

T E S E V

TÜRKİYE EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER VAKFI

DEVİRİM,
EVRİM,
STATÜKO:

Türkiye'de Sosyal,
Siyasal,
Ekonomik
Değerler

Yılmaz ESMER

1961

Devrim, Evrim, Statüko:

**Türkiye'de Sosyal,
Siyasal, Ekonomik Değerler**

Copyright © 1999

Bu eserin tüm telif hakları
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler
Vakfı'na aittir.

TESEV

Manning House, P.K. 2
80815 Bebek - İSTANBUL

Tel : 212. 278 32 13

Fax : 212. 257 76 25

e mail: tesev@superonline.com

TESEV YAYINLARI 7

ISBN: 975 - 8112 - 09 - 0

Grafik Tasarım

MAVİ GRAFİK

Basım

ACAR MATBAACILIK

Sunuş

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) düşünce üretim merkezi olarak kurulduğu günden beri çeşitli araştırmaları kamuoyuna sunmayı kendine görev edinmiş bir kurumdur. Amaçlanan hem belirli bir bilgi eksikliğinin giderilmesi, hem de tartışma ile şekillenen soruların daha fazla araştırmaya önyak olmasını sağlamaktır.

Sayın Yılmaz Esmer tarafından hazırlanan ve Türkiye Değerler Araştırması'nın 2. Ayağını oluşturan 'Devrim, Evrim ve Statüko' başlıklı eser, mevcut gerçekliğin bilimsel temeller üzerinde kavranması ve analiz edilmesi için vazgeçilmez bir kaynak olacak. Rapor bu açıdan değerlendirildiğinde, aldıkları kararlar ve uyguladıkları politikalarla toplumun gelişim ve değişim süreçlerini birbir etkileyebilecek konularda olanlara daha akılcı ve uygulanabilir politikalar ile müdahale edebilme yetisini kazandırıyor. Fakat daha da önemlisi, bu toplumda yaşayan ve yaşadığı gerçekliği bir şekilde daha iyi anlama ve anlamlandırma isteği duyan her birey için bir bilgi bankası görevini görüyor.

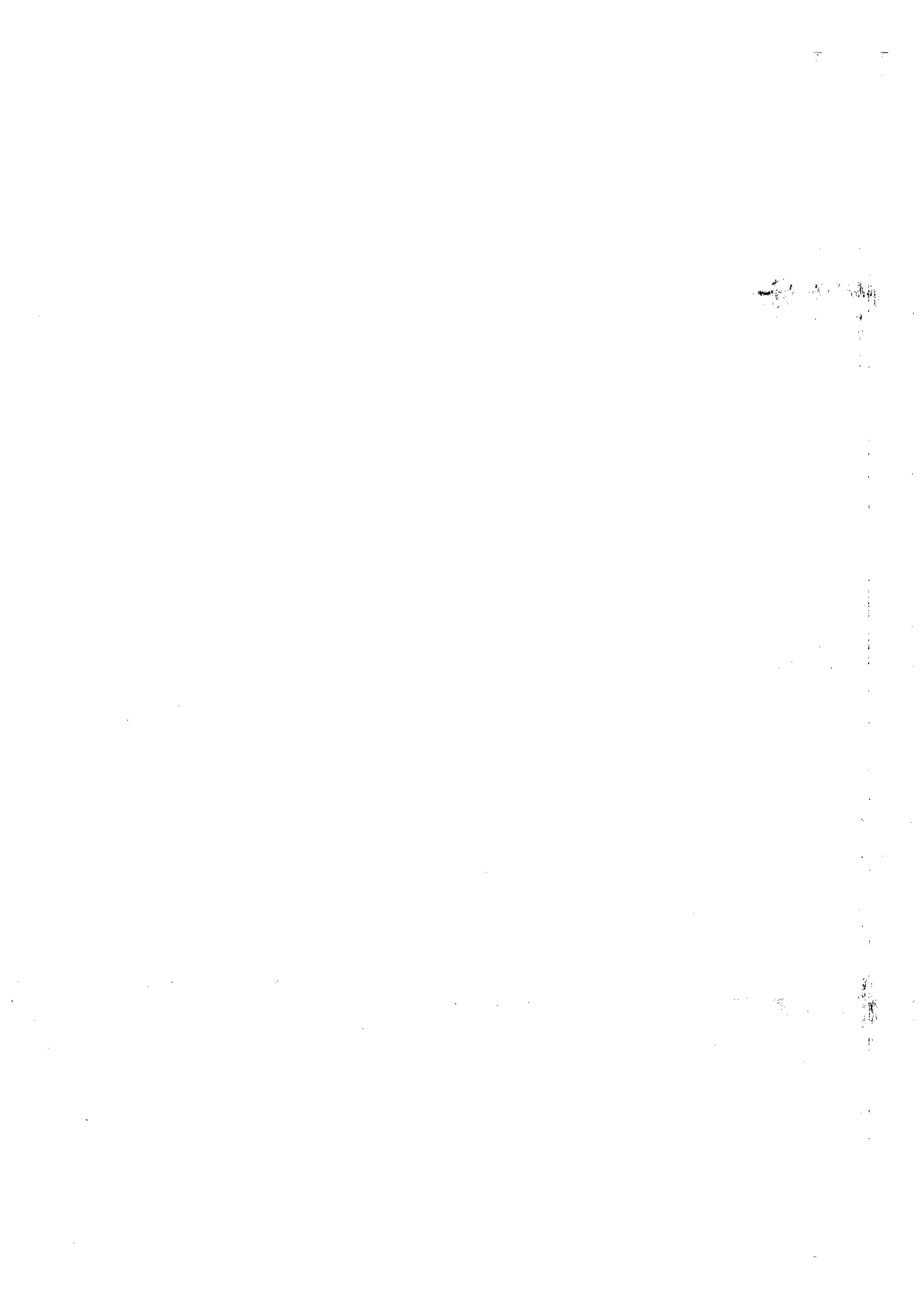
Bizce raporun 3 temel varoluş nedeni var. Birincisi, farklı ülkelerde ve zaman dilimlerinde yapılan 'Dünya Değerler Araştırmaları' ışığında, diğer toplumlar ve yaşadığımız toplum arasındaki farklılık ve benzerliklerin ortaya konmasına yardım etmesi. İkincisi, geçmişe dönük olarak okunacak diğer iki 'Türkiye Değerler Araştırmaları' ile bugünkü toplumun zaman içinde geçirdiği evrimi gözler önüne sermesi. Üçüncüsü, diğer ülkelerde yapılan araştırmalar ile bütünlüklü bir şekilde okunduğu zaman, yaşadığımız zaman dilimindeki gerçekliğin ve dünya toplumunun ne yönde değiştiği ve değişebileceği konusunda ip uçlarını barındırması. Böylece geçmişten geleceğe bir neden sonuç ilişkisi köprüsü kurulmak isteniyor.

Sadece sosyal bilim uzmanlarının değil bu toplumda yaşayan her bireyin de ilgiyle başvuru kaynağı olarak kullanacağı bu eserin tartışma ortamına katkıda bulunması dileğiyle.

Gündüz S. Aktan

TESEV Genel Direktörü

ÖZET	vii
SUMMARY	ix
ÖNSÖZ	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Değerler Araştırmaları ve Metod	2
1.2. Türkiye Değerler Araştırması: Örneklem ve Mülâkat Cetveli	3
1.2.1. Örneklem	3
1.2.2. Mülâkatlar ve Mülâkat Cetveli	7
1.3. Türkiye Değerler Araştırması'na Genel Bir Bakış	8
2. MUTLU BİREY, MUTSUZ VE GÜVENSİZ TOPLUM	11
2.1. Kültürel Değerler ve Bireysel Mutluluk	11
2.2. Türk İnsanın Mutluluk Düzeyi	14
2.3. Mutluluğun "Dayanılmaz" Etkisi	18
2.4. Bireysel Mutluluktan Toplumsal Mutsuzluğa	19
2.5. Güven: Son Yılların Gözde Kavramı	22
2.6. Türkiye'de Kişilerarası Güven	25
3. KAVALI YAPAN MI, ÇALAN MI? SİYASAL KÜLTÜR	27
3.1. Oynayanlar, Seyredenler ve Arkasını Dönerler: Siyasal Katılım	29
3.1.1. Önce Neticeye Bakalım: Türk Toplumunda Seçmen Davranışı	30
3.1.1.1. Bir Siyasal Katılma Yolu Olarak Oy Verme	31
3.1.1.2. İstenen Değil Ama, İstenmeyen Belli	33
3.1.2. Ne Olacak Bu Memleketin Hâli? Katılım Biçimleri Olarak İlgi ve Tartışma	36
3.1.3. Dilekçeden İşgale: Daha "Aktif" Katılım Türleri	39
3.2. Kurumlara Güven: Bu Zamanda Güvenilebilecek Ne Kaldı?	41
3.2.1. Güvenin Boyutları: Faktör Analizi	46
3.2.2. Kurumlara Güveni Etkileyen Faktörler	47
3.3. Sağ, Sol ve Orta: Siyasal İdeoloji	53
4. HALK İÇİN, HALK TARAFINDAN: DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ	63
4.1. Ne Kadar Ekmek, O Kadar Destek: Etkinlik	67
4.1.1. Sübjektif Sınıfsal Konum ve Maddi Tatmin	67
4.1.2. Sübjektif İyi Hissetme	69
4.1.3. Sistemin Performansı	69
4.1.4. Temel Bağımsız Değişkenler ve Etkinlik	71
4.2. Halkın Gözünde Yönetim: Meşruiyet	74
4.3. Demokratik Değerler	83
4.3.1. Hoşgörü ve Özgürlükçü Değerler	85
4.3.2. Uzlaşmacı/Çatışmacı Değerler	90
4.3.3. Aşırılığa Karşı Değerler	91
5. TEOREMLER, DENKLEMLER VE İNSANLAR: EKONOMİ VE İŞ HAYATIYLA İLGİLİ DEĞERLER	93
5.1. Protestan Ahlâkından Konfüçyus'a: Değerler ve Ekonomik Gelişme	95
5.2. "Devlet Baba" Mirası: Değerlerde Devletçilik ve Piyasa Ekonomisi	100
5.2.1. Devlet ve Ekonomi	101

Özet

Bu çalışmada, 1995-97 yıllarında üçüncüsü (Türkiye'de ikincisi) gerçekleştirilen Dünya Değerler Araştırması'nın Türkiye sonuçları, 1990 araştırmasının sonuçlarıyla karşılaştırmalı olarak özetlenmektedir. Ayrıca Türkiye bulgularının, diğer toplumların bulgularını da içeren bir bakış açısından yorumlanmasına çalışılmıştır.

1997 Türkiye Değerler Araştırması, 18 yaşını bitirmiş ve hanelerde yaşayan bireyler olarak tanımlanan evrenden seçilen 1,907 kişilik bir örnekleme dayanmaktadır. Araştırma verileri yüzyüze mülakat yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada kullanılan soru cetveli ise, 1995-97 Dünya Değerler Araştırması'nın standard soru formunun Türkçe çevirisidir.

1997 Türkiye Değerler Araştırması bulguları dört bölümde sunulmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak bireysel mutluluk ve hayattan genel tatmin ele alınmakta ve bu duyguların aslında objektif koşullardan çok kültüre bağlı olduğunun gösterilmesine çalışılmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, Türk insanı kendisini fazla mutsuz hissetmemekte, ancak ülkesinin geleceği hakkında hayli karamsar bir tablo sergilemektedir.

Bu bölümün belki de en dikkate değer bulgusu, Türk toplumunda kişilerarası güven düzeyinin –neredeyse bir dünya rekoru kırarak ölçüde- düşük olmasıdır. 1990 yılında “insanların çoğuna güvenilebilir” diyenlerin oranı yüzde 10 dolayında idi. Değerler araştırmasına dahil 43 toplum içinde ikinci en düşük oran olan bu rakamın, 1997'de yüzde 6.5 dolayına inmesinin üzerinde durulması gerekli bir bulgu olduğu kanısındayız.

Türk toplumunda çeşitli kurumlara (özellikle de siyasal yapı kurumlarına) duyulan güven de hayli düşük olmakla birlikte, Türkiye'nin bu açıdan diğer ülkelerden fazla farkının bulunmadığı gözlenmektedir. Parlamento ve siyasal partilere duyulan güvenin –deyim yerindeyse- “dibe vurduğunu” söyleyebiliriz. Öte yandan, Avrupa'daki genel eğilime de uygun bir biçimde, şirketlere ve sanayi kuruluşlarına duyulan güven önemli ölçüde artmıştır. Diğer ülkelerden farklı olarak, en fazla güvenilen kurum ise –her zaman olduğu gibi- silahlı kuvvetlerdir.

1990 ile 1997 yılları arasında, kendilerini siyasal yelpazenin sağ ucunda tanımlayanların oranında bir artış gözlenmektedir. Ayrıca, yelpazenin tümünün de ideolojik anlamda sağ yöne doğru kaydığını söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, sağ ve solu belirleyen klasik ekonomik tutumlara bakıldığında, 1990 yılında kendisini “merkezde” tanımlayanların, 1997'de kendisini bu konuma yerleştirenlerden daha solda olduklarını gözliyoruz.

Dünya Değerler Araştırması'nda ölçüldüğü şekliyle, Türk toplumunda hoşgörü düzeyi, karşılaştırma yapılan diğer toplumların bir hayli gerisinde kalmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki “güçlü lider” özlemi, demokratik toplumlarda gözlemlendiğinden daha güçlüdür. Bulgularımıza göre, toplumun yüzde 41'i eli kolu seçimlerle, parlamentoya bağlanmayan güçlü bir lider yönetimine; yüzde 55'i bir uzmanlar yönetimine; yüzde 33'ü de ordu yönetimine olumlu bakmakta, hiç değilse bunların kötü birşey olmayacağını düşünmektedir. Hâl böyle iken, yüzde 92 gibi bir çoğunluğun, demokrasinin diğer bütün yönetim şekillerinden daha iyi olduğunu düşünmesinin açıklanmaya muhtaç bir bulgu olduğu kanısındayız.

Demokratik değerlerle ilgili bulgularımızı özetleyecek olursak, Türk toplumunda güven, katılımcılık, hoşgörü ve özgürlükle ilgili değerlerin Batı demokrasilerindeki oranların altında kaldığını görüyoruz. Değerlerin demokrasiyi yaşatmada bir bağımsız değişken olarak önemine inananlar için bu bulgular, Türkiye’de demokratik sistemin karşılaştığı sorunların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim bu çalışmada, demokratik rejimin yaşayabilmesi için sadece belli kurumların varlığının yeterli olmadığı, sistemi destekleyecek bir inançlar, değerler demetine de ihtiyaç bulunduğu vurgulanmaktadır.

Ekonomik değerler açısından Türkiye’nin Batı ülkelerine bazı bakımlardan oldukça yakın, bazı yönlerden de onlardan hayli farklı olduğunu görüyoruz. Farklılığın en belirgin olarak ortaya çıktığı alan ise “devletçilik” konusundaki tutumlardır. Türk insanının işte önem verdiği hususların başında ise, iş garantisi, iyi ücret gibi maddi konular gelmektedir.

Summary

This book summarizes and discusses the findings of the 1997 Turkish Values Survey carried out as part of the third wave of the World Values Survey. To the extent possible, the findings are compared with data obtained from the 1990 Turkish Values Survey to give an idea about the magnitude and change in the values of the Turkish society during the 1990's.

The Turkish survey used a translation of the World Values Survey instrument for the 1995-97 surveys. Face-to-face interviews were conducted with a sample representing the non-institutional adult population. The analyses are based on 1,907 completed interviews.

It is observed that a number of values have displayed remarkable stability between 1990 and 1997. Measures of individual happiness and general life satisfaction, for example, have undergone little change and indicate that Turks are, in general, a reasonably "happy bunch." However, it should be added that pessimism about the future of the Turkish society is rather widespread.

Data from both the 1990 and the 1997 surveys show extremely low levels of interpersonal trust in the Turkish population –much lower than all Western democracies and lower than almost every other society from which data are available. Such a discrepancy, however, does not exist with respect to the levels on confidence in various political and social institutions. Like the rest of the world, Turks seem to have very little confidence in politicians and political parties. What sets Turkey apart from most other societies in this respect are the consistently high levels of confidence shown in the armed forces.

Between 1990 and 1997, the proportion of those who have identified themselves as being to the "right" of the ideological spectrum has increased. Not only that, the whole spectrum has shifted to the right when attitudes towards classical "left-right issues" are analyzed. Put differently, those who placed themselves around the center of a "left-right scale" in 1997 were more in favor of private ownership, less state intervention, etc. compared to those in 1990. This change, of course, is in line with the developments observed in most of Western Europe in the 1980's.

A vast majority of the respondents (92%) believe that, despite its problems, a democratic system of government is to be preferred over other alternatives. However, sizeable minorities also show a liking for a strong leader who does not have to bother with parliament and for a government of experts. This contradiction calls for further analyses and explanation.

Besides interpersonal trust, values related to basic freedoms, participation, and tolerance for differences are also treated as indicators of democratic culture. The World Values Surveys have traditionally used willingness to accept different or deviant groups as neighbors as measures of tolerance. Data show that Turkish respondents get lower scores on tolerance than most other democratic nations.

This summary has pointed out some of the more striking differences between Turkey and the rest of the Western World. However, one should hasten to point out that, when the totality of the values measured is considered, similarities rather than differences are the rule.

1998

1999

1
E
k
le
ri
b
y
le
ol
N
de

Önsöz

Türkiye Değerler Araştırmaları, 1997'de üçüncüsü gerçekleştirilen Dünya Değerler Araştırmaları'nın bir parçası. 1981-82 yılında yapılan ilk araştırmaya 25 ülke katılmıştı ve bu ülkeler arasında Türkiye yoktu. Sonra, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 43 toplumu kapsayan 1990-91 araştırması geldi. Son araştırma ise 50'den fazla toplumun kültürel değerleri arasında, üstelik zaman boyutunu da içeren bir karşılaştırma imkânı sağlıyor. Bu kitabı ve önsöze, dünyada başka benzeri bulunmayan böyle bir veri tabanını sosyal bilim camiasına kazandıranlara teşekkür etmekle başlamak doğru olur: Eurobarometer projesini başlatanlar ve yürütenler, Avrupa Değerler Sistemleri Çalışma Grubu, Jacques-Rene Rabier ve tabii Ronald Inglehart. Hele son iki Değerler Araştırması'nın gerçekleşmesinde Inglehart'ın katkıları çok büyük oldu. Dünyanın neresinde, araştırmaya destek sağlayabilecek, katkı yapabilecek bir faaliyet olduysa Ron oraya koştu. Bazan Michigan'la aralarında 10 saat fark olan kentlere bir hafta sonu için uçup, seminerlere katılıp, iki-üç ayrı dilde konuşma yapıp, pazartesi sabahı Michigan Üniversitesi'ndeki dersine yetişmek üzere...

1990 Türkiye Değerler Araştırması Üstün Ergüder, Ersin Kalaycıoğlu ve benim tarafından yürütülmüştü. O araştırmanın mali desteği ise TÜSİAD ve Michigan Üniversitesi tarafından sağlanmıştı. Sonuçlar kısa bir rapor hâlinde TÜSİAD tarafından yayımlandı.

1997 Türkiye Değerler Araştırması'na finansman sağlayan başlıca kuruluş ise Alman Friedrich Ebert Vakfı oldu. Friedrich Ebert Vakfı'na ve Vakfın Türkiye temsilcisine sağladıkları destek için gönülden teşekkür borçluyuz. Ayrıca, bu kitabın yayınına da üstlenen Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı projeyi ilk gününden itibaren sahiplendi ve destekledi.

1997 Araştırmasını değerli meslektaşım ve dostum Ersin Kalaycıoğlu ile birlikte yürüttük. Aramızdaki görev bölümünde, TESEV'in yayınlayacağı bu çalışmayı kaleme almak bana düştü. Daha geniş bir İngilizce raporu ise birlikte hazırlıyoruz.

Bu araştırmanın saha çalışmasının gerçekleştirilmesinde Dr. Ali Eşref Turan ile Çimen Turan'ın büyük emekleri geçti. Kendilerine ve Yönelim A.Ş. çalışanlarına bir kez daha içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Hemen her çalışmanın önsözünde "falan falanın katkıları olmasaydı bu kitap gerçekleşmezdi" türünden bir ifade bulunur. Bir minnet borcunu dile getiren bu ifadenin hiç abartısız gerçeği ifade ettiği çalışmalardan biri de kuşkusuz Değerler Araştırması'dır. Türkiye'nin her yanına dağılmış, adlarını bile bilmediğimiz, kadın-erkek, genç-yaşlı, zengin-yoksul 1,907 kişi bize evlerinin kapısını açtılar ve saatlerini ayırdılar. En önemlisi de, güven düzeyinin bu denli düşük olduğu bir toplumda, bize güvenip kendileriyle, aileleriyle, yaşamlarıyla ilgili her türlü bilgiyi verdiler. Bu 1,907 insan bize böylesine içlerini açmasaydı, bu çalışma da kelimenin tam ve gerçek anlamıyla mümkün olmazdı. Bu kitabı bir bakıma onlar "yazdılar", ben de "redaktörlük" yaptım. Ne yazık ki, bir kısmı okuma-yazma bile bilmeyen bu insanlarımızın herhalde hiçbiri "yazdıklarını" okumayacak!

Şimdiye kadar yazdığım herşeyin, daha basımdan çıktığı an sayısız hatâsını keşfettim. Nedense bu hatâlar, basıma göndermeden önceki okumaların hiçbirinde görülmez de, basılı metne şöyle bir ilk göz atışta bile bağırırlar. Kimbilir bu kez ne yanlışlar yaptım imlâda, ifadede, gramerde ve en kötüsü tablolarda, şekillerde? Şu anda farkında olmadığım bu hatâların hepsi için peşinen özür diliyorum.

1997 Türkiye Değerler Araştırması'nın verilerinin sahadan gelmesiyle disketin matbaaya ulaşması arasında uzun sayılabilecek bir süre geçti. Bu kitap biraz nazlı ortaya çıktı yani... Beklemeye değip değmediğini ben takdir edemem elbette. Ama bu nazın, aşıkları usandıracak boyutlara ulaşmadığını umut ediyorum.

Giriş

Ankete gerek yok;
beni eskiler tanır.

07 Plakalı bir kamyonun arkasından...

Bu kitapta, 1995-98 Dünya Değerler Araştırması'(DDA)'nın bir parçası olarak gerçekleştirilen Türkiye Değerler Araştırması (TDA)'nın başlıca sonuçlarını özetlemeye çalışacağız. Bu bakımdan söze Dünya Değerler Araştırmaları hakkında kısa bir bilgi sunmakla başlamanın yerinde olacağını düşünüyoruz.

DDA'nın başlangıcı 1970 yılına kadar uzanır. O tarihte, Avrupa Toplulukları Komisyonu (Commission of the European Communities), Topluluk üyesi ülkelerde kamuoyunun siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel konularda değer, tutum ve davranışlarını araştırmak amacıyla, iddialı ve o zamana kadar bir örneği bulunmayan bir sosyal bilim projesini başlattı. "Eurobarometer" adı verilen proje ile, üye ülkelerde her yıl iki araştırma yapılması ve böylece bu toplumların tutum ve değerlerindeki devamlılık ve değişmelerin karşılaştırılabilir olarak izlenmesine imkân verecek bir bilgi birikiminin oluşturulması hedefleniyordu. O tarihten bu yana her yıl ilk ve sonbaharda iki kez yapılan bu araştırmalara, 1990 yılından itibaren "özel konulu" araştırmalar eklendi. Bu proje sayesinde, Avrupa Birliği üyesi toplumlarla ilgilenen sosyal bilimciler için ortaya gerçekten "hazine" değerinde bir veri tabanı çıktı.

Projenin öncüsü ve ilk koordinatörü Jacques-Rene Rabier idi. 1981 yılında, Ronald Inglehart, Jacques-Rene Rabier ve "Avrupa Değerler Sistemleri Çalışma Grubu" nun yürütücülüğünde, bir önemli adım daha atıldı ve 25 ülkenin katılımıyla ilk Dünya Değerler Araştırması gerçekleştirildi. Böylece toplumlararası karşılaştırmalı çalışmalara Avrupa dışındaki ülkeler de katılmış oldu. 1981-82 DDA araştırması sadece akademik çevrelerde değil, siyaset ve iş dünyasında da önemli bir yankı yaptı. Bu çalışmanın verilerine dayanarak yüzlerce kitap ve makale yayınlandı. Zira bu araştırma sonucunda elde edilen veriler ilk kez önemli sosyal bilim teorilerinin ve bu teorilerden çıkarsanan hipotezlerin sınırlı bir biçimde de olsa sınanmasına imkân veriyordu. Kültürle, kültürel değerlerle ekonomik ve siyasal yapı arasındaki ilişkiler, en az eski Yunan'dan beri büyük ilgi çekiyor ve çok çeşitli ve çelişkili modellerle kaynak teşkil ediyordu. Şimdi ise, bu modellerle ilgili olarak ampirik bazda birşeyler söyleyebilme olasılığı sosyal bilimciler için gerçekten "heyecan verici" bir ufuk açıyordu.

1981-82 yıllarındaki bu ilk DDA'ndan itibaren projenin koordinatörlüğünü üstlenen Ronald Inglehart, 1990 yılında DDA'nı tekrarlaraken bu kez araştırmaya dahil olan toplumların sayısı 43'ü buluyordu. Böylece ikinci DDA, üzerinde insan yaşayan bütün kıtalara yayılmış ve dünya nüfusunun %70'ini kapsayan toplumların değer, tutum ve davranışları hakkında o zamana kadar hiçbir yerde bulunmayan bilgiler sağlıyordu. Bu 43 toplumun²

22'si ilk DDA'nda da yer aldıklarından, onlarla ilgili olarak 8-10 yıllık bir değişim tablosu çizmek de imkân dahiline giriyordu. İlk DDA'da yer almayan Türkiye de 1990-91 DDA'na katılmıştı. 1990 projesinin gerçekleşmesinden sonra, DDA –resmi ya da hükümet dışı hiçbir kuruluşa bağlı olmayan enformel yapısını sürdürmekle birlikte- daha sonraki araştırmaları planlamak ve koordine etmek üzere daimi bir yürütme kurulu oluşturdu.³ Saha çalışmaları 1995-98 yılları arasında yayılan üçüncü DDA, Inglehart'ın başkanlığındaki bu kurul tarafından tasarlandı ve denetlendi. Türkiye, 50'den fazla toplumun katıldığı bu –şimdilik- sonuncu araştırmanın da bir parçası oldu.⁴ Herbiri birkaç yıla yayılan bu araştırmalardan, biz 1990-91 araştırmasına DDA 1990 ve 1995-98 araştırmasına da DDA 1997 olarak atıfta bulunacağız.

1.1. Değerler Araştırmaları ve Metod

Dünya Değerler Araştırmaları, biri teorik, diğeri ise metodolojik olmak üzere iki temel varsayım üzerine kuruludur. Bu varsayımları en basit ve yalın bir şekilde ifade edersek: a) siyasetiyle, ekonomisiyle ve diğer yanlarıyla bir toplumu anlayabilmede kültürel değerler büyük önem taşır ve b) bu değerlerin ölçülmesi için en uygun metod “survey”dir. Bu durumda, neyi neyle ölçmeye çalıştığımız üzerinde kısaca birşeyler söylememiz gerekiyor.

DDA'nın adı “değerler” araştırması olmakla birlikte, toplanan verilerin sadece “değerler” olmadığı ve davranışları, kanaatleri, tutumları ve inançları da kapsadığı açıktır. Bilindiği gibi, davranışlardan başlayıp inançlara uzanan bu yelpaze, özgül (spesifik) ve somuttan, genel ve soyuta giden bir sırayı yansıtır. Davranış sorularının gözlenebilir (deyimi tırnak içinde kullanmak şartıyla “objektif”) cevapları vardır. Haftada kaç defa camiye gidersiniz? Falanca televizyon programını seyrettiniz mi? Son genel seçimlerde oy kullandınız mı? türünden sorular bu kategoriye girer.

Kanaat, tutum, ve değerler ise davranışları yönlendiren, onlara anlam ve istikrar kazandıran, aralarında bir “hiyerarşi” bulunduğu varsayılan kavramlardır. Bunlardan kanaat, daha yüzeysel, değişken ve somut durumlar için kullanılır. Örneğin kişi, bir televizyon programını beğenmiştir, onun güzel olduğu kanaatindedir. Tutum ise “bir nesne veya duruma karşı az çok sürekli yönelimler ve bu nesne veya duruma karşı olumlu ya da olumsuz tepkiler verilmesine yol açan predispozisyonlar” şeklinde tanımlanabilir (Best, 1973:6). Öte yandan, belirli bir televizyon programını beğenen/beğenmeyen kişinin, genel olarak televizyona karşı tutumundan bahsedilebilir.

Görüldüğü gibi kanaat kolayca değişebilirken (bu örnekte bazan bir gecede bile) tutum (sözelimi “televizyon yararlı ve öğretici bir araçtır” gibi) çok daha sürekli dir. Best'e göre (1973:6) “bir nesne ile ilgili kanaatlerimiz, bizzat o nesneye ve o nesnenin içinde bulunduğu duruma karşı olan tutumumuzun bir sonucudur.” Aynı örneği sürdürece k olursak, bir televizyon programı ile ilgili kanaatlerimizin, hem televizyonla, hem de belli programın konusu ile ilgili tutumlarımızdan etkileneceğini söyleyebiliriz.

Davranışlar, kanaatler, tutumlar zincirinin daha sonra gelen ve öncekiler göre çok daha genel, soyut ve sürekli olan halkası ise değerlerdir. Kâğıtçıbaşı'nın (1981:16-17) da belirttiği gibi, “değer” kavramı sosyal bilimlerde

çeşitli anlamlarda kullanılmakta, sosyologlar, psikologlar, antropologlar, vb. tarafından farklı şekilde anlaşılabilir. Biz bu tartışmalara girmeksizin, bu çalışmada “değer”den ne anladığımızı çok kısa bir şekilde ifade etmeye çalışalım. Bizim kullanacağımız anlamda değerler, iyiyi-kötüyü, doğruyu yanlışlığı belirleyen soyut düşünceler, ideallerdir. Inkeles’in (1964:74) dediği gibi “değerler olanla değil de, daha çok olması gerekenle ilgilidirler; başka bir deyişle, uyulması gereken ahlâki kuralları (moral imperatives) ifade ederler.” Örneğin özgürlük, eşitlik, namus, dindarlık gibi kavramlara ilişkin kalıcı yönelimler birer değerdir.

Özetleyecek olursak, DDA’nda, başlıca şu düzeylerde veri toplanmaktadır:

- a. Demografik değişkenler
- b. Davranışlar
- c. Kanaatler
- d. Tutumlar
- e. Değerler

Bu düzeylerden kastedilene bir başka örnekle somutlaştırmaya çalışalım:

-27 yaşında, İstanbul doğumlu, üniversite mezunu, bir şirketin finans bölümünde çalışan, evli ve çocuksuz bir kadın olan denek (demografik değişkenler);

-ev işleri ve alışverişi eşiyile eşit ölçüde paylaşmaktadır (davranış);

-kendisi “ben bulaşığa elimi sürmem” diyen erkek komşusunun davranışını onaylamamaktadır (kanaat);

-zira bir evliliğin başarısında en önemli unsurun bütün yüklerin eşit paylaşılması olduğu görüşündedir (tutum);

-çünkü insanlar ve cinsiyetler arası eşitliğin toplum yaşantısının temel hedeflerinden biri olarak benimsenmesi gerektiği kanısındadır (değer).

Bu tür verilerin, izlenimlerin ötesine geçerek, belirlenmiş bir nüfusun tümü hakkında (belli hatâ payları içinde) bir sonuca varmayı sağlayacak şekilde toplayabilmenin tek yolunun “survey”⁶ metodu olduğu kanısındayız. DDA’nın hedefleriyle örneklem “survey”i (sample survey) metodunun özelliklerini bir arada değerlendirince, başka bir seçeneğin bulunmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Geniş bir kitleyi temsil etmesi arzulanan, bu kitle ile ilgili hipotezlerin istatistiksel anlamda sınanmasında kullanılacak olan bir veri tabanını oluşturabilmek için, örnekölçü gibi, bir düzine insan ile derinlemesine görüşme gibi, odak grubu gibi metodlar yetersiz kalmaktadır.

1.2. Türkiye Değerler Araştırması: Örneklem ve Mülâkat Cetveli

1.2.1. Örneklem

1997 TDA’nın evreni 18 yaşını bitirmiş ve hanelerde yaşayan yurttaşlar olarak tanımlandı.⁷ Bu nüfusun dağılımını saptamak üzere de Aralık 1995 yılında kütüklere kayıtlı seçmenler esas alındı. Böylece araştırmanın evreni 34,047,151 kişiden oluştu. Evren bu şekilde belirlendikten sonra, bu evrenden çok aşamalı, kümeli, tabakalı bir örneklem seçildi.

1990 ve 1997 TDA örneklem planları temel yaklaşım olarak paralellik göstermekle birlikte aralarında bazı önemli farklar (örneğin birincil örneklem birimlerinin tanımı ve daha da önemlisi araştırma kapsamı dışında kalan bölge) da bulunuyordu.⁸ 1997 TDA örneklem planının ana hatları aşağıda özetlenmektedir. Ancak örneklemin adımlarına geçmeden önce, Türkiye’de (bizim şimdiye kadar katıldıklarımız da dahil olmak üzere) hemen bütün “sürvey”lerde birincil örneklem birimi (PSU-primary sampling unit) olarak illerin alınması uygulamasını değiştirerek, ilçeleri ilk küme olarak kabul etmemizin gerekçesini kısaca açıklamak istiyoruz.

Birincil örneklem birimi (BÖB), örneklem seçiminin ilk kümelendirme aşamasını ifade eden bir kavramdır. Bilindiği gibi, kümelendirme örneklem hatâsını arttıran, ancak (bütçe ve insangücü imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle) zorunlu olarak başvurulmuş bir yoldur. İdeal olanı, Türk toplumundan örneklem alınırken, doğrudan doğruya evreni oluşturan bireylerin (bizim örneğimizde 34,047,151) listesinden (tercihan çeşitli tabakalandırma kriterleri kullanılarak) bir seçim yapılması olurdu. Oysa böyle bir listenin imkânsızlığı bir yana, -bu aşılmaz zorluk aşılsa bile- ortaya çıkacak örnekleme araştırma-yı tamamlamaya yeryüzündeki hiçbir sosyal bilim araştırmasının bütçesi yetmezdi. Zira ülkenin her yanına yayılacak böyle bir örnekleme, tek bir mülakat yapabilmek için kent kent, köy köy, dağ tepe dolaşmak gerekirdi. Bu ise, gerektiğinde bir anket için, ülkenin en ücra köyünün dağ başındaki mezrasına gitmek ve bu çaba ve masrafi örneklem sayısı ile çarpmak anlamına gelirdi — yüzyüze görüşmelere dayanan hiçbir çalışmada uygulanamayacak bir örneklem planı...⁹ Hiç kümelendirme yapmadan doğrudan doğruya gözlem birimlerine gitmek, örneklem seçiminde bir aşın uç. Diğer aşın uç ise, tüm örneklemin tek bir kümeden (örneğin tek bir il veya tek bir ilçe) seçilmesi. Böyle bir yöntemin çok çok ucuza geleceği, ancak toplumu da temsil etmeyeceği (daha doğru bir deyişle, standard hatâsının kabul edilebilir ölçülerin çok dışında kalacağı) açık. Bir yerine diyelim iki il veya iki ilçe seçilirse? Bu sorunun açık cevabı da, ikinin birden daha iyi olacağı ama gene de yetersiz kalacağıdır. O zaman en az kaç birincil örneklem biriminin yeterliği olacağı sorusuna cevap ararken, teknik ayrıntılara dalmamaya çalışarak, biri hatâ payının büyüklüğü, diğeri ise hatânın ölçülmesine ilişkin iki faktörü dikkate almak gerektiğini söyleyebiliriz. Kümelendirmenin örneklem hatâsında sebep olduğu artış iki değişkene bağlıdır: kümelerin ortalama büyüklüğü ve küme içi değişkenlik. Bunlardan birincisi arttıkça örneklem hatâsındaki kümelendirmeye bağlı artış büyür. İkincisinde ise tersi bir durum söz konusudur.¹⁰ Çok aşamalı örneklemlerde son derece karmaşık bir işlem olan standard hatânın hesaplanması¹¹ için ise yeterli serbestlik derecesini (degrees of freedom) sağlayacak asgari sayıda birincil örneklem birimine ihtiyaç vardır. Kish (1965), bu sayının 30’un altında olması durumunda örneklem hatâsı tahminlerinin varyansının, tahmini güvenilir olmaktan çıkaracak kadar yükseleceğini belirtmektedir.¹²

Bu hususları dikkate aldığımızda karşımızda şu seçenekler bulunuyordu:

- a. BÖB olarak illeri tutmak ama ilk aşamada 30-35 dolayında il seçmek. Türkiye’deki illerin neredeyse yarısında saha çalışması yapmak anlamına gelen bu seçenek, maliyetleri hissedilir derecede arttıracaktı.

- b. BÖB olarak 15-20 dolayında il seçmek. Bizim de pek çok çalışmada tercih ettiğimiz bu yol, örneklem standard hatâsının hesaplanmasında yukarıda açıklamaya çalıştığımız sakıncayı doğuracaktı.
- c. BÖB olarak il değil, ilçeleri almak ve BÖB sayısını büyük ölçüde arttırma imkânına kavuşmak.

Bu seçenek de, özellikle ikinci seçeneğe kıyasla araştırma bütçesini yükseltmekle birlikte, hem hatâyı düşürmek, hem de hatâ hesaplamalarını güvenilir kılmak açısından tercih edildi.

Bu kararın verilmesinden sonra 1997 TDA örnekleminin belirlenmesi başlıca şu aşamalardan geçti:

a. Kendi kendini temsil eden birimler:

Örneklem dilinde "kendi kendini temsil eden birimler" (self-representing units) olarak bilinen birimler belirlendi ve bu kentlerin büyükşehir belediyeleri sınırları¹³ içinde kalan kısımları örnekleme dahil edildi. "Kendi kendini temsil etmek üzere" saptanan altı *kent* (il değil) şunlar oldu:

İstanbul
Ankara
İzmir
Adana
Bursa
Konya

Bu altı kentin büyükşehir sınırları içinde bulunan kayıtlı seçmen sayısı 9,896,986 idi. Bu kentlerin büyükşehir sınırları dışında kalan ilçeleri ise, seçilme esaslarını aşağıda anlattığımız geri kalan ilçelerin arasına katıldı.

b. Birinci aşama tabakalandırma:

Yukarıdaki altı büyükşehir belediyesinin sınırları dışında kalan tüm ilçeler için ilk aşama tabakalandırma¹⁴ değişkeni olarak coğrafi bölge alındı ve bu ilçeler beş gruba ayrıldı:

- i. Akdeniz (3,005,312)
- ii. Ege-Marmara (7,573,059)
- iii. Karadeniz (4,384,471)
- iv. İç Anadolu (3,648,426)
- v. Doğu ve Güneydoğu Anadolu (5,523,851).

c. Bölgeleriçi tabakalandırma:

Bölgelerin kendi içinde de, ekonomik refah düzeyi, siyasal eğilimler ve eğitim düzeyi açısından daha homojen birimler elde edebilmek amacıyla, üç tabakalandırma değişkeni daha kullanıldı. Tabakalandırma sırasına göre bu değişkenler şunlar oldu:

- i. 1995 yılı için her ilçede seçmen başına gayri safi yurtiçi hasıla (DİE, 1995).

ii. İlçedeki Refah Partisi¹⁵ oy oranları (24 Aralık 1995 seçim sonuçlarına göre).

iii. Toplam okullaşma oranları¹⁶ (UNDP, 1996).

Ancak bazı bölgelerin büyüklüğü (kayıtlı seçmen sayısı) bu üç kıstasın birden kullanılmasına ve üç aşamalı bir tabakalandırmaya imkân vermedi. Bu durumlarda (örneğin Akdeniz bölgesi), toplam okullaşma oranları dikkate alınmadı.

d. Seçilme oranı:

Örneklem seçiminde, büyüklüğe oranlı olasılık (PPS) ilkesi esas alındı. Bu ilkedен zorunlu sapmalar ise (ki bunlar çok küçük istisnalar olarak kaldı) biraz sonra açıklayacağımız gibi, ağırlıklandırma ile düzeltildi. İlk aşamadaki seçilme oranı, her 600,000 nüfusa (kayıtlı seçmen) bir ilçe olarak belirlendi. Böylece, altı büyük kent dışında kalan toplam 24,150,165 nüfus için 40 ilçe seçilmesi planlandı.

e. İlçeler içinde örneklem seçimi:

Yukarıda özetlenen usullere göre belirlenen ilçelerin her biri de, kendi içlerinde (DİE kıstasları esas alınarak) kentsel ve kırsal olarak iki tabakaya ayrıldı. Kentsel yerleşim birimlerinden mahalleler, kırsal yerleşim birimlerinden ise köyler gene büyüklüğe oranlı olasılıkla seçildi. Köylerde haneler, başka bir kümelendirme yapılmaksızın, doğrudan kapı numaralarından sistematik tesadüfi yöntemle belirlendi. Mahallelerde ise bir aşama daha tabakalandırma ve kümelendirme yapıldı. Örneklem giren mahallelerin sokak ve caddeleleri, Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen asgari değerlere göre sıralandıktan sonra aralarından sistematik tesadüfi yöntemle seçim yapıldı (başka bir deyişle, sokaklar da refah düzeyine göre zımnî olarak tabakalandırıldı).

f. Bireylerin belirlenmesi:

Son aşama olan, hanelerde görüşme yapılacak bireylerin seçilmesinde, zaman ve kaynak kısıtlamaları nedeniyle (hiç arzulamadığımız halde) olasıksal yöntemden kota yöntemine geçildi ve anket uygulanacak kişiler cinsiyet ve yaş kotalarına göre belirlendi.¹⁷

g. Ağırlıklandırma:

1997 TDA verilerinde, örneklem oranlarını nüfus oranlarına uyarlamak amacıyla üç kıstasa göre ağırlıklandırma yapıldı: i) ilk tabakalardaki (bölgeler ve kendi kendini temsil eden iller) oranların düzeltilmesi; ii) birincil örneklem birimlerinde kentsel/kırsal oranlarının düzeltilmesi ve iii) tüm örneklemdeki eğitim düzeyi oranlarının düzeltilmesi. Bütün bu düzeltmeler için nüfus sayımı bulguları kullanıldı. Bilindiği gibi, toplam örneklem büyüklüğünü (N) sabit tutmak istendiğinde, t tabakası için ağırlıklar (w) şu formülle hesaplanır:

$$w = \frac{N_t \cdot n}{n_t \cdot N}$$

Burada N_t , t tabakasının nüfusunu; n_t ise t tabakasının örneklem büyüklüğünü ifade eder.

Örnekleme seçimi ile ilgili tartışmamızı, 1997 TDA'nın önemli bir eksikliğine dikkat çekerek bitirmek istiyoruz. Yukarıda anlatılan örneklem planı çerçevesinde, Doğu-Güneydoğu Bölgesi'nden Adıyaman-Gölbaşı, Erzurum-Merkez, Gaziantep-Şahinbey ve Şehit Kâmil, Kars-Kağızman, Malatya-Merkez, Şanlıurfa-Merkez ve Ceylanpınarı, Sivas-Zara ilçeleri seçilmişti. Ancak güvenlik mülâhazalarıyla *Adıyaman, Kars ve Şanlıurfa illerinden seçilen ilçelerde görüşme yapılmadı*.¹⁸ Örneklem dağılımına esas aldığımız nüfusun 34,047,151 olduğunu ve bu toplamın 5,523,851'nin Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne giren illerde¹⁹ bulunduğunu belirtmiştik. Bu bölgeyi temsil eden seçilen 10 ilçede ise toplam 989,221 seçmen (araştırma açısından nüfus) bulunuyordu. Gidilemeyen dört ilçenin toplam nüfusu ise 231,988 idi. Böylece, çok kaba bir hesapla, bölgenin %23'ünün, *toplam Türkiye nüfusunun ise %3.7'sinin araştırma dışında kaldığını söyleyebiliriz*. Her ne kadar arzulanan bir durum olmasa da, bunun genel sonuçlara etkisinin ise ihmal edilebilir düzeyde kalacağı kesindir.

1.2.2. Mülâkatlar ve Mülâkat Cetveli

1990 TDA'nın mülâkatları 1990 yılı Ekim ayında tamamlanmıştı ve 16 ilden alınmış 1,030 kişilik bir örnekleme kapsıyordu. Toplam 1,907 bitirilmiş mülâkatla sonuçlanan 1997 TDA'nın saha çalışması ise Aralık 1996 ve Ocak 1997 tarihlerinde yapıldı. 1990'da olduğu gibi 1997'de de deneklerle sadece hanelerde ve yüzyüze görüşüldü.

DDA'na katılan bütün ülkelerde esas olarak standard bir soru formu uygulanmaktadır. Türkiye'de de bu standard formun aslına mümkün olduğunca sadık bir tercümesi kullanıldı. Ancak 1990 TDA'da sorulan fakat Türk toplumunda hiçbir değişkenlik (varyans) göstermeyen (deneklerin %98'inin aynı cevabı vermesi gibi) bazı sorular Türkiye araştırmasından çıkarıldı.

Kültürler, toplumlar arası bu tür araştırmalara karşı yöneltilen başlıca eleştiri, birçok sorunun değişik ülkelerde değişik anlaşılma tehlikesinin bulunduğu, bazı soruların da düpedüz değişik anlamlara geldiğidir. Bu eleştirideki haklılık payının çok yüksek olduğu da inkâr edilemez. Sadece bir örnek vermek gerekirse, DDA sorularının hazırlanmasında "din" kavramı sorun oldu. Tek tannılı dinlerin egemen olduğu toplumlarda, "din" ve "tannı" kelimelerinin anlamı açıktı ve bu kavramlar değişik ya da yanlış bir anlamaya yol açmıyordu. Ancak Uzakdoğu toplumları için durum çok değişikti. Japon sosyal bilimciler, bırakınız doğru anlaşılmayı, bu kavramları tercüme etmekte bile zorlandıklarını belirttiler. Siyasal anlamda "sağ" ve "sol"un anlamı da toplumdan topluma çok değiştiği gibi, bazı toplumlarda bu kavramlar hiçbir anlam ifade etmiyordu. Aslında kavramlara değişik anlamlar yüklenmesine örnek vermek için bu kadar soyut düzeylere çıkmak da gerekmiyordu. Sözcülimi "aile" kelimesinin bir Nijeryalı ile bir İsveçli için ifade ettiği şeyler birbirinden hayli farklıydı.

Yukarıdaki örnekleri istediğimiz kadar çoğaltabiliriz. Bu açıdan “pürist” olacaksak, sonuç toplumlararası karşılaştırmalı çalışma yapmaktan vazgeçmektir.²⁰ Zaten bu mantığın doğal sonucu, sadece toplumlararası değil, aynı toplum içinde de “survey” metodunu kullanmamak olurdu. Zira bir Türk’le bir Alman’ın “komşu” kavramlarının çok farklı olduğu doğru ama, İstanbul’da yaşayan bir insanla, Adıyaman’da yaşayan bir insanın “komşu” denince aynı şeyi anladıkları söylenebilir mi? Peki İstanbul’un değişik semtleri –diyelim Boğaz’daki yalılarla, Sultanbeyli’deki gecekonducular arasındaki farklar? Ama Sultanbeyli’de oturan herkes, herşeyi aynı şekilde mi anlıyor? Kısacası, aynı “survey” sorusunu aynı toplumdaki, aynı kentten, aynı semitten ve hattâ aynı aileden bile olsa iki insanın farklı anlaması her zaman mümkün olabilir. Kanımızca doğru tutum, bu güçlüklerin farkında olmak ve ölçme hatâlarını en aza indirmeye çalışmaktır. “Survey” ölçümlerinin belli bir hatâ payı taşıdığına hiç kuşku yok. (Hangi bilim dalında, hangi teknik sıfır ölçüm hatâsıyla çalışabilir?) Dünyanın altı kıtasına dağılmış toplumlara standard bir soru formunun uygulanmasının ölçüm hatâlarını arttıracığını da kolaylıkla kabul edebiliriz. Ama örneğin kişilerarası güven ile demokrasi arasındaki ya da çocuğun yetiştirilmesinde önem verilen değerlerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere bakınca, verilerdeki hatâ payının bazılarımızın sandığı kadar büyük boyutlarda olamayacağı da açıkça ortadadır. Öyle ümid ediyoruz ki, bundan sonraki bölümleri okudukça, bu konuda en şüpheli okuyucu bile bize bir miktar hak verecektir.

1.3. Türkiye Değerler Araştırması’na Genel Bir Bakış

Bu kısa giriş bölümünde de birkaç kez belirttiğimiz gibi, elinizdeki çalışmanın temel amacı, 1997 TDA verilerini özetleyerek sunmaktır. DDA soru formu (sonradan oluşturulan endeksler, ölçekler, vb. hariç) sadece ham verilerden 250’ye yakın değişken üretmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın birincil bulgularının bile tümünü özetleyebilmek için birkaç hacimli cilde ihtiyaç duyulurdu. Üstelik biz ele aldığımız konularda, iki ayrı boyutta (zaman içinde Türk toplumu ve diğer toplumlara göre Türk toplumu) karşılaştırma yapmak istiyorduk. Bu nedenlerle, kendimizi çeşitli bakımlardan kısıtladık:

a. TDA verilerinin sadece bir kısmını ele aldık. Bazı konuları –zorunlu olarak- bütünüyle bu çalışmanın dışında bıraktık.

b. Sunuşumuzu da analizlerimizi de sadece TDA/DDA verileriyle sınırlı tuttuk. Ele aldığımız konuların birçoğu ile ilgili olarak başka “survey”lerin de bulunduğunu biliyoruz. Ancak, TDA verilerini sunmaya ve yorumlamaya çalışmak bizim için yeterli güçlükte bir uğraş oldu. Bir de her tabloyla, her şekille ilgili olarak mevcut diğer araştırmalarla karşılaştırma yapmak, benzerlik ve çelişkileri ortaya koymak ve bunların nedenleri üzerinde tahminde bulunmak –itiraf edelim ki- bize başa çıkamayacağımız bir iş olarak gözüktü.

c. Uluslararası karşılaştırmaları da dokuz ülkeyle sınırladık. Bu çalışmaya başladığımız sırada bütün DDA toplumlarının verileri elimize ulaşmamıştı. (Halâ bir-iki ülkeden veriler bekleniyor.) Dolayısıyla, mukayese grubumuzu oluşturacak ülkelerin seçiminde en önemli faktör, verilerin hazır olmasıydı. Araştırmasını tamamlayan ülkeler arasından da, mümkün olduğunca geniş

ve değişik bir yelpaze oluşturmaya çalıştık. Asya'dan, Afrika'dan, Güney ve Kuzey Amerika'dan ve tabii Avrupa'dan, en zengininden en yoksuluna kadar örnekleri almaya çalıştık. Bu ülkelerle ilgili olarak sunduğumuz bulgular, o ana kadar gönderilen verilere dayanıyordu. Ancak veri temizlemeleri sırasında bazı yanlışlıkların (kodlama, proglamlama, vb.) farkedilmesi veya yeni ağrliklandırılmaların zorunlu görülmesi durumunda, sonuçlarda çok kk değişmelerin, oynamaların söz konusu olabileceğini peşinen belirtmemiz gerekir.

1997 TDA bulgularını, bu sınırlar çerçevesinde dört bölümde sunmaya çalıştık.

Bölüm 2'de önce bireysel mutluluğu ve hayattan tatmini ele alıyor ve bu duyguların aslında kültürden bağımsız olmadığını göstermeye çalışıyoruz. Türk insanının kendisini diğer toplumlardan belirgin bir şekilde daha mutlu veya mutsuz hissetmediğini ancak ülkenin gidişi hakkında hayli kötümser olduğunu görüyoruz. Bu bölümde ele aldığımız önemli bir kavram ise "güven." zellikle son yıllarda gerek demokratik sistemin işleyişi, gerek ekonomik gelişme açısından önemli bir bağımsız değişken olarak tanımlanan ve "sosyal sermayenin" de özünde görülen kişilerarası güvenin Türk toplumunda son derece düşük düzeylerde olmasının üzerinde durulması gerektiğini söylüyoruz.

Bölüm 3'de siyasal kültür alanına giriyor ve siyasal katılıma ilişkin tutum ve değerler üzerinde duruyoruz. Siyasal katılımın önemli bir boyutu olan seçmen davranışlarını da bu bağlamda tartışıyoruz. Gene bu bölümde, Türkiye'de kurumlara karşı duyulan güven konusunu ayrıntılı olarak ele alıyor ve bunu çeşitli faktörlerle ilişkilendirmeye çalışıyoruz. 3. Bölüm'n son anabaşlığı ise sağ ve sol kavramları. 1990 ile 1997 arasında, hem kendisini sağda tanımlayanların oranının arttığını, hem de "merkez" in –klasik sorunlara karşı takınılan tavır anlamında- sağa kaydığını gözlemliyoruz.

Siyasal kültürün bir parçası olan demokrasi kültürünü, taşıdığı önem nedeniyle, ayrı bir bölümde ve oldukça ayrıntılı bir biçimde inceliyoruz. Bölüm 4'de üzerinde durduğumuz temel kavramlar etkinlik, meşruiyet ve demokratik değerler.

Beşinci ve son bölümde ise ekonomi ve iş hayatıyla ilgili değerleri özetliyoruz. Buradaki temel varsayımımız, kültürel değerlerin tüm ekonomik süreçler için bir ereve, ya da modelleme diliyle, bir bağımsız değişken oluşturduğu. Gene bu bölümde Türk toplumunun devletçi mirasını tartışıyoruz. Son olarak da iş hayatıyla ilgili değerlere değiniyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, pek çok önemli konu bu çalışmanın dışında kaldı. Bunlardan hemen akla gelen iki alan, aile ve kadına ilişkin değerler ve dini değerler. Dini değerleri ayrı bir çalışmanın konusu olarak planlıyoruz. Eksik kalan diğer alanlara ise belki bu çalışmanın genişletilmiş bir versiyonunda değinme fırsatını buluruz.

Son olarak, bu kitabın en başından sonuna kadar yaşadığımız bir kararsızlık ve çelişkiyi okuyucularımızla paylaşmalıyız. Amacımız "survey" verilerini sunmaktı. Başka bir deyişle "kantitatif" bir çalışmaya girişmiştik. Ama kantitatif tekniklerin kullanımını hangi düzeyde tutacaktık? Anlatımımıza

ileri istatistik tekniklerini egemen kılsak, bunlara aşına olmayanları baştan soğutacak ve okuyucu kitlemizi bu konulara yakın olan sınırlı sayıdaki sosyal bilimci ile sınırlandıracaktık. Öte yandan, sadece yüzde dağılımları ile yetinmek hem verilerle ilgili yanıtıcı yorumlara yol açabilecek, hem de doğrusu elimizdeki veri tabanına haksızlık olacaktı. Biz ortada bir yol tutturmaya çalıştık; fakat ikinci seçeneğe (yüzdelerle yetinme seçeneği) epeyce daha yakın bir orta yol. Teknik deyimleri olabildiğince az kullanmaya, kullanmak zorunda kaldıklarımızı da –tabii becerebildiğimiz ölçüde- günlük dilde açıklayabilmeye çaba gösterdik. İstatistiksel anlamlılık (statistical significance) kavramına bile çekinerek, adetâ korkarak başvurduk. Ama buna rağmen de, ara ara faktör analizi gibi, regresyon gibi âletleri kullanmaktan kendimizi alıkoymadık. Böylece de galiba ortaya kantitatif yönelimliliği zaten tatmin etmeyen; diğerlerine ise gereksiz teknik jargonla doldurulmuş gibi gelen bir karışım çıktı. Neye niyet, neye kısmet....

Mutlu Birey, Mutsuz ve Güvensiz Toplum

"But o, how bitter a thing it is to look into happiness through another man's eyes."
Heyhat, mutluluğa bir başkasının gözlerinden bakmak nice acı birşeydir.

Shakespeare, *As You Like It*, V. Perde

Cânanla çıktığım tepeler... Başta Çamlıca...
Hâlâ muhayyilede parıldar, resim gibi,
Yârin dudaklarında bitip başlayan visâl.

Cânanla gezdiğim kıyılar, sürdürdüğüm hayat,
Öz mavilikle çerçevelenmiş o levhada,
Ömrün murâdımızca geçen mutlu günleri.

Yahya Kemal Beyatlı, *İstanbul'un O Yerleri*

2.1. Kültürel Değerler ve Bireysel Mutluluk

Bireyden ve bireyin birincil ilişkilerinden başlayıp, başlıca toplumsal kurumlara ve süreçlere uzanan hikâyemizin ilk bölümü mutluluk üzerine. Kişilerin kendilerini ne kadar mutlu, sağlıklı gördüğünü ele alıyoruz bu bölümde. Başka bir deyişle, bireyin kendisiyle ilgili duygularına eğiliyor ve basit bir ifadeyle "kendisini nasıl hissettiğini" soruşturuyoruz.

Burada amacımız felsefi ya da psikolojik mutluluk tanımları yapmak değil. Hiç kuşkusuz bireysel mutluluğun fizyolojik, psikolojik, sosyolojik boyutları var. Şair mutluluğu "ömrün murâdımızca geçen günleri" olarak tanımlayabilir ama, "murâdın" ne olduğunun belirlenmesinde de toplum büyük rol oynar. Zira toplum, neyin arzulanır olduğunu, neyin mutluluk vermesi gerektiğini öğretir bireye. "Cânanla kıyılarda gezmek" bir toplumda gerçekten mutluluk kaynağı olabilirken, bir diğerinde taşlanarak öldürülmeye kadar varabilen bir suç teşkil edebilir. Kısacası, pek az kişi kendisini Shakespeare'in "acı" olarak nitelediği durumdan, yani mutluluğu yalnızca kendisinin değil, başkalarının da gözlerinden görmekten kurtarabilir. O kadar ki, refah düzeylerinden, yönetimlerinden ve başka birçok objektif koşuldan bağımsız olarak, bazı toplumların kendilerini daha mutlu, bazıların da daha mutsuz hissetme eğiliminde oldukları gözleniyor. Demek oluyor ki, mutluluk büyük ölçüde kültürel bir kavram ve mutlu olma duygusu da kültürel değerlerle yakından ilişkili.

Inglehart (1990:25-26) 1973-88 yılları arasındaki 15 yıllık dönemde, çeşitli Avrupa ülkelerindeki genel mutluluk düzeylerinin oldukça istikrarlı bir tablo çizdiğini göstermektedir. 1973 yılından itibaren Eurobarometer araştırmaları çerçevesinde her yıl çeşitli Avrupa ülkelerinin kamuoylarına şu soru sorulmaktadır: "Genel olarak bakıldığında, hayatınızdan ne kadar memnun-

Mutluluk büyük ölçüde kültürel bir kavram ve mutlu olma duygusu da kültürel değerlerle yakından ilişkili.

sunuz? Çok mu, biraz mı, pek değil mi, yoksa hiç mi?" 15 yıl içinde, Inglehart'ın verilerini aktardığı dokuz ülkede (Almanya, Belçika, Britanya, Danimarka, Fransa, Hollanda, İrlanda, İtalya ve -1980'den itibaren de- Yunanistan) hükümetler değişmiş, ekonomiler iniş-çıkışlar göstermiş, işsizlik artmış-azalmış ve sayılması mümkün olmayan daha pek çok değişiklik, hattâ çalkantı yaşanmıştır. Oysa Belçika hariç diğerlerinde, hayatlarından "çok memnun" olduğunu söyleyenlerin oranları son derece kararlı bir çizgi izlemektedir.

Inglehart, 200 araştırmada 200,000'i aşkın denekten toplanan verilerin ortaya koyduğu bu durumu şöyle özetliyor:

"Kültürler arasında büyük ve şaşırtıcı derecede istikrarlı farklar buluyoruz. Üstelik, bu farklar, doğrudan ve basit bir biçimde objektif ekonomik koşulları da yansıtmıyor. Gel sene, git sene, İtalyan kamuoyu en düşük tatmin düzeylerinde kalıyor. 1973'ten 1988'e kadar, bir yıl dışında her yıl, İtalyanlar tatmin düzeyinde sonuncu geliyorlar -istisna olan tek bir yılda da sondan ikinci. Bu 15 yıllık dönemin hiçbir noktasında, kendilerini hayatlarından 'çok memnun' olarak gören İtalyanların oranı %15'i geçmiyor. Fransızlar, İtalyanlara göre hayatlarından birazcık daha memnun gözüküyorlar. [...] Fransız kamuoyunda, kendilerini 'çok memnun' olarak niteleyenlerin oranı tüm bu dönem boyunca hiçbir zaman %18'i aşmıyor.

Öteki uçta Danimarkalılar, biri hariç (ki o yıl da ikinci durumdadır) bütün yıllarda hayattan en yüksek tatmin oranlarını sergiliyorlar. Danimarka kamuoyunda hayatlarından 'çok memnun' olduklarını söyleyenlerin oranı hiçbir zaman %47'nin altına düşmüyor.

Diğer uluslar da, göreceli konumlarını şaşırtıcı bir kararlılıkla koruyorlar. Bunun tek istisnası Belçikalılar. [...] Kültürel farklar oldukça istikrarlı ama [Belçika örneğinin de gösterdiği gibi] ebedi değil (Inglehart, 1990:26-27).

1973 yılında, hayatlarından "çok memnun" olanların oranlarına göre bir sıralama yapıldığında, bu sekiz ülke arasında, ilk dört sırayı İrlanda, Danimarka, Belçika ve Hollanda alıyordu.

1990 Dünya Değerler Araştırması²¹'nde da deneklere, mutlu olup olmadıkları biraz değişik bir ifadeyle soruldu ("Genel olarak olarak mutlu olup olmadığınızı söyleyebilir misiniz?") Yukarıda belirtilen dokuz ülkeden Yunanistan bu araştırmaya dahil değildi. Geri kalan sekizi ile ilgili olarak ilginç bir gözlem yapma imkânına sahibiz. 1973 yılında, hayatlarından "çok memnun" olanların oranlarına göre bir sıralama yapıldığında, bu sekiz ülke arasında, ilk dört sırayı İrlanda, Danimarka, Belçika ve Hollanda alıyordu. 1990 Değerler Araştırması'nda, bu sekiz ülkede "çok mutlu" olduklarını söyleyenlerin oranlarına bakıldığında, aynı dört ülkenin (kendi aralarındaki sıralama biraz değişmekle beraber) gene başta geldiğini görüyoruz. İngiltere, 1973'de de, 1990'da da beşinci sırada yer alıyor. 17 yıl sonra, İngiltere'yi gene Almanya ve Fransa izliyor. Ve nihayet İtalya da bir kez daha en düşük mutluluk oranına sahip. 1996-98 DDA'nın verileri henüz tamamlanmadığı için bu analizi şimdilik günümüze taşıyamıyoruz. Ama mevcut verilere bakarak, mutluluk oranlarında büyük oynamalar gözlenmesi olasılığının düşük olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de, son yılların Eurobarometer verileri istikrarın süregeldiğine işaret etmektedir.

Mutluluk duygusunun kültürel bileşkesinin güçlülüğü ve devamlılığı konusunda ikna olmayan okurlar için bir delil daha sunup, Türkiye verilerine geçmek istiyoruz.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1990 yılına kadar iki Almanya'nın, yönetim biçimindeki, siyasal ve toplumsal yaşamlarındaki, ekonomilerindeki, uluslararası ilişkilerindeki muazzam farklılıklar herkesçe biliniyor. Bununla birlikte, 1990 DDA bulgularına göre, "çok mutlu" olduklarını söyleyenlerin oranı her iki Almanya'da birbirine eşit gibi (Batı Almanya'da %16, Doğu Almanya'da ise %14). Tablo 2.1.'de, objektif koşulları daha çok Doğu Almanya'ya benzeyen Doğu Avrupa ülkeleri ile Batı Almanya'ya daha yakın olan bazı Batı Avrupa toplumlarındaki oranlar veriliyor. Bu oranlara şöyle bir bakış atıldığında bile, iki Almanya'nın birbirlerine çok daha yakın ve diğer Doğu ve Batı Avrupa ülkelerine de çok daha uzak oldukları görülüyor.

1990 DDA bulgularına göre, "çok mutlu" olduklarını söyleyenlerin oranı her iki Almanya'da birbirine eşit gibi.

Tablo 2.1
Bazı Doğu ve Batı Avrupa Ülkelerinde "Çok Mutlu" ların Yüzdesi (1990-91)^a

Doğu Avrupa		Batı Avrupa	
Romanya	6	Portekiz	13
Polonya	10	İrlanda	44
Bulgaristan	7	K. İrlanda	37
Çekoslavakya	5	İspanya	20
Macaristan	11	İngiltere	38
Rusya	6	İtalya	16
		Hollanda	48
		Belçika	40
		Avusturya	30
		Fransa	25
		İzlanda	41
		Danimarka	43
		Finlandiya	20
		Norveç	29
		İsveç	41
		İsviçre	36
<i>D. Almanya</i>	<i>14</i>	<i>B. Almanya</i>	<i>16</i>

^a Ülkeler (Almanya'lar hariç) kendi grupları içinde kişi başına gelirlerine göre sıralanmıştır.

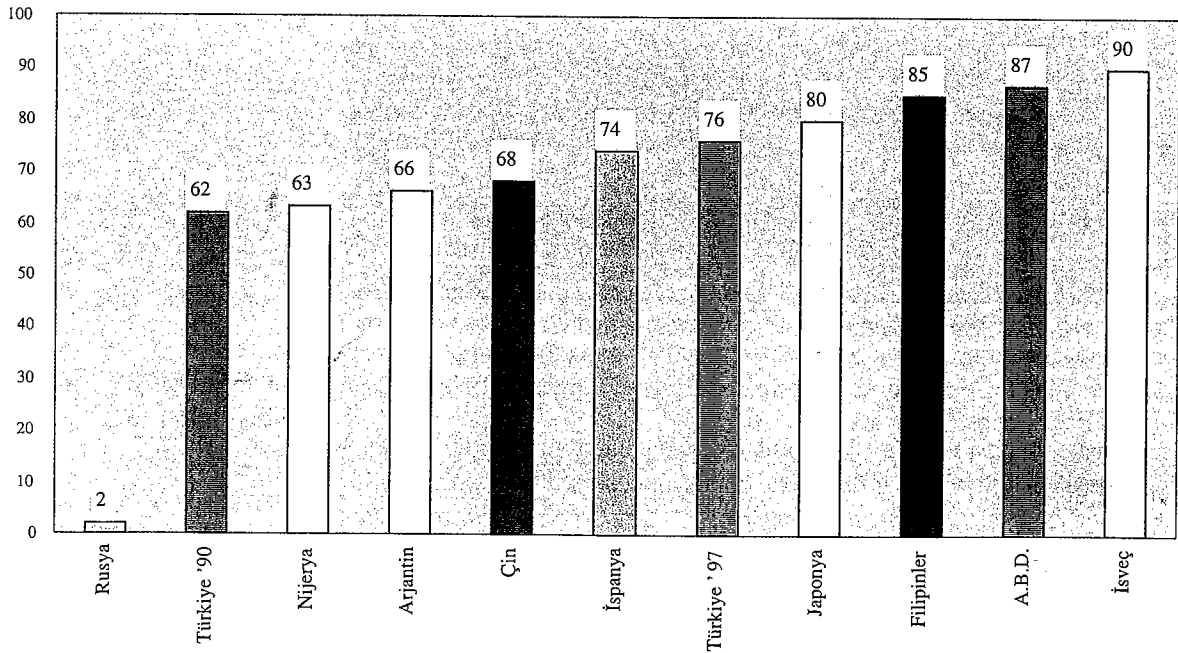
Bir başka ilginç nokta da -en azından 1990 yılında ve gene en azından Batı Avrupa'da- ülkenin gelir düzeyi ile o ülkedeki çok mutlu insanların oranı arasında fazla bir bağlantı bulunmaması. 18 Batı Avrupa ülkesinde, kişi başına yurtiçi gayrisâfi hâsıla ile kendisini "çok mutlu" olarak niteleyenlerin oranı arasındaki Pearson korelasyon katsayısı sadece 0.197. Başka bir deyişle, Batı Avrupa'da 1990'lı yıllarda, ülke geliri bağımsız bir değişken olarak alındığında, "çok mutlu"ların oranındaki toplam değişkenliğin (total variance) sadece %4'ünü açıklayabiliyor. (Ancak dünya ölçeğinde bakıldığında, ilişkinin Batı Avrupa'da gözlenenenden çok daha güçlü olduğu anlaşılıyor.)

2.2. Türk İnsanının Mutluluk Düzeyi

1997 Türkiye Değerler Araştırması'nda, bireysel mutluluk ve tatmin düzeylerini ölçmeyi amaçlayan birkaç soru bulunuyor. Bunlardan ilki, yukarıda Batı Avrupa ülkeleri bağlamında ele aldığımız ve kişiye doğrudan doğruya ne kadar mutlu olduğunu soran soru. Bu soruya cevap verenlerden "pek mutlu değilim" ya da "hiç mutlu değilim" şıklarını seçenlerin toplamı sadece %12'de kalıyor.

Bu bulgu, Türkiye'de kendisini mutsuz sayanların -en azından, mutsuzluğunu itiraf edenlerin- oranının fazla yüksek olmadığını göstermektedir. Üstelik, mutsuz gruba girenlerin oranı, 1990'den 1997'ye daha da düşmüş ve %19'dan %12'ye inmiştir. Şekil 2.1.'de görüldüğü gibi, bazı seçilmiş²² ülkelerle karşılaştırıldığında da, Türkiye'de diğerlerine kıyasla daha yaygın bir mutsuzluğun söz konusu olmadığı, hattâ kendini mutlu hissetme açısından insanımızın birçok toplumun ilerisinde olduğu söylenebilir. Nitekim, 1997'de "çok mutlu" olduğunu ifade edenlerin yüzdesi, Türk toplumunda, Şekil 2.1.'e dahil edilen diğer ülkelerden de daha yüksektir. Şekil 2.1'de, örnek toplumlarımızda kendisini "çok mutlu" veya "biraz mutlu" hissedenlerin oranları ile "pek" veya "hiç" mutlu hissetmeyenlerin oranları arasındaki fark [(çok mutlu+mutlu)-(pek mutlu değil+hiç mutlu değil)] gösterilmektedir. Farkedileceği üzere, özellikle 1997 TDA verilerine göre, Türk toplumu ile Batı toplumları arasında önemli farklar bulunmamaktadır.²⁵

Şekil 2.1.
Seçilmiş Ülkelerde Mutlular ile Mutsuzların Oranları Arasındaki Fark

Bilindiği gibi, ankete dayanan araştırmalarda tek bir soruya dayanarak kesin yargıya varmak bazan yanılgılara yol açabilir. Bu nedenle, toplumumuzun "mutluluk notu"nu karneye yazmadan önce birkaç ek göstergeye da-

ha bakmak yararlı olacaktır. Değerler araştırması soru formunda –dolaylı da olsa- mutluluğu ölçmeyi amaçlayan bir diğer soruda, deneklere 1 puan ile 10 puan arasında bir cetvel gösterilmiş ve şu açıklama yapılmıştır:

“Genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne ölçüde memnunsunuz? Fevkalâde memnun ve tatmin olmuş hissediyorsanız 10, hiç memnun değilseniz 1 olmak üzere bir puanlama yapınız.”

Her ne kadar, aşağıda değinileceği üzere, bu iki soru aynı duygu ve durumu ölçmüyorsa da, aynı kavramın birbiriyle ilişkili değişik göstergeleri olarak kabul edilebilirler.

Tablo 2.2.'de hayattan genel tatmin cetvelinin 1990 ve 1997 yılları için Türkiye dağılımları verilmektedir. Görüldüğü gibi, aradan geçen altı sene içinde sonuçlar hemen hemen hiç değişmemiş ve dağılım neredeyse tıpatıp aynı kalmıştır. Bu durum, kişisel mutluluk duygusunun güçlü kültürel temelini bir kez daha göstermektedir. Altı yılda Türkiye siyasal ve ekonomik bakımdan önemli çalkantılardan geçmiş; gelir dağılımında, reel ücretlerde değişimler yaşanmış; hükümetler, başbakanlar, cumhurbaşkanları gidip gelmiş; ama hayatından memnun/gayri memnun hissedenlerin oranı –hem de 10 puanlık bir cetvelde- pek yerinden oynamamıştır. Metodolojik açıdan bakıldığında da bu tür bir istikrar, ölçümlerin güvenilirlik (reliability) düzeyinin yüksekliğine işaret eder. Altı yıl arayı, bütünüyle aynı yerlerde, farklı bir örneklem tasarımıyla ve bambaşka deneklerle yapılan bir araştırmada ölçümlerin bu derece benzeşmesi gerçekten dikkate değer. Öte yandan, bu bulgu, 10 puanlı cetvellerin denekler tarafından iyi anlaşılmadığı ve dolayısıyla bu tür ölçümlerin güvenilir olamayacağı iddiasına karşı da güçlü bir delil oluşturuyor.

Altı yılda Türkiye siyasal ve ekonomik bakımdan önemli çalkantılardan geçmiş; gelir dağılımında, reel ücretlerde değişimler yaşanmış; hükümetler, başbakanlar, cumhurbaşkanları gidip gelmiş; ama hayatından memnun/gayri memnun hissedenlerin oranı –hem de 10 puanlık bir cetvelde- pek yerinden oynamamıştır.

Tablo 2.2
Hayattan Memnuniyet ve Tatmin Olma Cetveli

Puan	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ortalama
1990	6	1	4	5	24	12	12	15	5	17	6.41
1997	8	2	6	5	27	8	10	13	4	18	6.20

Tablo 2.2.'deki dağılımları özet olarak yorumlamak gerekirse... 1990 ve 1997 araştırmalarının aritmetik ortalamaları birbirine çok yakın, ortancaları (median) ve modal değerleri ise eşit. Bu tür sorularda, modal kategorinin ortalarında olması beklenen bir sonuç. Zira insanların kendilerini uçlardan çok ortalarında algılamalarının ve göstermelerinin yaygın bir eğilim olduğunu biliyoruz. Öte yandan, ortalamalardan da anlaşıldığı gibi, ağırlık, hayatından memnun olduğunu söyleyenlerin tarafında.

Sözü edilen cetvelde 1-4 arası puanları, az ya da çok, genel olarak hayatından memnun olmayanlar, 9 ve 10 puanı ise “çok memnun-mesutlar” olarak nitelersek, seçilmiş bazı toplumlarla Türkiye'nin karşılaştırılması Tablo 2.3.'de verilmektedir. Görüldüğü gibi, bu soruya alınan cevaplar, yukarıda incelediğimiz ve dört şıktan oluşan “mutlu musunuz?” sorusundan biraz farklı sonuçlar vermektedir. Cetvel kullanıldığında, Türkiye'de bir bütün ola-

Genelde hayatını çok tatminkâr bulanların oranının da gene diğerlerinden biraz daha düşük olduğunu, ama aradaki farkın kesinlikle “uçurum” boyutlarına ulaşmadığını görüyoruz.

rak hayatından memnun olmayanların oranı, örnek olarak aldığımız ülkelerden biraz daha yüksektir. Genelde hayatını çok tatminkâr bulanların oranının da gene diğerlerinden biraz daha düşük olduğunu, ama aradaki farkın kesinlikle “uçurum” boyutlarına ulaşmadığını görüyoruz. Türk toplumunun diğer toplumlarla karşılaştırılması açısından, bu iki sorudan (mutluluk ve genel memnuniyet/tatmin) elde edilen bulguların tutarlı olmadığı söylenebilir. Ancak Inglehart'ın da belirttiği gibi, “bir bütün olarak hayattan duyulan tatmin ile mutluluk aynı şey değildir. Bunlardan birincisi daha çok bilişsel (cognitive) bir değerlendirme, ikincisi ise daha çok duygusal bir durumdur. Fakat bunların her ikisi de genel bir subjektif iyi hissetmeyi ölçer” (Inglehart, 1990:218).

Tablo 2.3

Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Genel Olarak Hayattan Memnuniyet^a

	Gayri Memnunlar (1-4 puan)	Çok Memnunlar (9-10 puan)
A.B.D.	7	38
Arjantin	12	25
Çin	16	28
Filipinler	13	29
İspanya	11	23
Japonya	11	13
Nijerya	20	31
Rusya	51	7
Türkiye '91	16	22
Türkiye '97	21	22

^a 10 puanlı cetvelde “genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne ölçüde memnunsunuz?” sorusuna verilen cevapların yüzdesi.

Türk insanının subjektif mutluluğu hakkında sağlıklı bir yargıya varabilmek için, mutluluğun birkaç boyutunu daha incelemek yararlı olacaktır.

Bireylerin ekonomik durumlarını tatminkâr olarak algılamalarının da mutluluk duygusunu beslediği varsayılabilir. Yalnız burada sözünü ettiğimiz, objektif gelir ve servet düzeyi değil, kişinin kendi konumunu algılayış biçimidir. Gerek 1990, gerek 1997 araştırmalarında deneklere maddi durumlarının ne kadar tatminkâr olduğu –gene 10 puanlı bir cetvel aracılığıyla– sorulmuştur. Altı yıl arayla elde edilen bulgular Tablo 2.4.'de verilmektedir.

Tablo 2.4

Hanenin Maddi Düzeyinden Tatmin Olma Cetveli

Puan	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ortalama
1990	7	6	9	10	36	14	8	5	1	5	5.02
1997	8	4	9	8	36	12	9	7	1	5	5.09

Tablo 2.4. hakkında da, Tablo 2.2. ile ilgili olarak söylediklerimizi aynen tekrarlayabiliriz. Aradan geçen altı yılın, maddi düzeyden duyulan tatmin konusunda da hiçbir değişiklik meydana getirmediği açıkça görülmektedir. Bir kez daha, sübjektif algılamaların, makro düzeydeki bütün değişikliklere, çalkantılara rağmen, aynen devam ettiğine tanık oluyoruz.

Toplumda bireysel mutluluk konusunu tartışırken, mutluluğun en önemli boyutlarından biri olan sağlığı da ihmal etmemek gerekir. Hemen eklemeliyiz ki, kişinin kendisini sağlıklı hissedip hissetmediği de, kuşkusuz önemli ölçüde objektif koşullara bağlı olmakla birlikte, kültürel yanı da ağır basan bir duygudur. Nitekim bazı kültürlerde “hastayım, perişanım”, diğer bazılarında ise “mükemmel durumdayım” demek fazla hoş karşılanmayabilmektedir. İşte bu yüzden ki “bugünlerde genel olarak sağlığınız nasıl?” sorusuna Nijerya’da ve A.B.D.’de hemen hemen aynı oranlarda insan “çok iyi” diyebilmekte, buna karşılık dünyanın en uzun ve en sağlıklı yaşayan insanları arasında başta gelen Japonlar’da bu oran çok daha düşük çıkmaktadır. (Son DDA sonuçlarına göre A.B.D. %38, Nijerya %37, Japonya %15.) Ancak, öyle ya da böyle, kişinin kendini mutlu hissetmesiyle sağlıklı hissetmesi (sadece sağlıklı olması değil, sağlıklı *hissetmesi*) arasında yakın bir ilişki vardır ve 1990 DDA’na katılan ülkelerin verileriyle bu ilişki (kendisini “çok mutlu” hissedilenlerle sağlığını “çok iyi” veya “iyi” olarak tanımlayanların arasındaki korelasyon katsayısı) 0.87 düzeyindedir.

Türkiye’de sağlığının “çok iyi” olduğunu söyleyenlerin oranı %18’dir. Yüzde 43’lük bir kesim de bu soruya “iyi” cevabını vermiştir. Bu oranlarla Türkiye; Japonya, İspanya, Arjantin, Şili gibi ülkelere çok yakın bir konumdadır. Öte yandan, sağlığını “kötü” ya da “çok kötü” olarak görenlerin oranı da, en gelişmiş ülkelerle yaklaşık aynı düzeydedir.

Bireysel mutlulukla ilgili bulgularımızı özetleyecek olursak:

a. “Genel olarak mutlu musunuz?” sorusuna %51 “çok”, %37 ise “biraz” cevabını vermiştir. Geriye kalanların (başka deyişle, “pek mutlu olmayanlar”la “hiç mutlu olmayanlar”ın) oranı ise yalnızca %12’dir. Bu rakamlar, gelişmiş ülkelere eşit olmasa da, onlara çok yakın bir sübjektif mutluluk düzeyine işaret etmektedir.

b. Genel olarak hayatlarını ve kendi hanelerinin ekonomik düzeyini tatminkâr bulup bulmadıkları sorulan denekler, karşılaştırma yaptığımız toplumlara göre bir miktar daha düşük tatmin düzeyleri sergilemişlerdir. Ancak gene de, örneğin genel tatmin cetvelinde (cetvelin iki orta değeri bir yana bırakılacak olursa) olumlu yandakilerin oranı olumsuzların iki katından daha fazladır (%45 ve %21). Öte yandan, maddi tatmin cetvelinde durum farklıdır ve tatminsizlerin oranı (%29), gelirini çeşitli derecelerde tatminkâr bulanların oranını (%22) bir miktar aşmaktadır.

c. Bireysel sağlık konusunda da, bireylerin kendilerini gelişmiş ülkeler insanlarından farklı hissetmedikleri görülmektedir. Objektif kıstaslara göre bunun böyle olmadığı açıksa da, burada bizim üzerinde durduğumuz nokta objektif sağlık göstergeleri değil, kişinin kendi sağlığı hakkındaki kanısıdır. Ölümcül ya da önemli bir hastalığı bulunmayan insanlarda bu algılama ve değerlendirme, kişinin iyimserliğini-kötümserliğini ve hattâ “dünyaya bakışını” etkileyen önemli bir faktördür.

Türkiye’de sağlığının “çok iyi” olduğunu söyleyenlerin oranı %18’dir.

“Genel olarak mutlu musunuz?” sorusuna %51 “çok”, %37 ise “biraz” cevabını vermiştir.

d. Bireysel mutluluk ve sağlık duygusunun önemli bir kültürel temeli bulunmaktadır. Bu nedenle de, objektif koşullardaki önemli gelişmelere rağmen, bu konuya ilişkin bulguların ve toplumlararası sıralamanın kısa dönemde fazla değişmediğini görüyoruz.

e. Türk toplumu da bu genel kurala uymaktadır. Gerçekten de, elé aldığımız dört değişken açısından da, 1990 ile 1997 arasında kayda değer hiçbir değişme gözlenmemektedir.

2.3. Mutluluğun “Dayanılmaz” Etkisi

Mutluluğun önemini vurgularken “‘azami mutluluk ilkesi’ [tüm] eylemlerin mutluluğa katkıda bulunduğu oranda doğru; mutluluğun tersini üretme eğilimleri ölçüsünde de yanlış olduğunu savunur” diyen John Stuart Mill (1957:10) kadar ileri gitmemize gerek yok kuşkusuz. Fakat kendileriyle barışık, kendilerini iyi ve sağlıklı hisseden, kısacası “mutlu” olduklarını düşünen bireylerden oluşan toplumların diğerlerine göre bir takım avantajları bulunduğunu görmezden gelmek de mümkün değil. Zira mutlu insanın, ülkesi ve insanlık hakkında daha iyimser olduğu, bu iyimserliğin ise toplumun siyasal ve ekonomik hedeflerine ulaşmasında küçümsenmeyecek bir önem taşıdığı açıktır.

Bu iddiayı, verilerle desteklenmeyen bir varsayım düzeyinden çıkaralım ve 1997 TDA bulguları ışığında değerlendirelim.

Kişisel mutlulukla insanlığın geleceği hakkındaki iyimserlik/kötümserlik arasındaki ilişki Tablo 2.5.’te verilmektedir. Görüldüğü gibi, bu iki değişken birbirine yakından bağlıdır. Kullanılan soru formunda, kişisel mutluluk sorusuyla, dünyanın geleceğinin parlak mı yoksa karanlık mı görüldüğü sorusu arasında, tam 36 başka soru bulunmaktadır. Başka bir deyişle, bu iki soruya verilen cevaplar arasında, metodolojik açıdan sakıncalı bir “hatırlama etkisi” olasılığı son derece düşüktür. Ve kendisini “çok mutlu” olarak niteleyenlerin %52’si insanlığın geleceğini “karanlık” görürken, “hiç mutlu olmadığını” ifade edenlerde bu oran %92’ye çıkmaktadır! Tablo 2.5.’te belirtildiği gibi, iki değişken arasındaki ilişkinin istatistiksel anlamlılığı da yüzbinde bir düzeylerini aşmaktadır.

Kendisini “çok mutlu” olarak niteleyenlerin %52’si insanlığın geleceğini “karanlık” görürken, “hiç mutlu olmadığını” ifade edenlerde bu oran %92’ye çıkmaktadır!

Tablo 2.5
Bireysel Mutluluk Düzeyi ve İnsanlığın Geleceği Hakkında Düşünce (yüzde olarak)

Birey	İnsanlığın Geleceği*	
	Parlak	Karanlık
Çok mutlu	48	52
Biraz mutlu	38	62
Pek mutlu değil	31	69
Hiç mutlu değil	8	92

* χ^2 44.4; serbestlik derecesi 3; anlamlılık: 0.0000

Bireysel mutluluk düzeyinin, Türkiye’de bugün “genel olarak işlerin nasıl gittiği” hakkındaki düşüncelerle, bu konuda 10 yıl sonraki beklentileri de güçlü bir biçimde etkilediği gözlemlenmektedir. TDA’da deneklerden, her iki hususu da (bugün ve 10 yıl sonrası) 10 puanlık cetvelde değerlendirmeleri istenmiştir. Tablo 2.6.’da, mutluluk düzeyine göre bu cetvellerin ortalama puanları verilmektedir. Görüldüğü gibi uzun bir soru formunun hemen başlarında ve sonlarında sorulan bu soruların cevapları arasında da yakın bir ilişki bulunmakta ve bireysel mutluluk, kişinin ülkenin bugünü ve yarını hakkındaki iyimserlik/kötümserlik düzeyini etkilemektedir. Kendisini “çok mutlu” olarak niteleyenlerin ülkenin durumunu değerlendirme cetvelindeki ortalamaları 4.2 iken, “hiç mutlu olmadığını” söyleyenlerde bu ortalama 2.6’ya kadar düşmektedir. Gene Tablo 2.6’dan görüldüğü gibi, insanların ülkenin geleceği hakkındaki düşünceleri, bugün kendilerini nasıl (mutlu/mutsuz) hissettiklerine göre değişmektedir.

Kendisini “çok mutlu” olarak niteleyenlerin ülkenin durumunu değerlendirme cetvelindeki ortalamaları 4.2 iken, “hiç mutlu olmadığını” söyleyenlerde bu ortalama 2.6’ya kadar düşmektedir.

Tablo 2.6
Bireysel Mutluluk Düzeyi ve Ülkenin Genel Değerlendirmesi
(10 puanlık cetvelde ortalama puanlar)

Birey	Bugünkü Durum	10 Yıl Sonrası İçin Beklenti
Çok mutlu	4.2	4.6
Biraz mutlu	3.8	4.3
Pek mutlu değil	3.2	4.0
Hiç mutlu değil	2.6	3.7

2.4. Bireysel Mutluluktan Toplumsal Mutsuzluğa

Eğer Diyojen inifrat üzere [yalnız olarak] yaşar bir kavim içinde zuhûr etseydi, elbette içinde yatacak bir küpe malik olduğu için milletinin en bahtıyanı addolunmak lâzım gelirdi.

Namık Kemal, *Medeniyet*

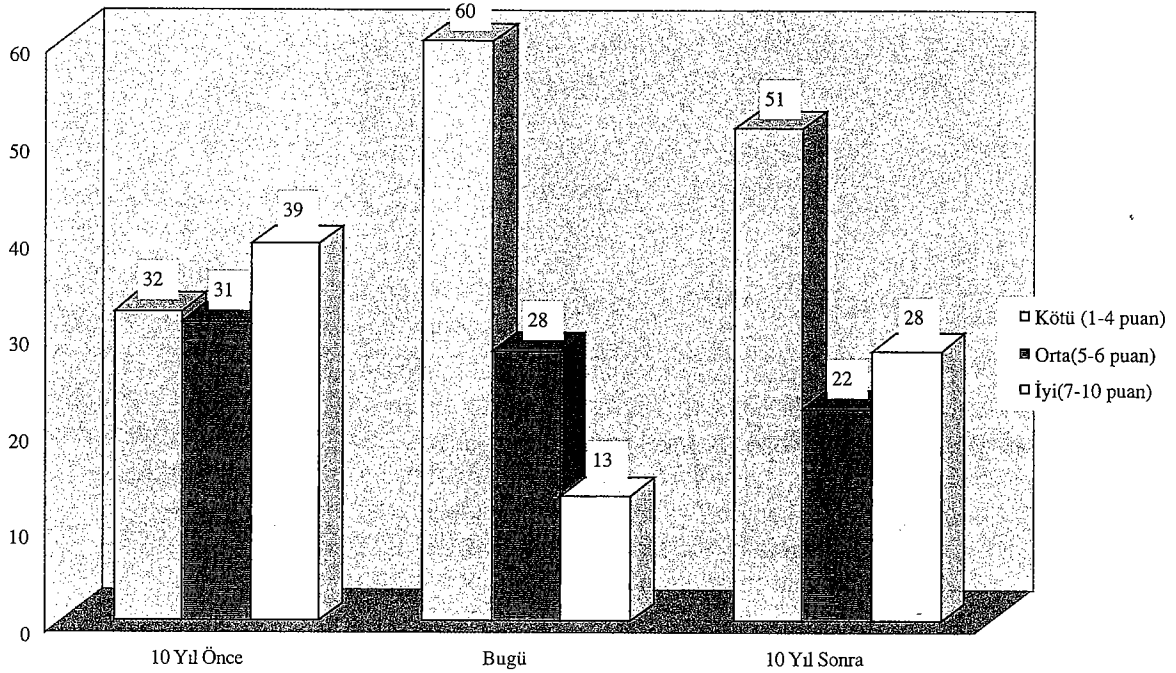
Bireysel mutluluğun, dünyanın ve ülkenin durumu ile ilgili değerlendirmeler üzerinde önemli etkisinin olduğunu gördük. Ancak kuşkusuz bu iki düzeyi birbiriyle karıştırmamak ve aradaki farkları gözardı etmemek gerekir. “Allaha şükür biz çoluk çocuk yuvarlanıp gidiyoruz; hâlimizden memnunuz. Ama dünyanın ve memleketin gidişâtı hiç de hayırlı değil!” diyen bir kesim bulunduğunu da biliyoruz. Başka bir ifadeyle, bireysel mutluluk, dünyaya ve ülkeye daha iyimser bakma olasılığını önemli ölçüde artırır ama, bu değişkenlerden birincisinin bütünüyle ikincisine tercüme edilmesi gibi bir durum da söz konusu değildir.

Türk toplumunun, ülkenin 10 yıl önceki, bugünkü ve bundan 10 yıl sonraki durumuyla ilgili değerlendirmelerine baktığımızda, genel bir kötümserlikle hafif bir iyimserliği ve ümidi bir arada gözlüyoruz. Yukarıda açıkladığı-

mız 10'lu cetvelde, 1-4 arası puanların "kötü", 5-6 puanın "orta" ve 7-10 arasının da "iyi" anlamına geldiğini kabul edersek, Türkiye'nin dünü, bugünü ve yarını ile ilgili olarak şöyle bir manzara ile karşı karşıya kalıyoruz.

On yıl öncesine göre, bugün ülkede işlerin daha kötü gittiğini düşünenlerin oranı, 1990'den 1997'ye neredeyse iki katına çıkmış (karşılaştırılan 1990'ın 10 yıl öncesi ile 1997'nin 10 yıl öncesi), durumun iyiye gittiğini söyleyenlerin oranı ise önceki araştırmanın tam üçte birine inmiştir. Günümüzden 10 yıl sonrası için ise sınırlı bir iyimserlik gözlenmektedir. Gelecekte de durumun kötü olacağını düşünenlerin oranı, bugünün kötü olduğunu söyleyenlerin oranından dokuz puan daha azdır. Öte yandan, bugün ülkede yönetimin ve genel durumun iyi olduğunu söyleyenlerin oranı sadece %13'tür. Oysa 10 yıl sonrası için bu iyimser değerlendirmeyi yapanlar %28'i bulmaktadır (Şekil 2.2.).

Şekil 2.2.
10 Yıl Önce, Bugün ve 10 Yıl Sonra Ülkenin Durumu

Şekil 2.2.'de özetlenen geçmişle ilgili değerlendirmeyi nostaljik bir yaklaşım olarak yorumlayabiliriz. Gerçekten, gerek mikro, gerek makro düzeyde geçmişini bugünden iyi olarak hatırlamak ve "ah nerede o eski günler!" diye iç geçirmek de bir kültürel özellik olabilir. Nitekim 1986 yılında yapılan bir araştırmada da, hanelerinin ihtiyaçlarını tatmin açısından beş yıl önce durumlarının daha iyi olduğunu söyleyenlerin oranı %54 olarak bulunmuştu (Esmer, Fişek ve Kalaycıoğlu, 1987, c4:2). Bu bakımdan, geçmişini bugünden iyi bulanlar üzerinde fazla durmuyoruz. Günümüz ve gelecekle ilgili değerlendirmelerin ise bir miktar daha önemli olduğu kanısındayız.

1997 TDA'nın yapıldığı sıralarda, toplumun %60'ı ülkenin genel durumunun kötü olduğu inancındaydı (cetvelde 1-4 arası puanlar) ve bu grubun büyüklüğü, işlerin iyi gittiğini düşünenlerin (cetvelde 7-10 arası puanlar) 4.5

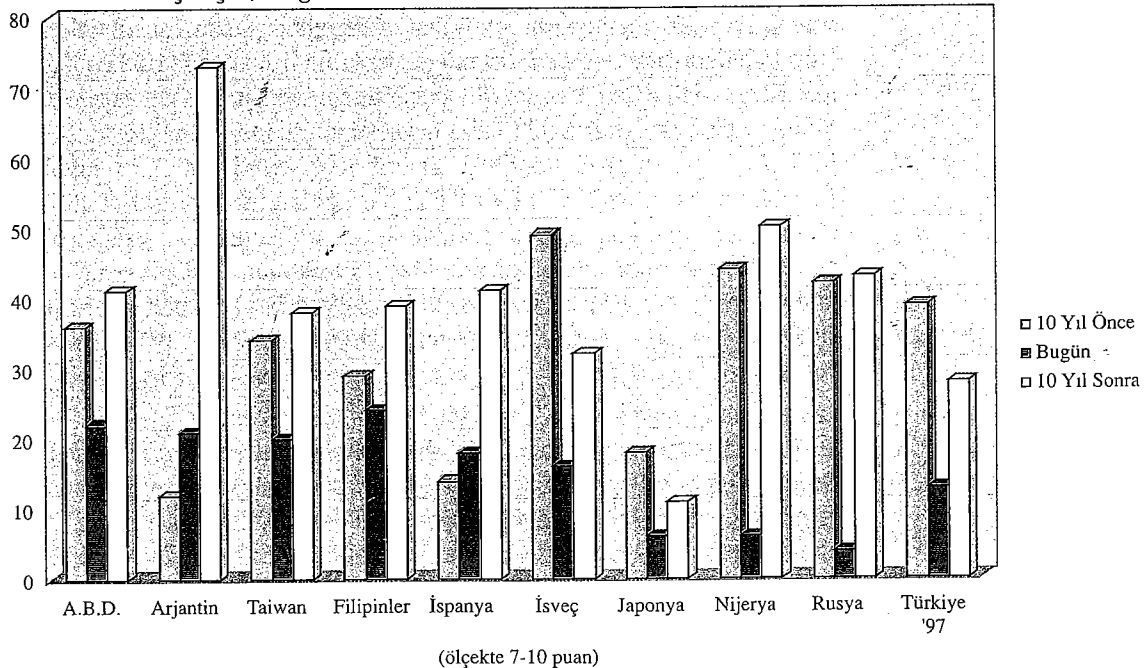
katı kadardı. Bu bulguların, araştırma sırasında işbaşında bulunan hükümetin yapısıyla ilişkili olduğu varsayımı ileri sürülebilir. TDA verileriyle bu varsayımı doğrudan sınamak mümkün olmamakla birlikte, son on yıllarda Ankara konusunda genel ve yaygın bir memnuniyetsizliğin söz konusu olduğu söylemek herhalde yanlış olmaz.

Ülkenin 10 yıl öncesi, bugünü ve 10 yıl sonrası ile ilgili değerlendirmelerin seçilmiş bazı toplumlara karşılaştırılması Şekil 2.3.'te verilmektedir. (Bu soruda deneklere 10 puanlı bir cetvel gösterilmiştir. Şekil 2.3.'te cetvelde 7-10 puan arası seçenlerin yüzdeleri verilmektedir.) Görüldüğü gibi, Şekil 2.3.'e dahil edilen 10 ülkeden İspanya ve Arjantin hariç hepsinde, 10 yıl öncesini iyi görenlerin oranı, bugünü iyi görenlerden daha yüksektir. Anlaşılan geçmişe özlem oldukça yaygın bir duygudur. Dikkat çeken bir başka husus da, ülkelerinin genel durumu hakkında Japonlarda gözlenen kötümserliktir.²⁴ Bu bulgu, bireylerin algılama ve değerlendirmelerinde kültürel değerlerin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.²⁵ Öte yandan, Japonya hariç tutulursa, kalan dokuz ülke arasında, gelecekteki 10 yıl için iyimserlerin oranının en düşük olduğu ülke Türkiye'dir. Arjantinlilerin ise gelecek için büyük iyimserlik taşıdıkları görülmektedir. Rusların gelecekle ilgili nisbi iyimserliklerini ise, belki de "bugünden de kötü olamaz ya!" şeklinde açıklamak gerekir. Zira -yukarıda da belirttiğimiz gibi- Rus halkının hemen her konuda mevcut durumla ilgili değerlendirmesi son derece karamsardır.

Kanımızca, toplumun büyük çoğunluğunun ülkenin geleceğine umut ve iyimserlikle bakmaması, üzerinde durulması gereken bir husustur. Örneğin yatırım kararlarının, objektif veriler kadar gelecekle ilgili beklentilerden de etkilendiği bilinmektedir. Aynı şekilde, sözgelimi, ülke gençlerinin gelecekle ilgili nerede arayacakları da bu tür değerlendirmelerden bağımsız olamaz.

Japonya hariç tutulursa, kalan dokuz ülke arasında, gelecekteki 10 yıl için iyimserlerin oranının en düşük olduğu ülke Türkiye'dir.

Şekil 2.3.
Geçmişte, Bugün ve Gelecekte Ülkelerinin Durumunu İyi Görenler

Bir cümleyle özetlemek gerekirse, Türk toplumunda göreceli olarak mutlu, hâlimden memnun bireyler çoğunluğu, ülkenin bugünü ve geleceği söz konusu olunca, karamsar-kötümser bir ruh hâli sergiliyor. Bir başka ifadeyle, mutlu bireylerden mutsuz bir topluma geçiş söz konusu. Bu durumun biraz çelişkili olduğunu düşünüyorsanız, insanların duygularının, inançlarının, değerlerinin hep tutarlı ve çelişkilerden uzak olduğunu kim, ne zaman, nerede gösterebilmiş ki...

2.5. Güven: Son Yılların Gözde Kavramı

Hızla geç kalabalık caddeden;
Şoför milletine güven olmaz.
Çabucak sapıver sokağına;
Akşam karanlığı tekin değil.
Durma çal evinin kapısını,
Taş düşebilir komşu duvardan.

Cahit Sıtkı Tarancı, *Ölüm Tehlikesi*

Atatürk, Türk'e "öğünmesini, çalışmasını ve güvenmesini" öğütlerken, yurttaşların kendilerine mi yoksa birbirlerine mi güvenmelerini istemiş, bilemiyoruz. Ama eğer bu sözlerden bir murad da kişilerin birbirlerine güvenmesi ve dolayısıyla güven düzeyi yüksek bir toplumun ortaya çıkması ise, Ata'nın vasiyetinden çok uzaklarda olduğumuz kesin. Zira üst üste iki Değerler Araştırması da, Türk toplumunda insanların birbirlerine güvenlerinin son derece düşük olduğunu ortaya koydu. O kadar ki, bu konuda Türkleri yakalayabilen başka toplum neredeyse yok! Cahit Sıtkı'nın şair sezgisi ile yazdığı dizelerdeki gibi, "komşu duvardan" bile kuşkuluyuz çoğu zaman.

*Güven düzeyi ile
ekonomik büyüme ve
demokratik rejimi
sürdürebilme arasındaki
korelasyonlar gerçekten
yabana atılamayacak
düzeyde.*

Her ne kadar kişilerarası güvenin toplum hayatını sürdürmedeki önemi öteden beri pek çok düşünür tarafından dile getirildiyse de, toplumdaki bireylerin birbirlerine güven duymasının gerek ekonomi, gerek siyasal rejim –özellikle demokratik rejim- açısından taşıdığı önem son yıllarda pek çok yazar tarafından bir kez daha ve altı kalın bir şekilde çizilmek suretiyle vurgulandı. Kişilerarası güven düzeyinin bir bağımsız değişken olarak ekonomi, siyaset ve toplumsal yaşam üzerindeki etkileri bir yandan teorik olarak tartışılırken, bir yandan da bu konudaki ampirik veriler ortaya konuldu. Aşağıda çok kısa bir şekilde göreceğimiz gibi, güven düzeyi ile ekonomik büyüme ve demokratik rejimi sürdürebilme arasındaki –tedbiri elden bırakmamak için nedensellik demeyelim ama- korelasyonlar gerçekten yabana atılamayacak düzeyde.

Ancak bu konudaki argümanlara değinmeden önce "kişilerarası güven" kavramından neyi kastettiğimizi birkaç cümleyle açıklamak yerinde olacaktır. Burada üzerinde durulan husus, bir toplumda *genel olarak* insanlara güvenilip güvenilmediğidir. Başka bir deyişle, söz konusu olan, aile fertlerine, akrabaya, arkadaşına, eşe dosta duyulan güven değildir. Esasen geleneksel kapalı toplumun özelliklerinden biri, insanların kendilerinden saydıklarına, birincil ilişkide bulduklarına güvenmeleri, diğerlerine ise "yaban" gözüyle bakmalarıdır. Bilindiği gibi de, "yaban"a güvenilmez. Ayaşlı'nın Kiracı'nın dediği gibi: "İçimden Hasan Beye kızdım. Bir tanımadık adam bir iş anlatı-

yor, doğru mu, yalan mı bilmem. Doğru olup olmadığını anlamak için de oturup düşünecek zamanım yok" (Esendal, 1983:70). Gerçekten, burada üzerinde durduğumuz güven kavramının özü bu cümlede saklı: bir yabancı adamın söylediklerine güvenilir mi, güvenilmez mi? Sokakta, işyerinde, alışverişte... Her an sizi kandırabilir, bir zarar verebilir, ayağınızı kaydırabilir düşüncesiyle dikkatli olmak (eski, ama tam yerinde bir deyimle "müteyakkız bulunmak") gerektiğini mi düşünürsünüz? Ya da insanların temel dürüstlüğüne güvenir, bu çizginin dışına çıkanların istisna teşkil ettiğine mi inanırsınız? Dükkânınızın, işinizin başına gazete ilânıyla bulduğunuz bir yetenekli insanı mı getirmeyi tercih ederdiniz, yoksa güvenebileceğiniz bir yeğeninizi, kuzeninizi falan mı? Yolda içi para dolu cüzdanınızı düşürüp kaybetmeniz, bulanın size iade etmesi olasılığının ne olduğunu düşünürsünüz? Kapınızın önünde park ettiğiniz arabınıza vuran şoför sizi bulur ve hasarınızı tazmin eder mi, yoksa gaza basar ve kaçıp gider mi? Havaalanında gördüğünüz hayır derneği kumbarasına atılan paralar gerçekten yerini buluyor mu acaba?

İçinde yaşadığınız toplumu bir düşününüz. Kiracı ev sahibine, ev sahibi kiracısına; hasta doktoruna ve hastanesine; memur âmirine, âmir memuruna; şoför karşı yönden gelene ve trafik polisine; hoca öğrencisine, öğrenci hocasına; müşteri satıcıya, satıcı müşteriye; arabası ya da televizyonu bozulan ilk kez gittiği tamirciye; müvekkil avukatına, avukat hâkim ve savcıya, fazla ince eleyip sık dokumadan güveniyor mu? Başka bir biçimde soracak olursak, bütün bu ilişkilerde ve diğerlerinde, başlangıç varsayımı güven mi, yoksa güvensizlik mi? "İnsanoğlu çığ süt emmiştir" diyerek, kişi güvenilirliğini ispat edene kadar ona belli bir kuşku ile mi bakılmalı? Ya da tam tersine, güvenilmeyeceğini gösteren birşey yapmadıkça, tanısak da tanımasak da toplumun her bireyine güvenle, inanla yaklaşır mıyız?

Yukandaki örnekler, bireysel düzeyde güveni vurguluyor. Ancak bireysel güven, toplumsal yapıya da yansıyan bir kavramdır. Örneğin üst üste güvenilir, iyi öğretmenlerle karşılaşan öğrenci ya da veli, eğitim sistemine güven duymaya başlar. Karşınızdaki şoföre güvenmek, bir noktada kaçınılmaz olarak trafik düzeninin işleyişine duyulan güvene dönüşür. Türkiye'de sık sık, devletin vatandaşlarına güvenmediğinden yakınılır. Gerçekten, devletle birey arasındaki çeşitli işlemlerde, Anglo-Sakson toplumlarda yönetimler büyük ölçüde vatandaşın beyanına itibar eder ve aksi ispat edilene kadar bu beyanı doğru kabul ederler. Oysa herkesin bildiği gibi, Türkiye'de sistem, işlemin başlangıcında ispata dayanır ve bu nedenle de ayrıntılı muhtar, noter, nüfus kütüğü, vs. sistemleri geliştirilmiştir. Devlet düzeyindeki bu güvensizliğin kökünde, herhalde bireylerin birbirlerine olan güvensizliğinin, kısmî de olsa, etkisini aramak gerekir. Kuşkusuz bu düzeyde iki yönlü bir ilişki söz konusudur ve devletin bireye olan güveni kadar, bireyin de devlete, topluma ve onların kurumlarına duyduğu güvenin derecesini de incelemek gerekir.

Belirttiğimiz gibi, toplumdaki bireylerin birbirinin temel dürüstlüğüne ve iyiliğine güvenebilmesinin toplumun sağlığı açısından taşıdığı önem yeni bir buluş değildir. "Sosyal bilimlere felsefeden miras kalan iki sorun, güven kavramının, ilk günlerinden bugüne kadar sosyolojide az ya da çok açık bir biçimde varolmasını garanti etmiştir. Bu sorunlardan birincisi, toplumları bir arada tutan şeyin ne olduğunun belirlenmesi ile ilgilenirken, ikincisi de birey ile toplum arasındaki ilişki üzerinde odaklaşmıştır" (Miszta, 1996:26).

*bireysel güven,
toplumsal yapıya da
yansıyan bir
kavramdır.*

*Toplumdaki bireylerin
birbirinin temel
dürüstlüğüne ve iyiliğine
güvenebilmesinin
toplumun sağlığı
açısından taşıdığı önem
yeni bir buluş değildir.*

Eski Yunan'dan başlamak gerekirse, Aristo *Nicomachean Ethics*'in "Dostluk-Arkadaşlık" bölümünde bu konu üzerinde durur. Gerçi kullandığı kelimeler farklıdır ama, "mutabakat" ve "dostluk"tan söz ederken, büyük ölçüde "iyi yurttaş"ların ortak çıkarlarla ilgili, adalet ve hakkaniyetle ilgili aynı görüşleri paylaştıkları konusunda birbirlerine duydukları güveni kasteder. Aristo'nun kendi ifadesiyle,

"Yurttaşlar, ortak çıkarlarıyla ilgili aynı değerlendirmeleri yapıyorlarsa, aynı şeyleri seçiyorlarsa ve ortak olarak karar verdiklerini eyleme geçiriyorlarsa, bir devlet için de mutabakattan söz edilebilir... Şimdi, bu tür bir mutabakat iyi insanlar arasında mevcuttur. Onların herbiri, kendi kendisiyle ve hepsi birbirleriyle aynı düşünce yapısındadırlar, çünkü -eğer deyim yerindeyse- hiçbir zaman pozisyonlarını değiştirmezler... Adil olanı ve ortak çıkarlara uygun olanı isterler. Ortak hedefleri bunlardır. Öte yandan kötü insanlar, dost olamadıkları gibi, asgari bir düzeyin ötesinde mutabakat içinde de yaşayamazlar. Ortada maddi çıkarlar söz konusu olduğunda, kendi paylarının ötesinde elde etmeyi hedeflerler. Ancak iş çalışmaya ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine geldiğinde, üzerlerine düşenin azını yaparlar. Bunların herbiri sadece kendini düşünür ve komşusuna kıskançlıkla bakar; komşusunun istediğini elde etmesini engeller" (Aristotle, 1962a:256, 257-258).

Birçok düşünürde olduğu gibi Hobbes'da (bknz. Hobbes, 1962) da, güven kavramının temelinde, paylaşılan karşılıklı denk davranış (mütekabiliyet) normları (norms of reciprocity) yatar: Kendinize yapılmasını istemediğiniz birşeyi başkalarına yapmaktan kaçınır mısınız ve -esas önemlisi- başkalarının da bu norma uygun davranacağına (kendilerine yapılmasını istemedikleri birşeyi size de yapmayacaklarına) güvenebilir misiniz? Hobbes'a göre bu öyle bir ilkedir ki yayınlanması, basılması, ilân edilmesi gerekmez. Çünkü "bütün dünyanın onayladığı bu doğa yasası" tek bir cümleyle özetlenebilir: "Kendinize yapılmasını makûl olmadığını düşündüğünüz birşeyi başkasına yapmayın" (Hobbes, 1962:203).

Tocqueville de, özelde Amerikan demokrasisi bağlamında, ama genel olarak işleyen bir demokrasinin kurulup yaşatılabilmesi için kültürün ve kültürün bir parçası olarak da güvenin önemini vurgular. "Birleşik Amerika'da, demokratik cumhuriyetin yaşatılmasına, ülkenin fiziksel koşullarından çok kanunlar ve kanunlardan daha çok da töreler katkıda bulunur" (Tocqueville, 1945, vol 1:330). Ona göre, Anglo-Amerikanların "çoğunluğu kendi çıkarını ... kollayan insanın, adil ve iyi olana ulaşacağına inanırlar. Hepsinin, insanın mükemmelleştirilebileceğine dair canlı bir inancı vardır" (Tocqueville, 1945, vol 1:409). Güven terminolojisi ile ifade edecek olursak, burada kastedilen insanların birbirlerinin haklarına ve çıkarlarına duydukları saygı ve herkesin bu saygıyı göstereceğine dair temel güvendir. Esasen Tocqueville (1945, vol 1:420), Birleşik Amerika içinde zengin ve yoksul eyaletlerin oluşmasının insanlarda yaratacağı kıskançlık ve güvensizliğin bu ülke için en büyük tehlike olduğunu yazmaktadır. Görüldüğü gibi, demokrasi teorisinin bu klasik yazarı, bir yandan güvensizliğin rejim için tehlike teşkil ettiğini, öte yandan da gelir dağılımındaki büyük dengesizliklerin güvensizliğe yol açtığını söylemektedir.

Tocqueville de, özelde Amerikan demokrasisi bağlamında, ama genel olarak işleyen bir demokrasinin kurulup yaşatılabilmesi için kültürün ve kültürün bir parçası olarak da güvenin önemini vurgular.

Pek çok çağdaş bilim insanı ve düşünürün de, modern toplum yaşamında kişilerarası güvenin önemini vurguladığını yukarıda belirtmiştik (bu konuda yararlı bir literatür taraması için bkz Misztal, 1996). Demokratik sistemlerin başarı koşullarına ilişkin son yılların en önemli, üzerinde en çok durulan kitaplarından birini yazmış olan Putnam (1993), demokrasilerin işleminde "sosyal sermaye"nin oynadığı önemli rolü anlatmakta, güveni ise sosyal sermaye kavramının önemli bir ögesi olarak görmektedir. Putnam, kişilerarası güvenin, sağlıklı işleyen ve gelişen bir ekonomi için vazgeçilmezliğine de değinmekte ve "Kenneth Arrow'ın da gözlediği gibi, esas olarak her ticari işlem ve özellikle bir zaman süresi içinde yürütülen bütün ticari işlemler bir güven unsuru içerir. Dünyadaki ekonomik geriliğin önemli bir kısmının karşılıklı güven yokluğu ile açıklanabileceğini söylemek makûl bir iddia olurdu" demektedir (1993:170).

Gene son yılların popüler düşünürlerinden Fukuyama da, toplumda kişilerarası güven düzeyinin ekonomik gelişme ve zenginleşmedeki rolü üzerine oldukça hacimli bir çalışma üretmiştir. Fukuyama "güçlü ve istikrarlı bir aile yapısı ve dayanıklı toplumsal kurumlar, bir hükümetin merkez bankası ya da ordu yaratması gibi, yasayla var edilemez" (1995:5) dedikten sonra, güvenin düşük olduğu toplumlarda büyük ölçekli sanayiler yaratmanın tek yolunun devlet müdahalesinden geçtiğini, oysa yüksek güvenli toplumlarda bu işin devlet desteği olmadan yapılabildiğini söylemekte (1995:16) ve şu iddiayı ileri sürmektedir: "Ekonomik yaşamın incelenmesinden öğreneceğimiz en önemli derslerden biri, *bir ulusun refahının ve de rekabet kabiliyetinin tek bir yaygın ve güçlü kültürel özellik tarafından koşullandırıldığıdır: toplumun içindeki, derinindeki güven düzeyi...*" (1995:7) [italikler bizim].

Geleneksel köy toplumu, herkesin birbirini tanıdığı bir ortamda, önce hanehalkı, sonra hısım-akraba ve nihayet köy ahalisi dışında kalanlara güven duymadan da yaşamını sürdürebilir. Hattâ iyice içine kapalı bir cemaat için bu tutum daha da işlevsel olabilir. "İlkel ve arkaik toplumlarda ... 'orta bir yol yoktur; ya güven vardır, ya da güvensizlik'" (Mauss'dan zikreden Misztal, 1996:17). Oysa milyonların bir arada yaşadığı, ama kimsenin kimseyi tanımadığı bir kent yaşamını, tanımadıklarımıza da belli bir ölçüde güvenmeden götürebilmek mümkün değildir. Aynı şekilde, modern piyasa ekonomisinin de, demokratik bir yönetim biçiminin de işlemlerini sağlayan önemli unsurlardan birisi karşılıklı güvendir.

Modern piyasa ekonomisinin de, demokratik bir yönetim biçiminin de işlemlerini sağlayan önemli unsurlardan birisi karşılıklı güvendir.

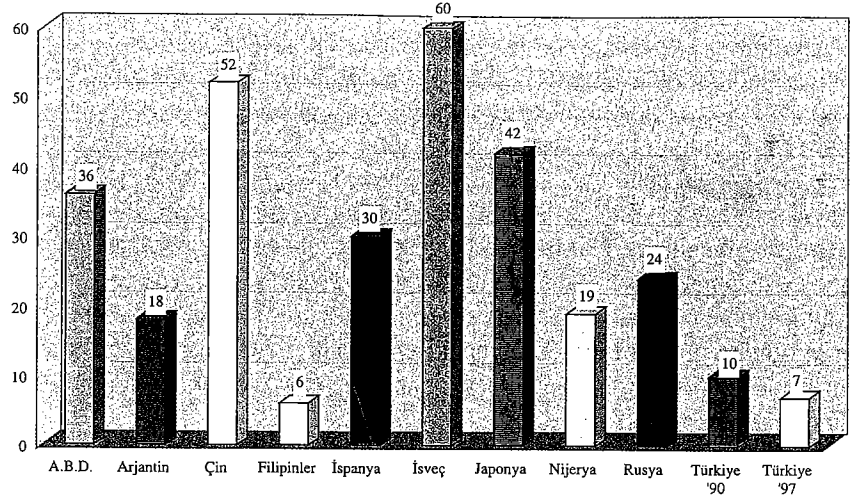
2.6. Türkiye'de Kişilerarası Güven

1990 ve 1997 TDA'larında, toplumun bireylerinin birbirlerine duyduğu güveni ölçebilmek için şu soru soruldu:

"Sizce, genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla herhangi bir ilişki kurarken veya iş yaparken hiçbir zaman dikkati elden bırakmamak mı gerekir?"

Bu soruya "genelde insanların çoğuna güvenilebilir" cevabını verenlerin 1990 Türkiye'sindeki oranı sadece %10'du ve bu oranla Türkiye, 1990 DDA'na katılan 43 toplum arasında sondan ikinci durumdaydı (Tablo 2.7.). 1997 araştırması ise, 1990'de zaten rekor düzeyde düşük olan güvenin bir miktar daha azalarak %6.5 oranına indiğini gösterdi. Şekil 2.4.'te, seçilmiş

Şekil 2.4.
Seçilmiş Ülkelerde
"İnsanların Çoğuna
Güvenilebilir" Diyenlerin
Oranı

bazı ülkelerde, yukarıdaki güven sorusunu olumlu cevaplayanların oranları verilmektedir.

1997 araştırması ise, 1990'de zaten rekor düzeyde düşük olan güvenin bir miktar daha azalarak %6.5 oranına indiğini gösterdi.

Bir toplumda insanların birbirlerine güvenebilmelerinin taşıdığı öneme yukarıda teorik –ve biraz da spekülatif- düzeyde değindik. Ancak örneğin Putnam (1993) bu konuda İtalya ile ilgili zengin tarihi veri de sunmaktadır. Inglehart da (1977, 1990, 1997) kişilerarası güvenin ekonomik büyüme ve demokratik rejim ile ilişkisini ortaya koyan bulguları ayrıntılı bir biçimde tartışmakta ve 1990 DDA'ndaki güven oranları ile ülkenin kesintisiz demokrasi ile yönetildiği süre arasında yakın bir ilişki bulunduğunu göstermektedir (Inglehart, 1997). 1990 DDA'na göre en yüksek güven oranlarına sahip olan 10 toplumun tamamının istikrarlı demokrasiler olması da dikkat çekmektedir (Tablo 2.7.). Oysa güven konusunda en alta yer alan 10 toplumdaki en uzun süreli demokratik yönetim deneyimine sahip olan Fransa'da bile 1958 öncesi istikrarsız dönem ile Portekiz'in Salazar'lı yılları henüz belleklerdedir. Bu alt gruba dahil olan diğer ülkelerin ise hiçbirinde uzun süreli ve kesintisiz bir demokrasi gözlenmediği gibi, 1990 yılında bunların çoğunluğunda demokrasi olarak nitelenebilecek bir rejim de bulunmuyordu.

Bu noktada erken bir nedensellik iddiasında bulunmak ve "kişilerarası güven demokrasiyi yaratır/yaşatır" demek istemiyoruz. Ancak bu iki değişken arasında güçlü bir korelasyonun varlığı da kesin gibi gözüküyor. Aynı şekilde, nedensel model ne olursa olsun, kişilerarası güvenle ekonomik gelişme düzeyi arasında bir ilişki bulunduğu da kesin. En azından bu nedenlerle, Türk toplumunda kişilerarası güven konusunun daha ayrıntılı bir biçimde araştırılması gerektiği kanısındayız.

Eğitim düzeyi, gelir, yaş, dindarlık, siyasal eğilimler gibi bağımsız değişkenlerin de, Türk toplumundaki güvensizlik düzeyini fazla etkilememektedir.

Bu arada, eğitim düzeyi, gelir, yaş, dindarlık, siyasal eğilimler gibi bağımsız değişkenlerin de, Türk toplumundaki güvensizlik düzeyini fazla etkilemediklerini belirtmekte yarar var. Değişik bir ifadeyle, her gruptan, her düşünceden insan için, kişilerarası güven –daha doğrusu güvensizlik- oranları aşağı yukarı aynı.

Son olarak, çalışmanın bu bölümünde sadece kişilerarası güven üzerinde durduğumuzu, bireylerin çeşitli toplumsal kurumlara duydukları güveni ise siyasal kültür kavramı içinde ele alacağımızı belirtmeliyiz.

Kavalı Yapan mı, Çalan mı? Siyasal Kültür

Şöyle hızlı bir şekilde sayacak olursak, geçtiğimiz yıllarda, hepsi de siyasal kültür temalarını işleyen beş kitap, iki *American Political Science Association* [kongrelerinin açılışındaki] *Başkanlık Hitabı*, iki *American Political Science Review* baş makalesi ve iki *American Political Science Review* "tartışması" görüyoruz. Demek ki, basit bir nicel bakış açısından, siyasal kültür konusunda araştırma ve teori kurmanın bir "geri dönüş" ya da Ronald Inglehart'ın deyimiyle bir "yeniden doğuş" yaptığı açıkça ortada. Ve siyasal kültürün açıklayıcı bir değişken olarak görülmesine karşı en fazla polemik yapan grupların da (Marxizmin çeşitli türleri ve Rasyonel Seçim teorisi) barutları bitmiş gibi gözüküyor. Artık kayıtsız-şartsız teslim alma değil de, bir uzlaşma eğilimindedir.

Gabriel A. Almond (1994:ix)

Siyasal kültür konusunun modern literatürde herhalde "amentüsü" sayılabilecek olan *The Civic Culture* (Almond ve Verba:1965) kitabının yazarlarından Almond'un bu bölümün başına aldığımız sözleri, belki bir "militan"ın (ya da deyim yerindeyse bir "eski tüfeğin") tek yanlı değerlendirmesi olarak görülebilir. Ama şurası bir gerçek ki, siyasal kültür kavramı son yıllarda gerek akademik, gerek siyasal çevrelerde daha çok işlenir, daha çok dile getirilir oldu. Bazı analizlerde, nedensellik belirtilmeden siyasal rejimle yakından ilişkili bir değişken olarak, bazı analizlerde ise doğrudan bir bağımsız değişken olarak...

Son yıllarda değerler üzerine yayınlanan önemli çalışmalardan birinin editörü olan van Deth de, değerlerle ilgili literatür taramasından şu sonuca varıyor: "Değerler ve değerler araştırmaları, siyaset biliminde bir yan sanayi dalı hâline gelmiştir. [...] Pek çok farklılığa rağmen, değer araştırmalarındaki birçok özgül yaklaşım ve yönelimin altında basit bir şema yatar. Bu şemanın ise sadece iki varsayımına ihtiyacı vardır. Birincisi, bireysel davranışlar, davranış niyetleri (*behavioural intentions*) tarafından belirlenir; davranış niyetlerini de değerler ve siyasal yönelimler şekillendirir. İkinci varsayım ise, insanların değerlerinin toplumsal çevre ve bu çevre içindeki toplumsal konumdan çok etkilendiğidir" (van Deth, 1995:5-6).

Gerçekten de, davranışları belirleyen en önemli etkenlerden birinin değerler olduğu genellikle kabul gören bir önermedir. Değerlerin ne gibi toplumsal ilişkiler ve konumdan, ne ölçüde etkilendiği ise araştırmamızın cevaplandırılmaya çalıştığı bellibaşlı sorulardan biridir.

Bireylerin siyasal inanç, değer, tutum ve davranışlarıyla toplumun yönetim biçimi arasındaki ilişki kuşkusuz yeni farkına varılan birşey değil ve (galiba sosyal bilimlerin ilgi alanına giren her konuda olduğu gibi) bu hipotezin

Davranış niyetlerini de değerler ve siyasal yönelimler şekillendirir.

Davranışları belirleyen en önemli etkenlerden birinin değerler olduğu genellikle kabul gören bir önermedir.

köklerini de Eski Yunan'a kadar götürmek mümkün. Eflatun, *Devlet*'inde insanların ve devletlerin karakterleri arasında neredeyse birebir bir örtüşme görüyordu. Sokrates'in Glaucon'la yürüttüğü diyalogun şu küçük parçası bu açıdan dikkate değer:

“–Bilir misiniz, dedim, insanların yönelimleri (dispozisyonları) değiştiği gibi, hükümetler de değişir ve bunların birinden kaç tane varsa, diğerinden de aynı sayıda olmalıdır? Devletlerin, onların içindeki insan doğasından değil de, ‘meşeden ve kayadan’ yapıldığını varsayamayız ya... [...]

–Evet, dedi, insanlar neyse devletler de odur; Devletler insan karakterinden çıkar.

–Öyleyse, Devletlerin beş [tür] anayasası varsa, bireylerin zihinlerinin de beş yönelimi olacaktır.

–Kuşkusuz.” (Plato, 1928:315)

“İnsanlar neyse, devletler de odur” diyor Eflatun. Yönetenlerin işlerinde bağımsız olmadıklarını, tersine yönetilenlerin sunduğu hamur ile sınırlı olduklarını, Aristo da şu güzel benzetmeyle anlatır: “Yönetilenler kaval üreticilerine benzetilebilir; yönetenler ise kavalı yapanların yaptığını kullanan kaval çalıcılar gibidir” (Aristotle, 1962b:106). Öyle ya, kavalcı kavalı pek güzel de çalabilir, berbat bir şekilde de; ama eninde sonunda, eline verilen kavalın özellikleriyle kısıtlıdır. Toplumun yöneticileri de, kendilerine sunulan malzemeyi iyi ya da kötü kullanabilirler ama, bu malzemenin (bu bölümün diliyle, özeldede siyasal kültürün, ama daha genelde de yaygın kültürün) getirdiği sınırların dışına çıkmak kolay olmaz.

Yönetilenle yöneten ve yönetim arasındaki bu ilişki günlük dile de “her halk, layık olduğu şekilde yönetilir” gibisinden sözlerle yansımakta. Yönetim biçimi ve yöneticilerle siyasal kültür arasındaki bağın ihmal edilmesinin yanlışlığını ise, Güvenç şu şekilde dile getiriyor: “Osmanlı Devleti'nin çöküşünü, ‘Padişahların çocuk, hasta veya deli olması’ ile açıklayan dünya görüşü, şu ikinci soruyu hiç sormaz ya da sordurmaz: ‘O nasıl bir toplum ya da devlettir ki, yüzyıllar boyunca çocuklar, hastalar ve deliler padişah olmakta ve görevte kalabilmektedir?’ Böylesine akıl dışı bir toplumda, Padişah'ın akıllı kalması mucize olmaz mıydı?” (Güvenç, 1993:10; italikler yazarın). Gene siyasal kültürün önemine değinen Oktay “siyasal kurumların gerisinde, onları oldukları gibi yapan belirli bir ‘espri’, başka bir deyişle kurumların üzerinde durdukları bir zemin vardır” diyor ve “geleneksel kültürün izlerini” dikkate almadan bugünkü Türk siyasal sistemini tam anlayabilmenin imkânsızlığına değiniyor (Oktay,:413-416). Benzer bir şekilde Kalaycıoğlu da “siyasal sistem ne kadar değişmiş görünse de iktidar kullanımının ve ilişkilerinin siyasal kültür temelinde gösterdiği sürekliliğe” işaret ediyor (Kalaycıoğlu ve Sanbay,:437).

Bir siyasal sisteminin kurumlarının ve işleyişinin anlaşılmasında büyük önem taşıdığına okuru ikna ettiğimizi umduğumuz siyasal kültür kavramını Diamond “halkın, ülkesinin siyasal sistemi ve bu sistem içinde kendisinin ro-

lü hakkındaki egemen inançları, tutumları, değerleri, hissiyatı ve değerlendirmeleri" şeklinde tanımlıyor (Diamond, 1994:7). Biz burada siyasal kültürün tanımına ve içeriğinin ayrıntılarına girmeyeceğiz. Ancak, bu bölümün başlığından da açıkça görüldüğü gibi, gerek Almond ve Verba'dan (1965) gerek Diamond'dan (1994) biraz ayrılarak (ama genel eğilime fazla da aykırı düşmeden) inanç ve değerlere ilâveten, davranışları da siyasal kültür kavramı içinde mütalâa edeceğiz. Nitekim "son yıllarda, siyasal davranışı da siyasal kültür tanımı içine alma yönünde bir eğilim oluşmuştur" (Broek ve Heunks, 1993:68).

Kanımızca, siyasal kültürün ayrıntılı içeriğiyle ilgilenenler için en yararlı kaynaklardan biri Barnes (1988) tarafından hazırlanan küçük bir kitapçuktur. Barnes bu monografında, hem kavramın tanımına önemli katkı getirmekte, hem de bir toplumun siyasal kültür haritasının içermesi gereken kapsamlı bir "menü" sunmaktadır. Biz böyle bir menünün içinden, DDA soru formunun doğrudan veya dolaylı olarak ölçmeye çalıştığı bazı maddelerle yetinmek zorundayız. Türkiye'nin siyasal kültürüne ilişkin tartışmamıza, siyasal katılıma ilişkin bulgulardan başlayacak ve sistemin değerlendirilmesi ile devam edeceğiz. Ardından da, siyasal ideoloji konusunda bazı veriler sunacağız.

3.1. Oynayanlar, Seyredenler ve Arkasını Dönenler: Siyasal Katılım

*"Lukewarmness I account a sin,
As great in love as in religion."*

Kayıtsızlığı bir günah sayarım ben,
Aşkta da, dindeki kadar büyük.

Abraham Cowley, *The Request*

17. yüzyıl İngiliz şairinin, kayıtsızlığı günah sayan dizeleri din ve aşkla sınırlı ama, sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğu da bu davranışı önemli bir "demokrasi günahı" sayarlar. Böyle düşünenlere göre, Camus'nün Meursault'su, demokratik siyasal yaşamda romandaki gibi sevimli ve dürüst bir "yabancı" olarak kalmaz, rejimin sağlıklı işlemesine karşı bir tehdit oluşturur.

Siyasal katılımın bir davranış olmanın ötesinde, normatif bir karakter de kazandığına değinen Birch, "Siyasal katılımın kötü birşey olduğunu düşünen pek az insan vardır. Pek çok kişi, katılımı Batılı demokratik sistemlerin başanasında bir unsur olarak görür. Bu insanlar genel olarak sistemden mutlu oldukları için, sistem içindeki katılımın düzeyinden ve biçiminden de mutludur. Birçok diğerleri de, (ister mevcut kanallar, ister bunlara ilâve edilmesi gerekenler) yoluyla katılımın artmasının demokrasinin kalitesini ve belki de etkinliğini arttıracığı kanısındadır" (Birch, 1993:81).

Milbrath ve Goel (1977:18-19) çeşitli araştırmaların verilerine dayanarak, siyasal katılım açısından insanları yedi grupta sınıflandırıyorlar: kayıtsız hareketsizler, pasif destekçiler, temas uzmanları, iletişimciler, parti ve seçim kampanyası çalışanları, cemaat aktivistleri ve protestocular. Görüldüğü gibi, birinciden yedinciye kadar her grup, bir öncekinden daha üst düzeyde bir ka-

"Son yıllarda, siyasal davranışı da siyasal kültür tanımı içine alma yönünde bir eğilim oluşmuştur."

Siyasal katılımın kötü birşey olduğunu düşünen çok az insan vardır.

*siyasal katılım türleri
basamak basamak
çıkılan bir merdiven,
ya da başka bir
benzetmeyle, bir
piramit olarak
düşünülebilir.*

tılımı ve eylemi içeriyor. Bu şekilde konulduğunda, siyasal katılım türleri basamak basamak çıkılan bir merdiven, ya da başka bir benzetmeyle, bir piramit olarak düşünülebilir. Oysa bu tek yönlü, tek boyutlu açıklama bizi yanıltabilir. Zira çeşitli protesto eylemlerinde yer alan bir kişinin mutlaka daha üstlerdeki katılım biçimlerini de gerçekleştirdiğini düşünmemek gerekiyor. Daha teknik bir deyimle, bu sınıflandırma mutlak bir Guttman ölçeği olarak görülmemeli. Siyasal katılımı, örneğin Kaase ve Newton'un (1995:43) yaptığı gibi, kabul edilen (konvansiyonel) ve olağandışı (konvansiyonel olmayan) şeklinde ikiye ayıracak olursak, ikinci kategorideki katılımcıların, birinci grupta yer alan bazı katılım biçimlerine fazla itibar etmemeleri, hattâ bunları küçümsemeleri olasılığını da gözardı edemeyiz.

Milbrath ve Goel'in ilk grubundaki "kayıtsız hareketsizler", seçimlerde oy bile vermiyorlar. İlk katılım grubundakilerin (pasif destekçiler) belirgin özelliği ise oy kullanmaları. Biz de siyasal katılımı ilgili gözlemlerimize, en çok bilinen ve incelenen katılım biçimi olan seçimlerde oy kullanma ile başlayacağız.

3.1.1. Önce Neticeye Bakalım: Türk Toplumunda Seçmen Davranışı

The dark boy, Roger, stirred at last and spoke up.

"Let's have a vote."

"Yes!"

"Vote for chief!"

"Let's vote –"

This toy of voting was almost as pleasing as the conch.

*Jack started to protest but the clamor changed
from the general wish for a chief to an election by acclaim of Ralph himself.*

*None of the boys could have found good reason for this;
what intelligence had been shown was traceable to Piggy
while the most obvious leader was Jack.*

Esmer çocuk Roger, sonunda hareketlendi ve sesini çıkardı:

"Seçim yapalım."

"Evet!"

"Bir şef seçelim!"

"Haydi, oy verelim –"

Bu seçim oyuncağı neredeyse deniz kabuğu kadar eğlenceliydi.

Jack karşı çıkacak oldu ama,

patırtıların yönü bir şef için genel istekten,

Ralph'in kendisinin büyük tezahürat arasında şef seçilmesine dönmüştü.

Aslında delikanlıların hiçbiri buna iyi bir gerekçe de bulamıyordu.

Ortada gözüken zekâ pırltuları Piggy'i işaret ederken,

aralarında liderliği en aşikâr olan ise Jack'ti.

William Golding, *Lord of the Flies*

Demokratik rejimlerde, siyasal davranış ve katılımın aklagelen ilk biçimi hiç şüphesiz oy kullanmadır. Kaase ve Newton (1995:43) da "konvansiyono-

nel katılım biçimleri” olarak adlandırdıkları davranışların baştagelen örnekleri olarak, siyasetin tartışılması, seçim kampanyaları ve oy vermeyi sayıyorlar. Üstelik en kolay ölçülebilen siyasal davranış biçimi olan oy verme, sonunda merkezi ve yerel hükümetleri de belirlediği için, siyaset biliminin vazgeçilmez konularından biri olduğu gibi, akademik çevrelerin dışında da büyük ilgi ile izleniyor, analiz ediliyor. Özellikle Türkiye’de, kamuoyu yoklamalarının neredeyse tek amacı oy verme davranışını tahmin olarak görülüyor pek çok kişi tarafından. Seçim ve oy verme kuşkusuz siyasal alanla da sınırlı kalmıyor. İlkokulda sınıf temsilcisi seçmekten, apartman yöneticisini belirlemeye kadar uzanan bir yelpazede, bir takım görevleri üstlenecek olanlar bu yolla saptanıyor. Tabii, bir sonucu oy vererek belirleme, sadece bir görevi üstlenecekleri seçmek için değil, seçim dışında kararlara ulaşmak için de çok sık başvurulan bir yöntem. Seçim araştırmalarının bir klasiğinin başlangıç cümlesinde denildiği gibi “çağdaş dünyada, bireysel seçimden toplu kararlara ulaşmanın bir aracı olarak oy verme eyleminin tek rakibi piyasadır” (Campbell, v.d., 1960:3). Durum böyle olunca da, oy verme işlemi ve sonuçlarını inceleyenlerin yelpazesi sosyologlardan matematikçilere, iktisatçılardan siyaset bilimcilere, psikologlardan istatistikçilere kadar uzanmaktadır. Biz bu bölümde, konuyu dağıtmamaya çalışarak, siyasal anlamda seçmen davranışları üzerinde odaklaşacak ve doğal olarak da kendimizi TDA verileriyle sınırlayacağız.

Seçmen davranışlarını araştıranların, cevaplandırmayı umdukları pek çok önemli sorunun yanında, değişmeyen iki temel soruları vardır:

- Seçimlerde kimler ve neden oy verirler? Kimler ve neden oy kullanmaya gerek görmez ve sandığın uzağında dururlar?
- Oy verenler, hangi faktörlerin etkisiyle şu ya da bu aday veya partiye oy verirler? Seçmenin çeşitli özelliklerine bakarak A partisine oy verip vermeyeceğini, ne dereceye kadar isabetle tahmin edebilirsiniz?

Bu konuları sırayla ele alalım.

3.1.1.1. Bir Siyasal Katılma Yolu Olarak Oy Verme

Demokrasi teorisyenleri de, uygulamacıları da, özellikle oy kullanma konusundaki kayıtsızlıktan hep ciddi kaygı duymuşlardır. İster bir protesto, bir isyan olarak yorumlansın, isterse sadece ilgisizlik ve umursamazlık, oy kullananların oranlarının düşmesi çoğu kez demokratik rejim için bir tehlike işareti olarak görülür. Hiç değilse son yıllara kadar bu yorum oldukça yaygındı. Bu çıkarsamadaki mantık zinciri de oldukça yalın ve güçlüdür. Demokratik rejim, yurttaşların katılımına ve sorumluluklarını yerine getirmelerine dayandığına göre, bu sorumluluğun başlıcalarından ve hattâ baştageleni olan oy kullanmak ve seçme görevini yerine getirmek de, rejimin sağlıklı yaşamasının önkoşulu olmak gerekir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, oy verme demokratik katılımın en belirgin biçimi olduğuna göre, seçimlerdeki katılım oranlarının sağlıklı ve istikrarlı demokrasinin bir göstergesi olarak kabul edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

Ancak özellikle son yıllarda yapılan ampirik çalışmalar, kuramsal düzeyde kalındığında itiraz edilmesi güç olan bu genellemenin en azından sorgu-

Türkiye’de, pek çok kişi tarafından kamuoyu yoklamalarının neredeyse tek amacı oy verme davranışının tahmini olarak görülüyor.

Oy verme demokratik katılımın en belirgin biçimi olduğuna göre, seçimlerdeki katılım oranlarının sağlıklı ve istikrarlı demokrasinin bir göstergesi olarak kabul edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

lanması gerektiğini ortaya koymuştur. Tüm ülkelerde seçimlere katılma oranları hakkında en kapsamlı verileri toplayan *International Institute for Democracy and Electoral Assistance* (IDEA) adlı kuruluşun bu konudaki en son yayınında vardığı sonuçlardan biri şu cümlede özetlenmektedir: "Eğer Uluslararası IDEA [kuruluşu] tarafından toplanan istatistikler herhangi birşey gösteriyorsa, o da seçimlere katılım oranlarının yüksek olmasının çok partili demokrasinin mutlaka istikrarlı olduğu anlamına gelmediğidir" (IDEA, 1997a:7). Öyle gözüküyor ki, "... ülkelerin veya bölgelerin kişi başına geliriyle yüksek seçime katılma oranları arasında doğrudan bir bağ bulunmamaktadır. Ve, genel kanının tersine, okuryazarlığın düşük olmasıyla seçime katılım düzeyinin düşüklüğü arasında da güçlü bir korelasyon yoktur" (IDEA, 1997b:1). Inglehart da yeni siyasal katılım biçimlerinin, genel seçimlerde oy vermektan daha ziyade belirli sorunlara yönelik olduğuna işaret ettikten sonra, "Seçmen katılımının yüksek olması hiç kuşkusuz iyi birşeydir. Ama hatırdan tutmamız gerekir ki, tek partili komünist rejimler sürekli olarak %98 ya da 99 dolaylarında bir katılım sağlamışlardır. Seçime katılma arzuları birşeydir. Ama sisteme yurttaş katkısının güvenilir bir göstergesi *değildir*. Her ne kadar seçmen katılım oranları duraksamakta ve düşmekteyse de, belirli politika kararlarını etkileme amaçlı ve seçkinleri yönlendiren [seçkinler tarafından yönlendirilen karşıtı olarak. y.e.] öteki katılım biçimleri yaygınlaşmaktadır" demektedir (Inglehart, 1997:171; italik yazarm).

Uluslararası karşılaştırmalı oy verme oranlarına bakıldığında, Türkiye'nin, en yüksek katılıma sahip ülkelerden biri olmasa da, bu açıdan üst yüzde 25-30'luk dilimde bulunduğu görülmektedir.

Oy vermeyeceğini söyleyen kadın ve erkeklerin oranı birbirine eşittir.

Uluslararası karşılaştırmalı oy verme oranlarına bakıldığında, Türkiye'nin, en yüksek katılıma sahip ülkelerden biri olmasa da, bu açıdan üst yüzde 25-30'luk dilimde bulunduğu görülmektedir. 1990'lı yılların ortalama oy verme oranlarına göre, Türkiye 163 ülke arasında 36 ncı, 1945-97 yılları arasında en az beş seçim yapan ülkelerin dikkate alındığı bir sıralamada ise 26 ncı durumdadır (IDEA, 1997a: Şekil 2; Şekil 11).

Gerçekten, 1969 ve 1973 seçimleri dışında, milletvekili genel seçimlerinde 1950'den bu yana Türkiye'de oy kullanan seçmen sayısının toplam seçmen sayısına oranı %70'lerin altına hiç düşmemiş, hattâ bazı seçimlerde %90'ın bile üzerine çıkmıştır. Son dört genel seçimdeki (1983, 1987, 1991 ve 1995) oy kullanma oranları (kullanılan oy/kayıtlı seçmen) ise sırasıyla %92.3, %93.3, %83.9 ve %85.2 olmuştur (DİE: 1998).²⁶ 1997 TDA'da ise, şu anda bir seçim olsa hiçbir partiye oy vermeyeceğini, başka deyişle oy kullanmayacağını söyleyenlerin oranı (%17.8) son iki genel seçimde oy vermeyenlerin oranına son derece yakındır.

Seçimlerle ilgili bu genel saptamalardan sonra, yukarıdaki sorularımızın birincisine geçmek ve oy kullanmayanların özelliklerine ilişkin bazı sonuçlar sunmak istiyoruz. Tablo 3.1'de, hiçbir partiye oy vermeyeceğini söyleyenlerin temel demografik ve ekonomik değişkenlere göre bir dökümü verilmektedir.²⁷ Tablo 3.1'e bakıldığında hemen göze çarpan bir husus, cinsiyet ve istihdam durumunun oy kullanma eğilimini etkilemediğidir. Oy vermeyeceğini söyleyen kadın ve erkeklerin oranı birbirine eşittir. Aynı şekilde, ücretli olmak, kendi işinin sahibi olmak veya çalışmıyor olmak da bu açıdan bir fark yaratmamaktadır. Sadece ev kadınlarının oy kullanma eğilimlerinin biraz daha yüksek olduğunu gözlemekteyiz. Refah düzeyinin göstergesi olarak kullandığımız üç değişkene bakıldığında da, ortaya çıkan tablo fazla net değildir.

En azından, gelir ve harcama arttıkça oy kullanma eğiliminin doğrusal olarak arttığını ya da azaldığını söyleyebilmemiz mümkün gözükmemektedir.

Tablo 2.7
“İnsanların Çoğuna Güvenilebilir” Diyenler, 1990 DDA
(Yüzde olarak)

En Yüksek 10 Toplum		En Düşük 10 Toplum	
İsveç	66	Brezilya	7
Norveç	65	Türkiye	10
Finlandiya	63	Romanya	16
Çin	60	Slovenya	17
Danimarka	58	Latvia	19
Hollanda	56	Portekiz	21
Kanada	52	Fransa	23
A.B.D.	52	Arjantin	23
İrlanda	47	Şili	23
K. İrlanda	44	Nijerya	23

Seçimlere katılıp katılmama eğilimiyle güçlü bir ilişki sergileyen iki bağımsız değişkenimizin ise yerleşim yeri ve eğitim düzeyi olduğu kolaylıkla görülebilmektedir. Kırsal alanlarda seçimlere katılımın kent merkezlerine göre çok daha yüksek olduğunu zaten seçim sonuçlarından da bilmekteyiz. TDA bulgularına göre de, kentlerde oy kullanmama eğilimi, kırsal alanların neredeyse iki katına yaklaşmaktadır.

Öte yandan, eğitim düzeyi ile oy kullanma arasında da güçlü ve doğrusal bir ilişki söz konusu olup, deneğin eğitim düzeyi arttıkça, seçimlere katılma eğilimi belirgin bir şekilde düşmektedir. Gerçekten, ilkökul düzeyinin altında eğitimi olanların sadece %7'si muhtemel bir seçimde hiç kimseye oy vermediğini belirtirken, üniversitelilerde bu oran %26'yı aşmaktadır. Tablo 3.1'de yer alan 8 temel bağımsız değişken arasında en yüksek c^2 değerini veren de, eğitim düzeyidir.

3.1.1.2. İstenen Değil Ama, İstenmeyen Belli

Tahmin edilebileceği gibi, değerler araştırmalarında deneklere parti tercihleriyle ilgili sorular soruldu. Hattâ görüşülenlerin sadece birinci değil, ikinci ve üçüncü parti tercihleriyle, asla oy vermeyecekleri parti de kaydedildi. Ancak bu soruların amacı, kısa vadeli tahmine yönelik kamuoyu araştırmalarından tamamen farklıydı. Biz de, bu çalışmamızda, esasen sık sık değişebilen bu oranları aktarmayacağız. Öte yandan parti tercihleri, çok değişkenli bir analizde bağımlı ya da bağımsız değişken olarak ilginç ipuçları verebilir. Çeşitli değer, tutum, davranış ve demografik özelliklerle parti tercihleri arasındaki ilişkilerin hem teorik, hem pratik sonuçlarının bulunduğu açıktır.

Bu tür sorulara mikro düzeyde cevap arayan ve seçmen davranışlarını analiz eden ilk araştırma 1920'lere kadar gidiyorsa da (Merriam ve Gosnell, 1924), bu bölümün girişinde de belirttiğimiz gibi, bu alanın klasiklerinin Mic-

Seçimlere katılıp katılmama eğilimiyle güçlü bir ilişki sergileyen iki bağımsız değişkenimizin ise yerleşim yeri ve eğitim düzeyi olduğu kolaylıkla görülebilmektedir.

higan Okulu'nun 1952 ve 1956 Amerikan başkanlık seçimlerini inceleyen iki önemli ürününün (Campbell, v.d., 1960; 1966) olduğu konusunda genel bir fikir birliği bulunmaktadır. Her ne kadar aradan geçen süre içinde konuya yaklaşım ve teorik çerçeve bakımından birçok değişiklik sözkonusu olduysa da, oy verme davranışı araştırmaları günümüze dek popülaritesinden

Tablo 3.1
Temel Bağımsız Değişkenler ve Oy Verme
(Seçim Olsa Oy Kullanmayacağını Söyleyenlerin Yüzdesi)

Demografik Özellikler		χ^2	ser.der.
Cinsiyet			
Erkek	18		
Kadın	18	.01	1
Yaş Grubu			
18-24		22	
25-34		22	
35-49		14	
50 ve üstü	14	22.7	3
Eğitim Düzeyi			
Diplomasız	7		
İlkokul	16		
Ortaokul, lise	25		
Üniversite ^a	26	49.4	3
Yerleşim Yeri ^b			
Kent	22		
Kır	12	31.9	1
İstihdam Durumu			
Ücretli	20		
Kendi işi	20		
Çalışmıyor	20		
Ev kadını	15	6.9	3
Refah Düzeyi			
Son Yılda			
Tasarruf yaptı	16		
Ancak geçindi	16		
Tasarrufu harcadı	29		
Borçlandı	20	15.7	3
Gelir Grubu ^c			
Üst	26		
Üst orta	17		
Orta	20		
Alt orta	16		
Alt	11	21.4	4
Harcama Grubu ^d			
Üst	24		
Üst orta	19		
Orta	18		
Alt orta	21		
Alt	13	16.5	4

^a Üniversite mezunu, üniversite öğrencisi veya üniversiteden ayrılma.

^b DiE tanımına uyularak, il ve ilçe merkezleri kentsel olarak kabul edilmiştir.

^c Kategoriler, deneğin kendi beyan ettiği gelir miktarlarından oluşturulmuştur.

^d Kategoriler, görüşme bittikten sonra anketörün (TL olarak) yaptığı değerlendirmelerden oluşturulmuştur.

pek birşey yitirmedi. Türkiye'de bu alanın öncüleri arasında ise, seçmen davranışlarının analizinde Abadan'ı (Abadan, 1965; Abadan, 1966; Abadan ve Yücekök, 1996), makro değişkenlerin etkileri bakımından da Özbudun'u (1975) ve Gülmen'i (1979) anmak gerekir.

Biz bu inceleme çerçevesinde, parti tercihlerini bağımlı değişken olarak kullanmayacağız. Ancak bu noktada, ilginç gördüğümüz bir bulguya değinmeden de geçemeyeceğiz. Son birkaç seçimde, sevdiği partiyi ayırdetmekte zorlanan ve oylarını partiler arasında çok az farklarla dağıtan Türk seçmeni, öyle anlaşılıyor ki, en istemediği parti konusunda biraz daha karardır. Tablo 3.2'de, deneklerin birinci parti²⁸ tercihlerine göre "hiçbir şekilde oy vermeyecekleri parti" verilmektedir. Görüldüğü gibi, Tablo 3.2'nin birinci sütununa dahil edilen -doğal olarak RP hariç- bütün partilerin (bazı partilerin bu tablonun "ilk tercih" sütununa dahil edilmemelerinin nedeni, örneklemdaki sayıların istatistiki olarak bir anlam taşımayacak kadar küçük olmasıdır) taraftarları açısından en istenmeyen parti Refah Partisi'dir. Sadece birinci tercihi MHP olanlar için RP ve CHP eşit derecede (ikisi de %15) ve HADEP de buna çok yakın bir oranda (%13) oy verilmez bulunmaktadır. Öte yandan, birinci tercihi CHP veya DSP olanların yansı, ANAP'lıların üçte biri, DYP'lilerin de beşte biri hiçbir koşulda RP'ye oy vermeyeceklerini bildirmişlerdir.

Parti tercihinden bağımsız olarak bir değerlendirme yapacak olursak, genel seçmen kitlesinin %23'ü, kesinlikle oy vermeyecekleri bir partinin bulunmadığını söylemişlerdir. Değişik bir ifadeyle, seçmenlerin yaklaşık dörtte biri, gereğinde bütün partilere oy verebileceğini bildirmekte ve hiçbir partiyi kategorik olarak reddetmemektedir. *Geriye kalan* (başka deyişle, hiçbir koşulda oy vermeyecekleri bir partinin adını veren) *%77'lik kesim içinde*, partilerin veya eğilimlerin²⁹ *istenmeme* oranları şu şekilde sıralanmaktadır:

RP	% 34
CHP	11
HADEP	9
MHP	6
DYP	5
DSP	3
ANAP	3
Sol/aşırı sol	7
Sağ/aşırı sağ	3

Buna göre, araştırmanın yapıldığı tarihten önceki son genel seçimlerde birinci parti konumuna gelen RP, istenmeme sıralamasında da büyük farkla birinci durumdadır. Bu bulgu ise, zaten sık sık dile getirildiği gibi, laik-antilaik ekseninin seçmen açısından öncelikle algılanan ve önemsenen bir husus olduğunu gösteriyor.

3.1.2. Ne Olacak Bu Memleketin Hâli? Katılım Biçimleri Olarak İlgî ve Tartışma

Bir yanda Anadolu bir yanda Rumeli'dir
Hepsi bizden yolcusu olsun hancısı olsun
Efkâr ettiğimiz şey memleketin hâlidir
Sanmam hemşerim sanmam bundan acısı olsun

Cahit Sıtkı Tarancı, *Memleket*

Siyasete ilgi, aktif siyasal katılımın yeterli olmayan ama gerekli bir koşulu olarak görülebilir. Gerçekten, istisnaları olabilsen bile, ilgi düzeyinin katılımın yoğunluk ve biçimini belirleyen faktörlerden bir tanesi olduğu kesindir. Hattâ, siyasete duyulan ilginin ve sık sık siyaset tartışmanın bizzatı bir katılım olduğu da düşünülmektedir. Bu nedenlerle, bireylerin siyasete karşı duydukları ilginin derecesi, siyasal davranış ve katılım araştırmalarının “demirbaş” konularından biri olmuştur. Kalaycıoğlu (.....:540) da ilginin önemi- ne değinerek “siyasal ilgi ne kadar derin olursa siyasal bilgi de o kadar fazla, siyasal katılma da o derece yoğun olur” demektedir.

1997 DDA'nda, gerek ilgi, gerek siyaset tartışma düzeyini doğrudan ölçmeye çalışan sorular bulunuyordu. Bu noktada, her iki değişkenle ilgili Türkiye bulgularını özetlemeye çalışalım.

Çeşitli kurumlar yanında, siyasetin de kendileri için ne kadar önemli olduğu sorulan deneklerden %52'si, “çok önemli” veya “biraz önemli” cevabını vermişlerdir.

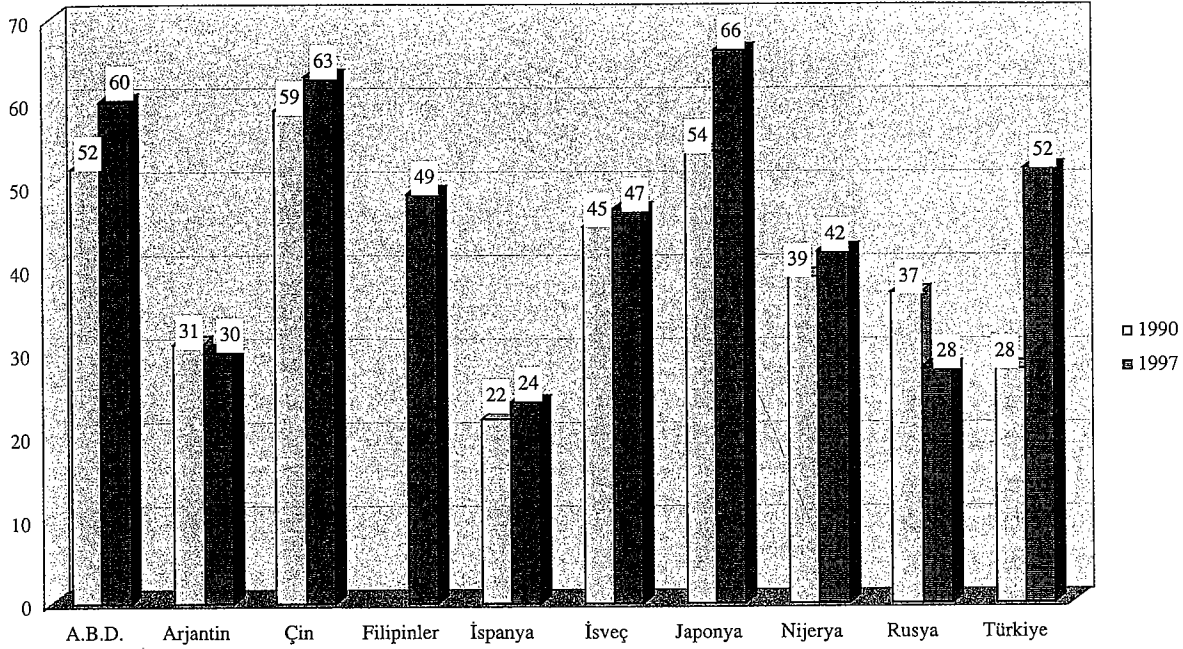
Çeşitli kurumlar yanında, siyasetin de kendileri için ne kadar önemli olduğu sorulan deneklerden %52'si, “çok önemli” veya “biraz önemli” cevabını vermişlerdir. Gerçi, bu oran soruda yer alan diğer seçeneklerin (aile, dost, boş zaman, iş ve din) hayli gerisindedir ama, siyasete duyulan ilginin 1990 araştırmasından bu yana önemlice bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira 1990'de siyasete önem verdiği söyleyenlerin oranı %28 idi. 1990-97 yılları arasında Türkiye'de gözlenen bu değişiklik, dünyadaki eğilime de uygun düşmektedir. Batı Avrupa ülkelerini inceleyen Broek ve Heunks (1993:78) de siyasete duyulan ilginin bütün dünyada arttığını belirtmektedirler. Örnek olarak aldığımız ülkelerde siyaseti önemli görenlerin son iki DDA arasında kalan süredeki gelişimine baktığımızda, Arjantin'de oranın hemen hemen aynı kaldığını, Rusya'da düştüğünü, diğerlerinde ise arttığını görüyoruz (Şe-

Tablo 3.2
Birinci Parti Tercihlerine Göre En İstenmeyen Parti
(Yüzde Olarak)

İlk Tercih	Hiç İstenmeyen						
	ANAP	CHP	DSP	DYP	HADEP	RP	MHP
ANAP	-	4	1	9	8	34	3
CHP	4	-	2	8	3	51	11
DSP	1	0	-	9	8	50	10
DYP	8	18	4	-	7	22	3
RP	1	23	9	2	8	-	1
MHP	3	15	1	0	13	15	-

Şekil 3.1.

Seçilmiş Ülkelerde Siyasete Verilen Önem ("Çok" / "Biraz" Diyenlerin Yüzdesi)

Şekil 3.1). Türkiye'deki artış ise kayda değer bir düzeyde. Siyasete verilen önem açısından, DDA verilerinin de, genel olarak, Broek ve Heunks'un vardıkları sonucu doğruladıkları gözlemleniyor.

Tablo 3.3'de, siyasete verilen önemin, temel bağımsız değişkenlerimize göre dağılımını görüyoruz. Beklenilebileceği üzere, erkekler kadınlara kıyasla siyasete daha fazla önem veriyorlar. Buna karşılık gençlerin hayatında siyasetin daha küçük bir yer işgal ettiği anlaşılıyor. Yaş grubu ile siyasete verilen önem arasında, doğrusal bir ilişki gözleniyor. Siyasete en fazla önem atfedenlerin 50 yaşın üzerindeki olması kanımızca kayda değer bir bulgu. Eğitim düzeyi ile bu değişkenimiz arasında doğrusal bir ilişki gözlenmiyor ve siyasete verilen önem eğitim düzeyinin etkisinin belirgin olmadığı ender değişkenlerden bir tanesi. Refah düzeyi göstergelerimizle siyasete verilen önem arasında da güçlü bir korelasyon bulunmuyor. Aynı şekilde, deneğin kırdı veya kentte yaşamasının da siyasete verdiği önem açısından bir fark yaratmadığı anlaşılıyor.

Siyasete en fazla önem atfedenlerin 50 yaşın üzerindeki olması kanımızca kayda değer bir bulgu.

Tablo 3.3

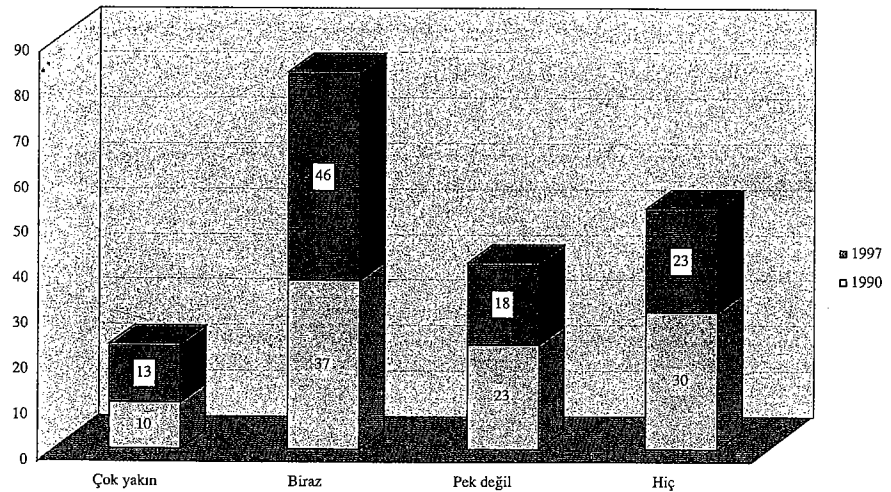
Temel Bağımsız Değişkenler ve Siyasete Verilen Önem

Demografik Özellikler	Çok Önemli	Pek Biraz Önemli	Hiç Önemli Değil	Önemli Değil	χ^2	ser.der.
Cinsiyet						
Erkek	29	24	21	25	32.6	3
Kadın	20	31	26	23		

Yaş Grubu							
18-24	19	24	27	30			
25-34	20	29	25	26			
35-49	28	28	21	23			
50 ve üstü	31	29	22	18	35.9	9	
Eğitim Düzeyi							
Diplomasız	28	30	24	19			
İlkokul	21	25	24	30			
Ortaokul, lise	25	30	23	23			
Üniversite	35	29	24	12	43.0	9	
Yerleşim Yeri							
Kent	25	27	22	26			
Kır	23	29	26	22	8.6	3	
İstihdam Durumu							
Ücretli	22	27	28	23			
Kendi işi	32	25	17	25			
Çalışmıyor	33	24	19	25			
Ev kadını	17	32	27	24	57.1	9	
Refah Düzeyi							
Son Yılda							
Tasarruf yaptı	25	28	26	21			
Ancak geçindi	26	30	23	22			
Tasarrufu harcadı	24	23	26	27			
Borçlandı	22	23	23	32	24.9	9	
Gelir Grubu							
Üst	34	30	22	14			
Üst orta	25	30	25	20			
Orta	22	27	25	26			
Alt orta	25	27	20	27			
Alt	19	25	27	29	34.0	12	
Harcama Grubu							
Üst	24	32	23	22			
Üst orta	31	32	19	17			
Orta	26	25	21	28			
Alt orta	21	26	27	26			
Alt	25	25	25	25	26.5	12	

Siyasete verilen önem sorusunun yanında, DDA'da deneklere siyasete ne derece ilgi duydukları da doğrudan doğruya sorulmuştur. 1997 TDA sonuçlarına göre, Türk deneklerin %13'ü siyasetle çok yakından, %46'sı ise bir miktar ilgilenmektedir. Siyasete hiç ilgi duymadığını söyleyenlerin oranı ise

Şekil 3.2.
Siyasete Duyulan İlgideki Artış

%23'tür. Siyasete verilen önemdeki değişmeye paralel olarak, bu gösterge de, 1990-1997 yılları arasında siyasete ilginin arttığını göstermektedir (Şekil 3.2.).

Dost ve arkadaşlarla siyaset, ülkenin sorunları, vb. üzerine tartışmalar yapmanın da siyasete ilginin önemli bir göstergesi ve bir tür siyasal katılım yolu olduğuna biraz önce değinmiştik. Nitekim bu davranış, Kalaycıoğlu (1983) tarafından geliştirilen siyasal katılma ölçeğinin de öğelerinden biridir. Inglehart (1997:309), konvansiyonel bir siyasal katılım yolu olarak nitelediği başkalarıyla siyaset tartışma oranlarının, 1981-90 yılları arasında 17 ülkede artarken sadece bir ülkede azaldığına işaret etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, seçimlere katılma oranlarındaki düşüş mutlaka siyasete ilgi ve katılımın da azaldığı anlamına gelmemekte, siyasal katılım –konvansiyonel veya konvansiyonel olmayan- başka yollardan devam edebilmektedir.

Türkiye'de, eş ve dostlarıyla bir araya geldiklerinde hiç politika konuşmadıklarını söyleyenlerin oranı, 1990-1997 arasında %44'ten %33'e düşmüştür. Öte yandan, sık sık politika tartıştıklarını söyleyenlerin oranının %9'dan %15'e çıktığını görüyoruz. Sonuç olarak, siyasete duyulan ilginin, TDA'da yer alan bütün göstergelerinde bir artış gözlemlendiğini ve bu artışın da dünyadaki genel eğilime uygun olduğunu söyleyebiliriz. İlgi ve önem değişkenlerimizde olduğu gibi, siyaset tartışmada da, kadınlar ve erkekler arasında önemli farklar bulunuyor. Örneğin arkadaşlarıyla bir araya geldiğinde sık sık siyaset konuştuğunu söyleyen erkeklerin oranı (%21.0) kadınların (%9.7) iki katından fazla. Ayrıca eğitim ve gelir düzeyi yükseldikçe de, siyaset tartışma sıklığının arttığını gözlemliyoruz.

Türkiye'de, eş ve dostlarıyla bir araya geldiklerinde hiç politika konuşmadıklarını söyleyenlerin oranı, 1990-1997 arasında %44'ten %33'e düşmüştür.

3.1.3. Dilekçeden İşgale: Daha "Aktif" Katılım Türleri

DDA'da, siyasete daha aktif katılım biçimlerinden de örnekler sayılarak, deneklere bu tür eylemlere hiç katılıp katılmadıkları veya katılmayı düşünüp düşünmeyecekleri sorulmuştur. En konvansiyonel olanından başlayarak, gayri kanuni olanına kadar uzanan bu yelpazede şu davranışlar yer alıyordu:

- Toplu bir dilekçeye imza atmak
- Bir boykota katılmak
- Yasal bir gösteri veya yürüyüşe katılmak
- Resmen ilân edilmeyen (dolayısıyla yasal olmayan) bir greve katılmak
- Bina veya işyeri işgal etmek.

Bilindiği gibi, yetkililere herhangi bir konuda toplu dilekçe vermek (petition) Batı demokrasilerinde çok yaygın bir katılım ve yönetimi etkileme biçimidir. Türkiye'de ise herhangi bir konuda böyle bir imza verdiğini söyleyenlerin oranı %14 olarak bulunmuştur. Tahmin edilebileceği üzere, diğer eylemlere katıldığını veya katılabileceğini söyleyenlerin oranı çok daha düşüktür ve bütün bu katılım biçimlerinde 1990 ile 1997 oranları birbirlerine eşit sayılabilecek kadar yakındır (Şekil 3.3.).

Şekil 3.3.
Değişik Katılım
Biçimleriyle İlgili Tutum

Diğer ülkelerdeki duruma baktığımızda, sürekli ve istikrarlı bir demokrasiye sahip olmakla toplu dilekçe hakkını kullanmak arasında yakın bir ilişki bulunduğunu görüyoruz. Tablo 3.4'de bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. ABD, İsveç gibi toplumlarda halkın %70'inden fazlası çeşitli vesilelerle dilekçeler imzalayarak politik süreci etkilemeye çalıştığını söylemekte, Avustralya'da bu oran neredeyse %80'e varmaktadır. Değerler açısından, Türkiye ile Batı demokrasileri arasında en büyük farkın gözleendiği değişkenlerden birisi budur.

Tablo 3.4
Toplu Dilekçe İmzalama Konusunda Tutumlar (1997 DDA)

	İmzaladım	İmzalayabilirim	Kesinlikle İmzalamam
Avustralya	79	16	6
İsveç	72	23	6
ABD	71	20	9
Japonya	55	33	12
Finlandiya	39	38	23
Arjantin	31	39	30
İspanya	22	36	42
G. Afrika	19	40	42
Slovenya	19	49	34
Şili	17	39	44
Türkiye 1997	4	41	5
Türkiye 1991	13	41	46
Tayvan	13	37	51
Filipinler	12	20	69
Rusya	11	37	52
Nijerya	7	32	61

Boykot, gösteri gibi eylem türlerine katılanların oranları diğer ülkelerde de çok alt düzeylere inmekte, yasal olmayan davranışlarda ise -Türkiye'de olduğu gibi- ihmal edilebilecek kadar küçülmektedir.

3.2. Kurumlara Güven:

Bu Zamanda Güvenilebilecek Ne Kaldı?

Bilebildiğimiz kadanyla, Türkiye'de devletin içinde ve dışında çeşitli kurumlara duyulan güvenle³⁰ ilgili tüm toplumu temsil eden ilk ayrıntılı bulgular 1990 TDA'sından elde edilmişti. Daha sonra, kurumlara duyulan güvenle ilgili sorular, kamuoyu yoklamalarına sıkça dahil edildi. Çeşitli zamanlarda ve değişik örneklerle yapılan bu araştırmaların bulgularında da büyük ölçüde tutarlılık gözleniyordu. Sonuçlar genellikle (silahlı kuvvetler hariç) kurumlara olan güvenin çok düşük düzeylerde olduğunu gösteriyor ve bu durum da basın için ilginç bir "malzeme" oluşturuyordu. Bu tür araştırmaların herbirinden sonra "güven bunalımı", "kurumlara güvenmiyoruz" benzeri gazete manşetlerine sık sık rastlanır oldu.

Bir toplumun çeşitli kurumlarına güven duyulması önemli mi? Neden? Bu konuda diğer ülkelerdeki durum nasıl? Değişmeler hangi yönde?

Türkiye'nin siyasal kültürünün bir parçası olarak kurumlara karşı duyulan/duyulmayan güvenle ilgili bulgularımıza ve yorumlarımıza geçmeden önce, yukarıdaki sorulara –cevap veremsek bile- kısaca değinmek istiyoruz.

Bir görüşe göre, herhangi bir sistemin (siyasal, toplumsal, vb.) kurumlarına güven duyulması, o sistemin meşruiyetinin bir göstergesini teşkil etmektedir. Zira, gene bu görüşe göre, belli başlı kurumlarına makûl düzeylerde güven duyulmayan bir sistem halkın gözünde doğru, haklı, âdil –kısacası, meşru- olamaz. Meşruiyetle kurumlara karşı güven arasında birebir ilişki bulunduğunu kimse iddia etmese de, güvenin bir meşruiyet göstergesi olabileceğini bütünüyle reddedebilmek de kolay gözüküyor. "Meşruiyet kavramı, analizin odağını siyasal partilerin, politikacıların, siyasi makam sahiplerinin ve hattâ belki de kurumların ötesine taşıyor. Ama, kurumlara karşı güvenin analizi, meşruiyetin ölçülmesinde en azından bir adım teşkil ediyor" (Listhaug ve Wiberg, 1995: 299). Kaase ve Newton (1995:60-63) da, çeşitli teorilere göre demokrasinin patolojilerini sınıflandırırken, meşruiyet başlığı altında, demokrasiye olan inancın yanında, kamusal kurumlara olan güvenin de düşmesinden söz ediyorlar. Yalnız, burada önemli olan husus, kurumlar arasında bir ayırımın sözkonusu olup olamayacağı. Bir başka deyişle, kurumlara güven tek boyutlu bir tutum mudur? Böylece, bireyin tüm kurumlara karşı genelde olumlu ya da olumsuz tutumundan mı söz etmek mi gerekir, yoksa kişiler bazı kurumlara güvenmekte, diğerlerine ise güvenmemekte midirler? Eğer bu durumlardan ikincisi söz konusu ise, örneğin iki temel kurumdan birine çok güvenilen, diğerine ise hiç güvenilmeyen bir sistem hakkında ne denebilecektir? Öte yandan, güven düzeyinin düşük ya da yüksek olduğuna neye bakılarak karar verilecektir?

Görüldüğü gibi, siyasal kültür-sistem ilişkileri açısından biraz karmaşık bir alana girmiş bulunuyoruz.

1982 Norveç Değerler Araştırması'nın bulgularına dayanarak yaptığı analizde Listhaug (1984) yurttaşların 10 ayrı kuruma duydukları güveni ampirik olarak anlamlı gruplara ayırmakta güçlük çekiyor. Çok sayıdaki değişkeni temelde yatan anlamlı boyutlara indirgemek için uygun bir teknik olan faktör analizi, Norveç verilerinde teorik olarak anlamlı bir sonuç vermi-

Zira, gene bu görüşe göre, belli başlı kurumlarına makûl düzeylerde güven duyulmayan bir sistem halkın gözünde doğru, haklı, âdil –kısacası, meşru- olamaz.

Kurumlara karşı güvenin analizi, meşruiyetin ölçülmesinde en azından bir adım teşkil ediyor.

yor. Esasen, faktör analizine temel teşkil eden korelasyon matrisinde de bütün katsayıların pozitif olması, Norveç bağlamında, değişik kurumlara karşı duyulan güvenin aynı tutumdan kaynaklandığını ve tek boyutlu bir kavram olduğunu düşündürüyor. Listhaug (1984) buna rağmen, analizini teorik olarak anlamlı bulduğu kamusal kurum-özel kurum ayırımına dayanarak sürdürüyor. Lipset ve Schneider (1983) de A.B.D. için benzer bir sonuca varıyor ve kişide kurumlara güvenme eğilimi varsa, bunun esas olarak bütün kurumlara yansıdığını savunuyorlar. Öte yandan Listhaug ve Wiberg (1995), 14 Avrupa ülkesinde kurumlara duyulan güven verilerine dayalı faktör analizinde, kurumların kamusal ve özel olarak ayrılmasını anlamlı buluyorlar.

Aşağıda göreceğimiz gibi, Türkiye verilerine dayalı faktör analizi, Batı Avrupa ülkelerinden biraz daha çok boyutlu, ama teorik olarak daha da anlamlı sonuçlar veriyor. Bu analizin sonuçlarını tartışmaya geçmeden önce, basit dağılımları kısaca gözden geçirmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Tablo 3.5
Çeşitli Kurumlara Duyulan Güven –1990 ve 1997 (Yüzde olarak)

	Çok		Biraz		Pek		Hiç		Toplam				Güven Puanı ^a		Güven Puanı Farkı ^b
	'90	'97	'90	'97	'90	'97	'90	'97	Güvenen	Güvenmeyen	'90	'97	'90	'97	
Dini kuruluşlar	39	32	28	38	22	14	11	16	67	70	33	30	34	40	6
Ordu	60	71	31	23	7	4	2	2	91	94	9	6	82	88	6
Hukuk sistemi	30	35	34	37	26	18	11	11	64	72	37	29	27	43	16
Basın	16	16	27	34	40	31	18	20	43	50	58	51	-15	-1	14
Televizyon	11	40	32	18	51	50	1								
Sendikalar	16	13	26	41	39	28	19	19	42	54	58	47	-16	7	23
Polis	32	37	32	35	23	14	14	14	64	72	37	28	27	44	17
Hükümet		18		33		21		28		51		49		2	
Siyasi partiler		6		24		33		37		30		70		-40	
T.B.M.M.	29	17	29	35	25	21	18	26	58	52	43	47	15	5	-10
Devlet memurları	21	15	29	53	36	19	14	13	50	68	50	32	0	36	36
Büyük şirketler	11	15	17	47	43	20	28	18	28	62	71	38	-43	24	67
Yeşiller, çevreciler		37		48		10		5		85		15		70	
Kadın hakları har.		31		45		15		10		76		25		51	
Avrupa Birliği	13	15	23	35	35	25	29	26	36	50	64	51	-28	-1	27
Birleşmiş Milletler		14		34		21		32		48		53		-5	

^a Çok güvenenlerle biraz güvenenlerin oranlarının toplamından, pek güvenmeyelerle hiç güvenmeyenlerin oranlarının toplamının çıkarılmasından elde edilmiştir.

^b 1997 güven puanından 1990 güven puanının çıkarılmasından elde edilmiştir.

Kurumlara duyulan güven düzeyi ile ilgili ayrıntılı bulgular ve 1990 ile 1997 yılları arasında gözlenen farklar Tablo 3.5'de verilmektedir. İlk bakışta, Türkiye'de (sadece Parlamento hariç) kurumlara güvenenlerin oranlarının son altı yılda arttığı gözlenmektedir. Ancak, oranlardaki bu yükselmenin hiç değilse bir kısmının, sorudaki bir kelime değişikliğinden kaynaklanabileceğini ve bu nedenle farklarla ilgili yorumlarda biraz ihtiyatlı davranmak gerek-

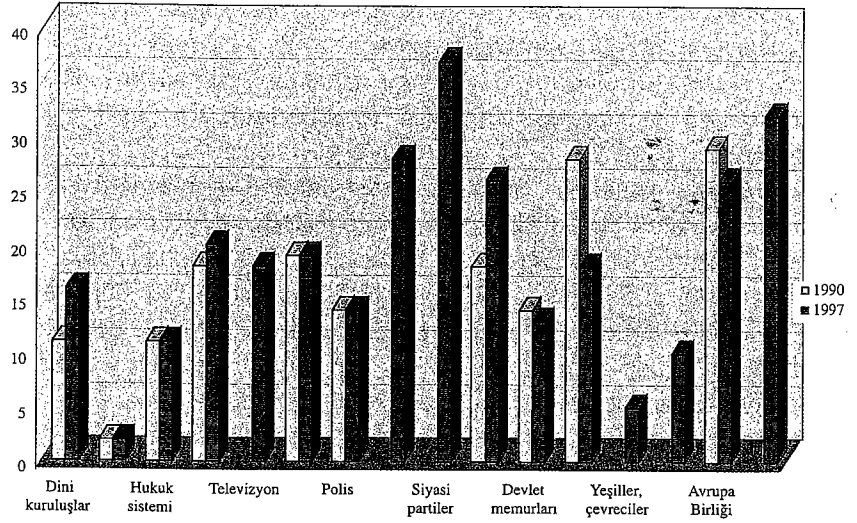
tiğini düşünüyörüz.³¹ Bu ihtiyati kayıtlarla, Tablo 3.5'deki sonuçları özetlemeye çalışacak olursak:

- Verilere nasıl bakılırsa bakılsın, güven duyulan kurumların başında ordu gelmektedir. 1990'den 1997'ye, orduya güvenenlerin toplam oranı³² %91'den %94'e çıkmıştır. Silahlı kuvvetler kurumu açısından güven tavandadır ve artık daha fazla gidebileceği bir mesafe de kalmamıştır. Bu sonuç, araştırma sonuçlarına biraz da olsa aşinalığı bulunanlar için bir sürpriz teşkil etmemektedir. Zira, bildiğimiz kadarıyla, Türkiye'de hangi kuruluş, ne zaman, nerede ve nasıl bu güven sorusunu sorduysa, ordu birinci sırada gelmiştir. Türkiye'de yapılan "survey"lerin ve kamuoyu yoklamalarının üzerinde anlaşabildiği tek bir husus varsa, o da güven açısından ordunun konumudur.
- 1990 ile 1997 yılları arasında, en büyük güven sıçraması yapan kurum ise özel sektördür. Büyük şirketlere güvenenlerin toplam oranı iki araştırma arasında %28'den %62'ye fırlamıştır. Tablo 3.5'in son üç sütununda görüldüğü gibi, toplam güvenenlerden toplam güvenmeyenlerin oranlarının çıkarılması ile elde edilen güven puanı, büyük şirketler için 1990 TDA'sında eksi 43'tü. Başka bir deyişle, şirketlere güvenmeyenlerin oranı güvenenlerden 43 puan daha fazlaydı. 1997'de bu rakam artı 24 olarak belirlenmiştir. Ölçtüğümüz başka hiçbir kurumda bu düzeyde bir artış gözlenmemiştir.
- İki araştırma arasında toplam güven puanını düşüren tek kurum ise Parlamento'dur. Tablo 3.5'de (son sütun) görüldüğü gibi, zaman içinde karşılaştırma imkânımız olan 10 kurum içinde, 1990-97 arasında güven puanı farkı sadece T.B.M.M. için eksi olarak bulunmuştur. Hükümet ve siyasi partilere duyulan güven de son derece düşük düzeylerde (Avrupa Birliği'nin bile altında). Ancak 1990 TDA'sında yer almadıkları için, hükümet ve siyasi partilere duyulan güvende son altı yılda meydana gelen değişmelerle ilgili birşey söyleyemiyoruz.
- İki araştırma arasında, Avrupa Birliği'nin güven puanı eksi 28'den eksi 1'e çıkmıştır. Böylece, mutlak konum olarak değil ama, değişim katsayısı olarak Avrupa Birliği de başarılı kurumların başlarında yer almıştır.³³
- Yukarıda değindiğimiz gibi, 1990'den 1997'ye Parlamento hariç diğer kurumlara "çok" veya "biraz" güvenenlerin oranlarında artış gözlenmektedir. Ancak ilginç olanı, bu kurumlara "hiç" güvenmediklerini söyleyenlerin oranlarının iki araştırma arasında neredeyse aynı kalmasıdır (Şekil 3.4.). 1997'deki "hiç" güvenilmeme oranlarına göre başta gelen kurumlar şöyle sıralanmaktadır: siyasi partiler, Birleşmiş Milletler, hükümet, T.B.M.M. Araştırmanın saha çalışması sırasında Bosna-Hersek sorununun gündemin başlarında yer aldığı düşünülürse, B.M.'in konumu bir ölçüde anlaşılabilir. Bu durumda, B.M. dışındaki ilk üç sırayı da siyasal sistemin temel kurumlarının alması, üzerinde durulması gereken bir husustur.

Verilere nasıl bakılırsa bakılsın, güven duyulan kurumların başında ordu gelmektedir.

Zaman içinde karşılaştırma imkânımız olan 10 kurum içinde, 1990-97 arasında güven puanı farkı sadece T.B.M.M. için eksi olarak bulunmuştur.

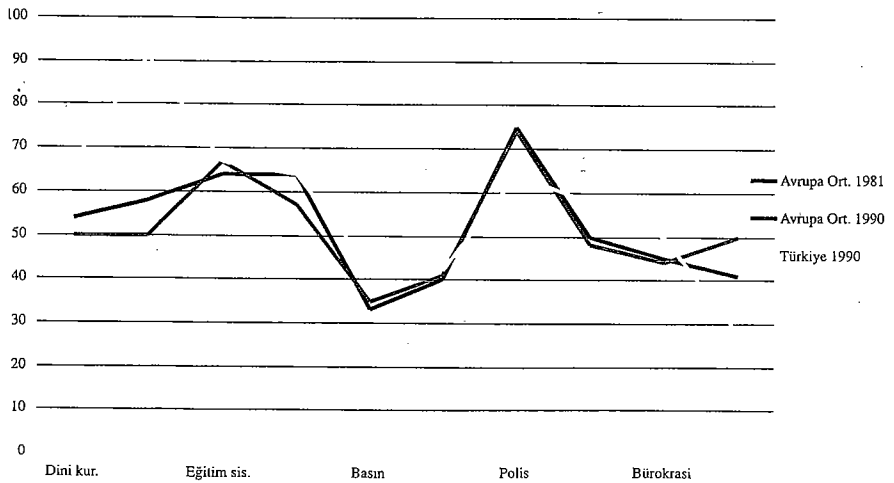
Şekil 3.4.
1990 ve 1997'de Kurumlara "Hiç" Güvenmeyenler

Özetlemeye çalıştığımız Türkiye bulguları, uluslararası bağlamda ne anlam ifade etmektedir? Bu soruya kısmen de olsa cevap verebilmek için, diğer bazı ülkelerin verilerine bakmamız gerekiyor.

1981-1990 yılları arasında bir karşılaştırma yapıldığında, Batı Avrupa ülkelerinde kurumlara duyulan güvenin artması ya da azalması yönünde belirgin bir eğilim gözlenmiyor. Ortalama olarak güvenin en fazla düştüğü kurumların kilise, ordu ve hukuk sistemi olduğu görülüyor. Buna karşılık güven düzeyinde en fazla artış ise büyük şirketlerde gözleniyor (Listhaug ve Wiberg, 1995:303). Elimizde maalesef 1980'li yıllara ait veri bulunmadığı için, Türkiye'nin bu dönemde nasıl bir gelişme gösterdiğini bilemiyoruz. Ancak, büyük şirketlerin 80'li yıllarda Avrupa'da kaydettiği itibar artışının 1990-97 arasında Türkiye'de de belirgin bir şekilde gözlemlendiğini yukarıda kaydetmiştik. Şekil 3.5 ve Tablo 3.6'da, 1990 DDA'nda yer alan kurumlar için Batı Avrupa ortalaması (Listhaug ve Wiberg, 1995: 305) ile Türkiye'nin karşılaştırılması yer almaktadır.³⁴

Şekil 3.5.
Batı Avrupa ve Türkiye'de Kurumlara Toplam Güven Düzeyi (%)

Tablo 3.6
Batı Avrupa'da ve Türkiye'de Kurumlara Toplam Güven
("Çok" ve "Biraz" Güvenenlerin Yüzdesi)

Kurum	Avrupa ort. 1981	Avrupa ort. 1990	Türkiye 1990
Dini kuruluşl.	54	50	67
Ordu	58	50	91
Eğitim sistemi	64	67	67
Hukuk sistemi	64	57	64
Basın	33	35	43
Sendika	40	41	42
Polis	75	74	64
Parlamento	50	48	58
Bürokrasi	45	44	50
Şirketler	41	50	28

^a Batı Avrupa ortalamaları Listhaug ve Wiberg(1995)den alınmıştır.

Şekil 3.5.ve Tablo 3.6'nın birkaç açıdan ilginç ve üzerinde durulmaya değer olduğunu düşünüyoruz. Herşeyden önce, 1981 ve 1990 Batı Avrupa ortalamalarının birbirlerine böylesine yakın olması (Pearson korelasyon katsayısı 0.92), tutum ve değerlerin güncel olaylardan kolay kolay etkilenmediğini bir kez daha gösteriyor. Bu iki dizi arasında, sözü edilebilecek tek fark büyük şirketler konusunda gözleniyor (toplam 9 puan) ki bu da herhalde "pazara dönüş" trendinin bir göstergesi olsa gerek.

1990 TDA'sının güvenle ilgili bulguların yayınlandığında (Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu, 1991:22) bu yazar dahil pek çok kimse 1970'ler literatürünün moda deyimiyile, Türkiye'de sistemle ilgili bir "güven bunalımı"nın izlerini görmüştü. Diğer ülkelerin verileri de incelenme fırsatı bulunduğu anlaşıldı ki, eğer böyle bir güven bunalımı söz konusu ise, bu sadece Türkiye değil, bütün Batı Avrupa için geçerliydi. Ama herhalde daha doğru olan yorum, tüm dünyada siyasete, siyasal kurumlara ve siyasetçilere olan güvende bir düşme eğilimine girildiği, ancak bunun demokratik rejim için mutlaka bir tehlike çanı anlamına gelmediğidir. Belki güvensizlik, bundan sonraki bölümde göreceğimiz diğer bazı göstergelerle bir araya gelirse sistemi etkileyen bir faktör olmaktadır.

Şekil 3.5.'e bakılınca, Türkiye ile Batı Avrupa arasında 1990-91 yılında göze batan iki farklılıktan birisinin büyük şirketlere duyulan güvenin düzeyi olduğu anlaşılmaktadır. O yıl, Batı Avrupalıların yarısı büyük şirketlere şu ya da bu derecede güvendiklerini söylerken Türkiye'de bu oran yalnızca %28 olarak bulunmuştu. Ancak, Türkiye'nin 1997'de bu farkı ortadan kaldırdığını yukarıda görmüştük.

Avrupa ile Türkiye arasındaki ikinci ve daha büyük fark ise, silahlı kuvvetlere güven konusunda ortaya çıkmaktadır. Gerçekten, Şekil 3.5.'te verilen üç seri arasındaki paralellüğün en belirgin şekilde bozulduğu nokta budur. Güven konusunda, 1990 Avrupa ortalaması ile 1990 TDA arasındaki korelasyon 0.41'dir. Bu katsayı, ordu dışarıda tutularak hesaplandığında ise 0.61'e çıkmaktadır.

1997 DDA'na baktığımızda, siyasal kurumlara karşı güvenin gene alt düzeylerde seyrettiğini görüyoruz. Tablo 3.7 ise, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin bu açıdan bir eksiği olmadığını gösteriyor.

Tablo 3.7
Seçilmiş Ülkelerde Siyasal Kurumlara Güven
("Çok" ve "Biraz" Güvenenler, DDA 97)

	Ulusal Hükümet	Siyasal Partiler	Parlamento
ABD	31	22	29
Arjantin	26	8	15
Avustralya	26	16	31
Filipinler	59	45	50
Finlandiya	32	14	32
G. Afrika	62	41	61
İspanya	31	19	37
İsveç	42	29	45
Japonya	32	19	27
Nijerya	27	24	37
Rusya	26	19	23
Şili	53	25	38
Slovenya	41	14	25
Tayvan	70	35	39
Türkiye	51	30	52

Üstelik insan bu tabloyu incelerken, siyasal kurumlara güvenin yüksek mi, yoksa düşük mü olmasının tercihe şayan olduğu sorusunu da sormadan edemiyor.

3.2.1. Güvenin Boyutları: Faktör Analizi

Listhaug (1984) Norveç, Listhaug ve Wiberg (1995) ise Batı Avrupa gü-

Tablo 3.8
Kurumlara Güven: Faktör Analizi Sonuçları

Kurum	Faktör				
	1	2	3	4	
Hükümet	.78	-.00	.04	.20	
TBMM	.75	.12	.05	.23	
Siyasi partiler	.74	.04	.24	.03	
Bürokrasi	.55	.24	.20	.04	
Avrupa Birliği	.22	.76	.21	-.05	
Çevre hareketi	-.06	.70	.06	.14	
Birleşmiş Milletler	.36	.69	.18	-.01	
Kadın hak. hareketi	-.11	.64	.28	.19	
Büyük şirketler	.42	.48	-.03	.10	
Basın	.07	.17	.85	.10	
Televizyon	.10	.17	.84	.03	
Sendikalar	.20	.14	.58	.05	
Ordu	.05	.12	-.01	.83	
Hukuk sistemi	.27	.13	.18	.68	
Polis	.54	.01	.04	.58	
Açıklanan var. (%)	19	16	14	11	Σ59.3

ven verileriyle yaptıkları faktör analizlerinde en fazla iki boyut belirleyebilmişler ve kurumları kamusal ve özel olarak ayırmayı uygun görmüşlerdi. Türkiye’de kaç boyut belirlenebileceği sorusuna cevap verebilmek için, biz de aynı tekniğe başvurduk.

Türkiye verilerine dayanan faktör analizini yaparken “dini kuruluşları” bu analizin dışında bırakmayı uygun gördük.³⁵ Geriye kalan 15 kurumun, teorik olarak son derece anlamlı 4 boyuta indirgenebileceği anlaşılmaktadır. Varimax rotasyonu ile elde edilen faktör katsayıları (factor loading) Tablo 3.8’de verilmektedir. Sanıyoruz, bir uzmandan bu korelasyon matrisini dört boyuta indirmesi istenseydi, daha anlamlı bir gruplama yapılamazdı. Toplam varyansın %59’unu açıklayan dört faktöre bir göz atacak olursak:

Faktör 1	Siyasal sistemin kurumları Hükümet TBMM Partiler Bürokrasi
Faktör 2	Postnasyonel/liberal kurumlar Avrupa Birliği Çevre hareketi Birleşmiş Milletler Kadın hakları hareketi Büyük şirketler
Faktör 3	Medya kurumları Basın Televizyonlar Sendikalar
Faktör 4	Kanun-Düzen kurumları Ordu Hukuk sistemi Polis

Bu gruplandırmada tek “yerini şaşırması” olarak gözüken kurum işçi sendikalarıdır. Belki sendikaların, postnasyonel/liberal kurumlar olarak adlandırığımız grupta yer alması teorik olarak daha anlamlı olurdu. Biz kurumlara güvenle diğer değişkenlerin ilişkilerini incelerken, faktör analizi sonucu elde ettiğimiz bu dört grubu esas olarak alacak, yalnız medya grubunda yer almasını anlamlı bulamadığımız sendikaları dışarıda tutacağız.

3.2.2. Kurumlara Güveni Etkileyen Faktörler: Demografik Değişkenler

Kurumlara kimler, neden güvenir ya da güvenmezler? Bu sorunun cevabını şimdiye kadar kullanageldiğimiz temel demografik ve ekonomik bağımsız değişkenlerden başlayarak vermeye çalışacak, daha sonra literatürde güvenle ilişkilendirilen bazı değişkenlere değineceğiz.

Sadece birinci tercihi MHP olanlar için RP ve CHP eşit derecede (ikisi de %15) ve HADEP de buna çok yakın bir oranda (%13) oy verilmez bulunmaktadır.

Araştırmanın yapıldığı tarihten önceki son genel seçimlerde birinci parti konumuna gelen RP, istenmeme sıralamasında da büyük farkla birinci durumdadır.

DDA soru formunda, kurumlara güven sorusu şu şekilde kodlayabiliriz:

Çok güvenirim	4
Biraz güvenirim	3
Pek güvenmem	2
Hiç güvenmem	1

Yukarıda açıkladığımız dört faktörün herbirini oluşturan (sendikalar hariç) kurumlar için verilen cevapların karşılığı olan 1-4 arası puanları toplayarak her faktör için basit bir güven ölçeği elde edebiliriz. Nitekim biz de;

- Siyasal sistem kurumları güven ölçeği (dört kurum, en düşük değer 4, en yüksek değer 16);
- Postnasyonel ve liberal kurumlar güven ölçeği (beş kurum, en düşük değer 5, en yüksek değer 20);
- Medya kurumları güven ölçeği (iki kurum, en düşük değer 2, en yüksek değer 8);
- Kanun ve düzen kurumları güven ölçeği (üç kurum, en düşük değer 3, en yüksek değer 12)

olmak üzere 4 ölçek oluşturduk. Bu ölçeklerde, düşük puanlar düşük güven düzeylerini, yüksek puanlar da yüksek güven düzeylerini göstermektedir. Tablo 3.9'da, temel bağımsız değişkenlere göre dört ölçeğin de ortalama değerleri verilmektedir. Tablodaki ayrıntılı rakamları özetlemeye ve yorumlamaya çalışacak olursak:

a. Siyasal sistem kurumları güven ölçeği cinsiyete göre fazla bir değişim göstermemektedir. Kadınların bu kurumlara duyduğu güven biraz daha fazla gibi gözükse de, ortalamalar arasındaki fark (örneğin büyüklüğü nedeniyle istatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte $-t=2.57$, ser.der. 1781) üzerinde fazla durmayı hak etmeyecek kadar küçüktür.

İstihdam durumuna baktığımızda, kategorilerimiz içinde, siyasal sistem kurumlarına en fazla güvenenlerin ev kadınları olduğunu, onları sırasıyla kendi işinde çalışanların ve ücretlilerin izlediğini görüyoruz.

İstihdam durumuna baktığımızda, kategorilerimiz içinde, siyasal sistem kurumlarına en fazla güvenenlerin ev kadınları olduğunu, onları sırasıyla kendi işinde çalışanların ve ücretlilerin izlediğini görüyoruz. Ev kadınları dışında, çeşitli nedenlerle çalışmayanlarda (işsiz, emekli, vb.) ise bu kurumlara güven en düşük düzeydedir. Genel ortalamadan (9.52) aynı yönde yaklaşık eşit uzaklıkta olan bu iki grup (ev kadınları ve çalışmayanlar) arasındaki mesafe ise üçte bir standard sapma kadardır.

Yerleşim yerinin de siyasal kurumlara güveni etkilediği ve kırsal yerlerde güvenin kentsel birimlere göre daha yüksek düzeyde olduğu gözlenmektedir. Öte yandan deneklerin yaşının önemli bir faktör olmadığı anlaşılmaktadır. Gerçekten, 18-24, 25-34 ve 35-49 yaş gruplarında siyasal sistemin kurumlarına olan güven tıpatıp aynı düzeydedir. Sadece 50 yaşın üzeri grupta, güven düzeyinin biraz daha yükseldiğini görüyoruz.

Temel demografik/ekonomik bağımsız değişkenlerimiz arasında, siyasal kurumlara güven açısından esas önem taşıyan faktörlerin ise gelir ve eğitim olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 3.9'dan görüldüğü gibi, gelir ve eğitim arttıkça, güven düzeyi de düzenli bir biçimde düşmektedir.

Tablo 3.9
Temel Bağımsız Değişkenler ve Kurumlara Duyulan Güven
(Ölçeklerin Aritmetik Ortalaması)

Demografik Özellikler	Siyasal Sistem	Postnasyonel/ Liberal	Medya	Kanun ve Düzen
Cinsiyet				
Erkek	9.34	12.90	4.74	9.34
Kadın	9.71	14.23	5.02	9.73
Yaş Grubu				
18-24	9.43	13.47	4.68	9.42
25-34	9.42	13.09	4.91	9.46
35-49	9.44	13.74	4.93	9.44
50 ve üstü	9.88	13.65	4.92	9.88
Eğitim Düzeyi				
Diplomasız	10.43	13.84	4.99	10.08
İlkokul	9.80	13.45	4.76	9.84
Ortaokul, lise	8.93	13.60	5.03	9.11
Üniversite	8.46	13.19	4.94	8.25
Yerleşim Yeri				
Kent	9.21	13.59	4.92	9.30
Kır	9.97	13.31	4.81	9.87
İstihdam Durumu				
Ücretli	9.24	13.46	4.95	9.21
Kendi işi	9.50	12.95	4.53	9.39
Çalışmıyor	9.02	13.10	4.94	9.28
Ev kadını	10.00	14.17	4.98	9.93
Refah Düzeyi				
Son Yılda				
Tasarruf yaptı	9.48	13.71	4.68	9.22
Ancak geçindi	9.82	13.38	4.92	9.71
Tasarrufu harcadı	8.51	13.65	4.74	8.90
Borçlandı	9.24	13.53	4.95	9.50
Gelir Grubu				
Üst	8.50	14.06	5.10	8.54
Üst orta	9.29	13.51	4.70	9.31
Orta	9.56	13.48	4.96	9.58
Alt orta	9.49	13.05	4.78	9.68
Alt	10.89	13.79	4.61	10.26
Harcama Grubu				
Üst	8.83	14.25	5.14	8.78
Üst orta	8.63	13.76	4.95	9.15
Orta	9.16	13.30	4.74	9.40
Alt orta	9.33	13.11	4.67	9.43
Alt	10.32	13.51	5.02	10.05

Ölçeklerle ilgili özet istatistikler:

Ölçek	Asgari	Azami	Medyan	Ortalama	St. Sapma
Siyasal Sistem Kurumları	4	16	10.00	9.53	3.02
Postnasyonel/liberal Kurumlar	5	20	14.00	13.45	3.34
Medya Kurumları	2	8	5.00	4.88	1.73
Kanun-Düzen Kurumları	3	12	10.00	9.53	2.08

b. Postnasyonel ve liberal kurumlar güven ölçeğini oluşturan kadın ve çevre hareketleri, ulusal sınırları aşan bir bakış açısı ve ekonomik-siyasal liberalizm her zaman bir arada görülmesi de, adı ne olursa olsun, anlamlı ve tutarlı bir küme oluşturmaktadırlar.

Eğitim düzeyi arttıkça, kurumlara güvenin azalması evrensel bir olgudur.

Tablo 3.9'a (2. sütun) baktığımızda, bu kez cinsiyetin önemlice bir fark yarattığını ve postnasyonel/liberal kurumlara kadınların erkeklerden bir hayli fazla güven belirttiklerini görüyoruz. Tahmin edilebileceği gibi -ve siyasal sistem kurumlarının tersine- kırsal alanlarda bu kurumlara güven kente kıyasla biraz daha düşüktür. Siyasal sistem kurumlarına güven, gelir düzeyi arttıkça azalmaktaydı. Postnasyonel ve liberal kurumlara güven ise gelirle birlikte (tam doğrusal olmasa da) yükselmektedir. Refah düzeyi göstergelerimizin üçünde de, bu kurumlara en fazla güvenenlerin en üst grupta bulunduğu gözlenmektedir.

Postnasyonel/liberal kurumlarla ilgili sürpriz bir bulgu ise, eğitim düzeyinin etkisidir. Eğitim düzeyi arttıkça, kurumlara güvenin azalması evrensel bir olgudur. Nitekim, yukarıda gördüğümüz gibi, siyasal sistem ve biraz sonra değineceğimiz gibi kanun ve düzen kurumlarında bu beklenti Türkiye'de de güçlü bir biçimde doğrulanmaktadır. Fakat postnasyonel/liberal olarak adlandırdığımız kurumlarda tersinin olmasını ve eğitim düzeyi yükseldikçe bunlara güvenin artmasını beklerdik. Tablo 3.9'da görüldüğü gibi bu beklenti doğrulanmamakta ve bunlara olan güven de, eğitim düzeyinin artışına paralel olarak az da olsa düşüş göstermektedir.

Yaşın ise, bu değişken üzerinde de doğrusal bir etkisinin bulunmadığını ve postnasyonel/liberal kurumlara güvenin yaşa göre muntazam bir artış ya da düşme göstermediğini anlıyoruz.

c. Medya kurumlarına (basın ve televizyon) güven en fazla cinsiyetten etkilenmektedir. Yaş gruplarına göre bakıldığında ise, 18-24 yaş deneklerin bu kurumlara en az güvendiğini, geriye kalan üç yaş grubunda güven düzeyinin eşit olduğunu görüyoruz. Diğer değişkenlerin yarattığı farklar ya oldukça küçüktür ya da belirgin bir örüntü sergilememektedir.

d. Kanun ve düzen kurumları grubuna dahil olan silahlı kuvvetler, polis ve hukus sistemine güven düzeyinin bağımsız değişkenlerimizden ciddi ölçüde etkilendiği görülmektedir. Diğer üç ölçeğimizde olduğu gibi, kanun ve düzen kurumlarında da, kadınlar erkeklere göre daha yüksek bir güven düzeyi ortalamasına sahiptir. Öte yandan, kırsal yerleşim yerlerinde bu kurumlara güven düzeyi, kentten daha yüksektir.

İlk üç yaş grubunda bu kurumlara güven düzeyi eşit olup, beklenebileceği gibi, 50 yaş ve üzerindekilerde biraz daha artmaktadır. Refah düzeyi göstergeleri ile doğrusal bir ilişki gözlenmezken, eğitimin etkisi ise bütün diğer ölçeklerde olduğundan çok daha belirgindir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, kanun-düzen kurumları olarak adlandırdığımız ölçeğin ortalama değerleri hızla düşmektedir. O kadar ki, diplomasızlarla üniversite mezunlarının ortalama arasındaki fark 0.83 standard sapmaya ulaşmaktadır.

Eğitim düzeyi yükseldikçe, kanun-düzen kurumları olarak adlandırdığımız ölçeğin ortalama değerleri hızla düşmektedir.

3.2.3. Kurumlara Güveni Etkileyen Faktörler: Tutum ve Değerler

Bundan önceki bölümde, oluşturduğumuz dört güven ölçeğinin objektif demografik ve ekonomik değişkenlerden ne ölçüde ve ne yönde etkilendiğini gözden geçirmiştik. Bu bölümde ise, önemli bulduğumuz tutum ve değerleri ele alacak ve bu değişkenlerin kurumlara güven üzerindeki etkilerini araştıracağız.

Kurumlara, özellikle de siyasal kurumlara güvenin bireyin siyasete duyduğu ilginin düzeyiyle ilişkili olacağını söyleyebiliriz. Ancak bu ilişkinin yönü hakkında genel bir öngöründe bulunabilmek kolay değildir. Zira ilgisizlik temelde işlerin yürüyeceğine, kurumların görevlerini yapacağına duyulan güvenden kaynaklanabileceği gibi, tam tersine bireyin kurumlardan umudunu kesmiş olduğu anlamına da gelebilir. 1997 TDA sonuçlarına göre, Türkiye’de arkadaşlarıyla arasına siyaset tartışanlar ile hiç tartışmayanların siyasal sistem kurumlarına duyduğu güven arasında bir fark bulunmamaktadır. Ancak, sık sık siyaset tartışanların sistem kurumlarına ortalama güveni diğerlerinden hayli düşüktür (Tablo 3.10). Öyle anlaşılıyor ki, siyasete yaklaştıkça, onun kurumlarına duyulan güven azalmaktadır. Siyaset tartışma sıklıklaştıkça, kanun-düzen kurumlarına karşı güven de hayli düşmektedir. Diğer iki grup kurum için ise, bu tür belirgin bir ilişkiye rastlamıyoruz.

Siyasete yaklaşıldıkça, onun kurumlarına duyulan güven azalmaktadır.

Tablo 3.10
Siyasete İlgili ve Kurumlara Güven
(Siyaset Tartışma Sıklığına Göre Güven Ölçekleri Ortalama Değerleri)

Siyaset Tartışma	Siyasal Sistem	Postnasyonel/ Liberal	Medya	Kanun ve Düzen
Sık sık	8.28	12.98	4.79	8.57
Arasıra	9.78	13.78	5.01	9.61
Hiç	9.73	13.20	4.73	9.87

Kişinin toplumsal düzenle ilgili tutumunun da, toplumun kurumlarına karşı duyduğu güveni etkilemesi beklenir. Toplum düzeninden memnun olan ve bu düzenin muhafazasını isteyen bir insanla, bu düzende radikal değişiklikler arzulayan bir insanın kurumlara güven düzeyi farklı olmalıdır. Tablo 3.11’de, “devrimci”, “reformcu” ve “statükocu” olarak adlandırdığımız deneklerin ortalama güven değerleri verilmektedir. DDA’nda deneklerden şu üç tutumdan birini seçmeleri istenmiştir:

- Tüm toplum düzeni, büyük bir kökten ve devrimci değişimle yeniden şekillendirilmelidir.
- Toplum düzeni, reformlarla yavaş yavaş ıslah edilmelidir.
- Bugünkü toplum düzeni, her türlü değişiklik girişimine karşı korunmalıdır.

Anlaşılabacağı üzere, birinci gruptakileri “devrimci”, ikinci gruptakileri “reformcu” ve nihayet sonuncu gruptakileri de “statükocu” olarak etiketlendirdik. 1997 TDA’nda bu grupların oranları sırasıyla %20, %51 ve %29 idi. Tablo 3.11’e baktığımızda, siyasal sistem ve kanun-düzen kurumlarında beklentilerin bütünüyle doğrulandığını ve devrimcilerden statükoculara doğru güven düzeylerinin hayli arttığını gözlüyoruz. Postnasyonel/liberal kurumlara güvende de böyle bir eğilim olmakla birlikte, grupların ortalamaları birbirlerine çok daha yakın. Oysa, teorik olarak bunun tersi (en fazla devrimcilerin bu kurumlara güvenmeleri) beklenirdi. Postnasyonel/liberal kurumlar-

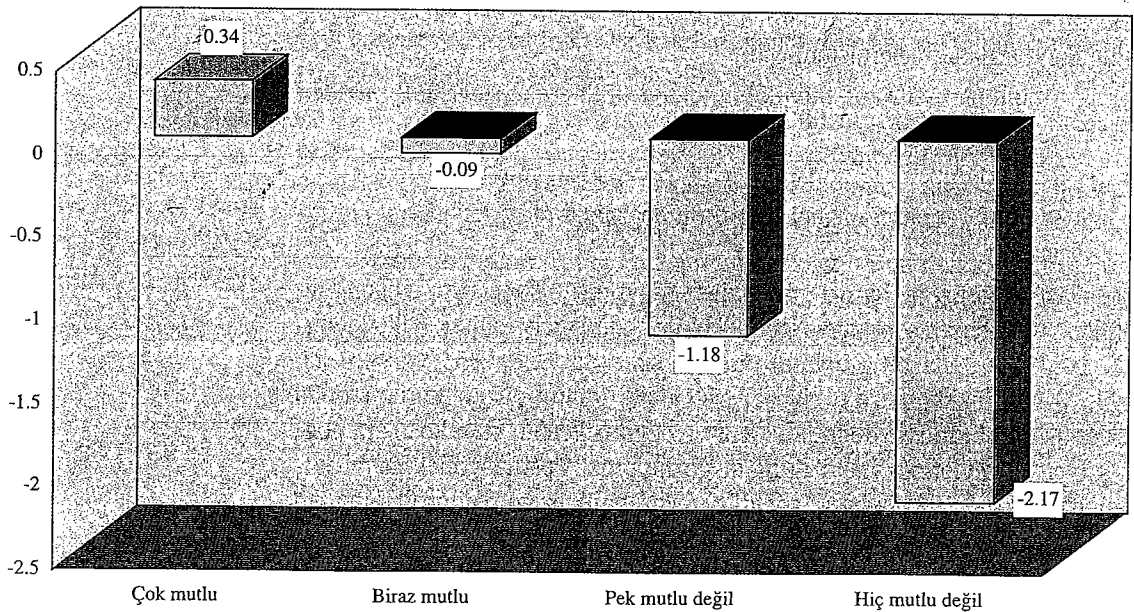
la ilgili beklentinin, medya kurumlarında gerçekleştiğini ve basın ve televizyona en az statükocuların, en fazla ise devrimcilerin güvendiğini görmekteyiz.

Tablo 3.11
Toplumsal Düzenle İlgili Tutum ve Kurumlara Güven
(Güven Ölçekleri Ortalama Değerleri)

Tutum	Siyasal Sistem	Postnasyonel/ Liberal	Medya	Kanun ve Düzen
Devrimci	8.65	13.12	5.18	8.63
Reformcu	9.42	13.35	4.84	9.56
Statükocu	10.15	14.01	4.73	10.09

Listhaug (1984:113) toplumun ayrıcalıklı ve mutlu kesimlerinin, daha az tatmin olanlara kıyasla kurumlara daha fazla güveneceğini belirtiyor ve burada hem objektif, hem sübjektif kıstasların dikkate alınması gerektiğini yazıyor. Gerçekten, kendilerini mutlu ve toplumsal merdivenin üstlerinde olarak tanımlayanların kurumlara güven duygularının daha güçlü olması gerekir. Türkiye’de, kendilerini “üst” sınıfa mensup olarak tanımlayanların siyasal kurumlara daha fazla güvendiklerini, ancak diğer sınıflarda (üst orta, orta, alt orta ve alt) siyasal kurumlara güven düzeylerinin hiç fark etmediğini görüyoruz. Aynı şekilde –ve biraz sürpriz bir bulgu olarak- sübjektif sınıf mensubiyeti kanun-düzen kurumlarına karşı güveni düzeyinde de bir değişiklik yaratmamaktadır.

Şekil 3.6.
Kişisel Mutluluk ve Siyasal Sistem Kurumlarına Güven (ortalamadan fark olarak)

Tablo 3.12
Mutluluk Düzeyi ve Kurumlara Güven
(Güven Ölçekleri Ortalama Değerleri)

Mutluluk Düzeyi	Siyasal Sistem	Postnasyonel/ Liberal	Medya	Kanun ve Düzen
Çok mutluyum	9.88	13.60	4.83	9.85
Biraz mutluyum	9.45	13.69	5.00	9.23
Pek mutlu değilim	8.36	12.60	4.70	9.26
Hiç mutlu değilim	7.37	11.77	4.58	8.12

Öte yandan, kişisel mutluluk hissi ile siyasi kurumlara güven arasında çok güçlü bir ilişki söz konusudur. Şekil 3.6'da, subjektif mutluluğa göre, siyasi sistem kurumlarına güvenin genel ortalamadan farkları gösterilmektedir. Kanun-düzen kurumları için de benzer, ama daha az belirgin bir etki gözlemekteyiz. Mutluluğa göre kurumların ortalama güven değerleri Tablo 3.12'de verilmektedir. Görüldüğü gibi, kanun ve düzen kurumlarına güven konusunda mutluluğun etkisi, biraz azalarak da olsa, devam etmektedir. Postnasyonel/liberal ve medya kurumlarında görüntü netliğini bir ölçüde kaybetse de, "çok mutlular" ile "hiç mutlu olmayanlar" arasında belirgin bir güven farkı bulunmaktadır.

3.3. Sağ, Sol ve Orta: Siyasal İdeoloji

Dünya Değerler Araştırmalarının (ondan önce de Eurobarometer'lerin) değişmeyen sorularından biri sağ-sol cetveli olarak adlandırılan 10 puanlı bir ölçektir. Deneklerden, kendilerini bir ucunda aşırı sağ, diğer ucunda aşırı sol bulunan bu cetvelin en uygun yerine yerleştirmeleri istenir.

Artık dünyada sağın ve solun içerik ve anlamının değiştiğini, hattâ sağ ve solun siyasi ideolojinin anlamlı bir boyutu olmaktan çıktığını ileri süren pek çok eleştiriye rağmen, toplumların büyük bir kısmında insanların kendilerini sağ-sol boyutunda tanımlamaya devam ettikleri görülmektedir.

Kuşkusuz burada, "sağ" ve "sol"dan söz ederken siyaset bilimcilerinin ya da entellektüellerin bu kavramlarla ilgili tanımlarından söz etmiyoruz. Bu kavramlara çok tutarlı ve herkes tarafından kabul edilebilen bir içerik de atfetmiyoruz. Bizim başlangıç noktamız, herkesin sağ-sol tanımının ayrıntılarından biraz (hattâ oldukça) farklı olabileceği, ama buna rağmen siyasi ideolojik bir boyut olarak sağın ve solun önemini devam ettirdiğidir.

"Değişen dünya" söyleminin ve buna dayalı eleştirilerin ışığında, sağ-sol cetveli ile ilgili olarak başlıca şu hipotezlerin doğrulanması beklenmelidir:

- Sınıf çatışmasının ve sınıfa dayalı rekabetin önemini kaybetmesi nedeniyle, tanımı büyük ölçüde sınıfsal olan sağ ve sol kavramlarının birey için önemi azalacaktır. Bu nedenle, giderek daha az insan, kendilerini sağ-sol cetvelinde bir yere oturtacaktır.
- Sivri ve aşırı ideolojilerin çekiciliklerini kaybetmesi nedeniyle, gelişme uçlardan ortalara doğru olacak ve kendilerini sağ-sol boyutunda ta-

Artık dünyada sağın ve solun içerik ve anlamının değiştiğini, hattâ sağ ve solun siyasi ideolojinin anlamlı bir boyutu olmaktan çıktığını ileri süren pek çok eleştiriye rağmen, toplumların büyük bir kısmında insanların kendilerini sağ-sol boyutunda tanımlamaya devam ettikleri görülmektedir.

Sağ-sol cetvelinde aynı konumda olan insanlar arasında farklılığın artması beklenmelidir.

nılamayı kabul eden insanlar daha çok cetvelin ortalarında toplanacaktır.

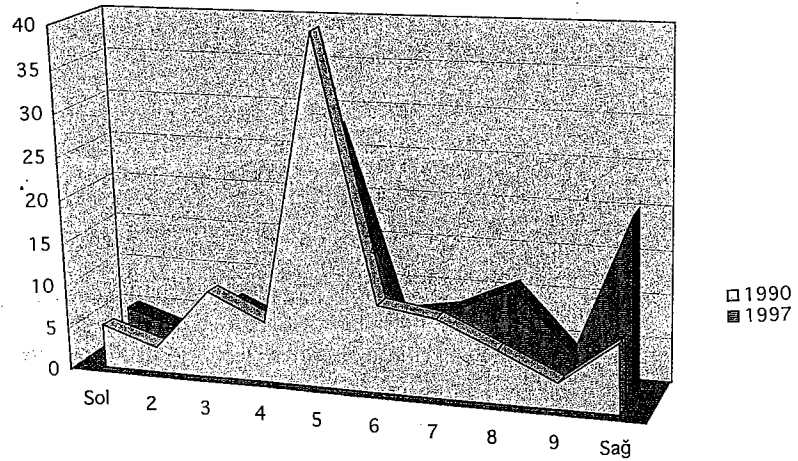
- Dünyadaki genel trendler ışığında, ortanın da biraz daha sağa kayması beklenmelidir.
- Sağın ve solun anlamlarını kaybetmesinin bir sonucu olarak, kendilerini sağcı ya da solcu olarak tanımlayan insanlar, diğer açılardan birbirlerine giderek daha az benzeyecektir. Kendilerini diyelim sağda (ya da solda) gören bu insanlar farklı partileri destekleyebilecek, farklı ekonomik, siyasal, dini, vb. değerlere sahip olabilecektir. Daha doğru bir deyişle, sağ-sol cetvelinde aynı konumda olan insanlar arasında farklılığın artması beklenmelidir.
- Bu artan farklılığın en belirgin sonuçlarından biri de sosyal sınıf konusunda gözlenecektir. İdeoloji ile sınıf arasındaki bağların gevşemesi nedeniyle, sosyal sınıf mensubiyetinin bireyin sağ-sol boyutundaki konumunu tahmin gücü giderek azalmaktadır.

Bu hipotezleri Türkiye açısından ele alıp sinamaya çalışalım.

1990 TDA'nda, deneklerin %13.3'ü, kendilerini sağ-sol cetvelinde bir yere yerleştirmemişlerdi. 1997'de ise bu oran %8.5'tur. 1990 ile 1997 yılları arasında Türkiye'de "ne sağcıyım, ne solcu" diyenlerin oranının artmadığı açıktır. Bu soruyu cevapsız bırakanların oranı iki araştırma arasında yükselmemiş, tam tersine düşmüştür. Klingemann da (1995:192) Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunda bu oranın %15'in altında olduğunu bildirmektedir. Kısacası, verilerimiz birinci hipotezi doğrulamamaktadır.

Türkiye açısından ikinci hipotezi de kolaylıkla sınavabiliriz. Şekil 3.7 Türkiye'deki gelişimin merkeze doğru olmadığını açıkça göstermektedir. Merkezdeki grubun oranının artması bir yana, tam tersine, merkezden sağ uca doğru bir kayış söz konusudur. Türkiye ile ilgili bu bulguyu bir miktar uluslararası çerçeve içine oturtmayı ve bu bağlamda değerlendirmeyi deneyelim.

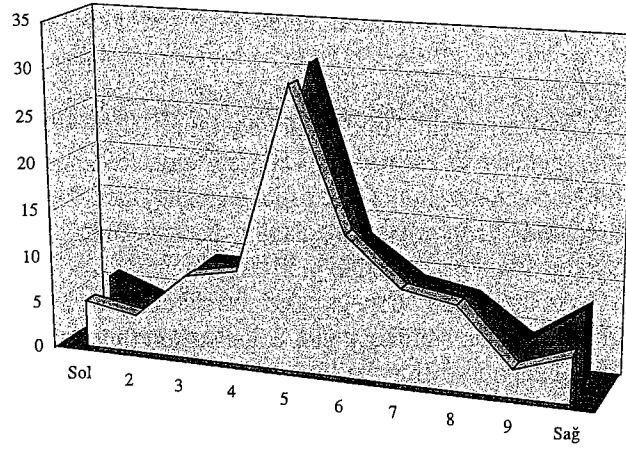
Şekil 3.7.
Sol-Sağ Boyutunda Türk İnsanı, 1990 ve 1997

	Sol	2	3	4	5	6	7	8	9	Sağ
□ 1990	5	3	10	7	40	10	9	6	3	8
■ 1997	5	3	7	4	28	7	8	11	4	20

Şekil 3.8, insanların sağ-sol boyutunda dağılımları konusunda bize 1990-1997 arasında dünyadaki genel gidiş hakkında bir fikir vermektedir. Şekilde tüm DDA toplumlarının ağırlıksız ortalamaları³⁶ verilmiştir. (Bu arada, her ne kadar 1990 DDA'sına katılan pek çok ülke 1997 DDA'sında da yer almışsa da, tüm toplumlar ortalamalarının 1990 ve 1997'de aynı ülkelerin verilerinden hesaplanmadığını ve 1997 araştırmasında bazı ülkeler eksilirken, birçok yeni ülkenin de DDA'na ilk kez katıldığını hatırlamamız gerekir.)

Şekil 3.8'e ve altındaki rakamlara baktığımızda, ikinci hipotezin dünya verileriyle de doğrulanmadığını ve merkezin büyümesi bir yana, 1990'dan 1997'ye bir değişim varsa, bunun sol ve sağ uçlarda çok küçük artışlar yönünde olduğunu görüyoruz. Bu açıdan, Türkiye ve dünyadaki (genel ortalama olarak) eğilimin yönlerinin aynı olduğunu, ancak Türkiye'de sağdaki artışın daha belirgin olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 3.8.
Sol-Sağ Cetveli
(Tüm DDA 1997
Ülkeleri Ortalaması)

	Sol	2	3	4	5	6	7	8	9	Sağ
□ 1990	5	4	9	10	30	15	10	9	3	5
■ 1997	6	4	9	9	31	13	9	8	4	8

İkinci hipotezin sınanması açısından, son olarak, örnek olarak seçtiğimiz ülkelerdeki gelişime bir göz atmak istiyoruz. Tablo 3.13'de 7 ülke için, cetvelin solunda (1-4 puan), ortasında (5-6 puan) ve sağında (7-10) yer alanların yüzdeleri verilmektedir. Bu ülkelere baktığımızda da, merkezin büyüdüğü şeklinde bir genel eğilimden söz edebilmek mümkün değildir. Bir defa, yedi ülkenin beşinde, büyümek bir yana, merkez küçülmüştür. Geri kalan iki ülkeden Rusya'da, merkezde yer alanların oranı %56'dan %60'a çıkmışsa da, Rusya'nın geçmekte olduğu son derece istikrarsız dönem, bu ülke için bir eğilimden ya da uzunca süreli bir sonuçtan söz edebilmeyi imkânsız kılmaktadır. Bu durumda, sadece İspanya'da, sol 8 puan azalırken, merkez 7 puanlık bir büyüme göstermiştir.

1990'ın merkezi ile 1997'nin merkezi aynı mı? Yoksa sık sık ileri sürüldüğü gibi, yeni merkez eskisinin daha sağında mı? Klingemann'a göre, Batı Avrupa'daki siyasal partilerin programları açısından "1980'lerde bütün parti kümelerinin [sosyal demokrat, Hristiyan demokrat, liberal, muhafazakâr,

Tablo 3.13
Seçilmiş Ülkelerde Sol-Sağ Cetvelindeki Değişimler, 1990-97^a

	Sol 1-4		Orta 5-6		Sağ 7-10	
	1990	1997	1990	1997	1990	1997
A.B.D.	17	17	54	53	29	30
Arjantin	18	14	61	58	21	27
İspanya	50	42	33	40	17	18
İsveç	28	38	37	31	35	31
Japonya	16	15	54	52	31	33
Nijerya	22	34	44	29	34	37
Rusya	33	26	56	60	11	14

^a Karşılaştırmalı veri bulunmadığı için Çin ve Filipinler bu tabloya dahil edilememiştir.

Sovyet sisteminin çöküşünden sonra, Doğu Avrupa'da sağcı, statükocu gibi etiketler komünistler için kullanılmaya başlanmış, Reagan ve Thatcher'den esinlenen piyasa ekonomisi taraftarları "ilerici" olarak adlandırılmıştır.

komünist,vb. y.e.] ortalama olarak sağa doğru evrensel hareketlerini unutmamak gerekir" (1995:191). Bu soruyu genel kitleler bakımından cevaplandırabilmek için ise, 1990 ile 1997 yıllarında, sağ-sol boyutunda ortada yer alan insanların çeşitli konulardaki davranış, tutum ve değerlerini karşılaştırmamız gerekiyor. Tahmin edilebileceği gibi, bu karşılaştırma kendi başına ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil edebilir. Özellikle, sağın ve solun tanımları üzerinde uzun boylu tartışılabilir. Bu kavramlar, Amerika ve Avrupa'da farklı anlamlara gelebildikleri gibi, Avrupa içinde de çelişkili yorumlar söz konusu olabilmektedir. Örneğin Sovyet sisteminin çöküşünden sonra, Doğu Avrupa'da sağcı, statükocu gibi etiketler komünistler için kullanılmaya başlanmış, Reagan ve Thatcher'den esinlenen piyasa ekonomisi taraftarları "ilerici" olarak adlandırılmıştır (Broek and Moor, 1993:215)

Biz burada bu tartışmalara dalmadan, solun ve sağın klasik sayılabilecek tanımlarına giren ve 1990 ve 1997 TDA'larında yer alan bir soru bataryası aracılığıyla ortanın daha sağa kaydığı hipotezini sınavacağız. Bu bataryaya, 7 adet 10 puanlık cetveldən oluşmaktadır. Sağ-sol cetvelinin ortasında (5 ve 6 puan) yer alanların 1990 ve 1997 yıllarındaki durumlarının karşılaştırılması bize bu süre içinde ortanın hareket edip etmediği ve eğer ettiyse bu hareketin yönü hakkında bir fikir verecektir.

Yedi soruluk bataryada şu cetveller yer almaktadır:

1. Gelirler daha eşit olmalıdır veya kişisel çabayı teşvik için gelirler daha da farklı olmalıdır
2. İşyerlerinde, sanayide daha fazla özel mülkiyet olmalıdır veya işyerlerinde, sanayide daha fazla devlet mülkiyeti olmalıdır
3. Kişiler kendi geçimlerinden kendileri sorumlu olmalıdır veya devlet vatandaşların geçimlerini teminde daha fazla sorumluluk almalıdır
4. Rekabet iyi birşeydir veya rekabet zararlıdır

5. Birinin zenginliği başka birinin fakirliği demektir	veya	bu dünyada herkese yetecek kadar zenginlik vardır
6. İnsan değişiklik yapmakta çok tedbirli davranmalıdır	veya	İnsan değişiklikler konusunda gözüpek olmalıdır
7. En doğru fikirler yılların deneyiminden geçenlerdir	veya	yeni fikirler eskilerinden daha doğru olur

Görüldüğü gibi 7 soruda, eşitlik-girişimcilik, özel mülkiyet-kamu mülkiyeti, refah düzeyinde bireysel sorumluluk-toplumsal sorumluluk, rekabet-işbirliği, sınıflardan birinin çıkarının diğerinin zararına gelip gelmediği, değişim-mevcudu muhafaza gibi "sağ" ve "sol" kavramlarının klasik boyutları kapsamaktadır. Deneklerin arka arkaya sorulan benzer sorulara aynı cevapları vermesini önlemek amacıyla, cetvellerde sağ ve sol her zaman aynı uçta yer almamıştır. Görüleceği üzere, ilk sütun (cetvelin düşük puanlı ucu) yukarıdaki sorulardan birinci ve beşincisinde "sol"u; ikinci, üçüncü, dördüncü, altıncı ve yedincisinde ise "sağ"ı temsil etmektedir.

Tablo 3.14'de gerek 1990'da, gerek 1997'de kendilerini sağ-sol boyutunun ortasında olarak tanımlayanlar için, yukarıdaki yedi cetvelle ilgili ayrıntılı bulgular sunulmaktadır. Sonuçlar ilginç ve olabildiğince nettir. Yedi boyutun tümünde, 1990-97 arasındaki değişim "sağ" (pazar ekonomisi, rekabet, gelenek, statüko) yönde olmuştur ve *t* değerlerinden de görüldüğü üzere, beş değişimdeki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3.14
Sol-Sağ Cetvelinin Ortasında Yer Alanların Tutumları,
1990-97

	1990 ort.	1997 ort.	Fark 97-91	1990 st sap	1997 st sap	1990 n	1997 n	<i>t</i>	Değişim Yönü
Eşitlik-Girişimcilik	4.82	5.07	0.25	3.22	3.39	433	613	1.21	SAĞ
Özel-Devlet Mülkiyeti	5.81	4.92	-0.89	3.10	3.30	428	616	4.44	SAĞ
Bireysel-Toplumsal									
Sorumluluk	6.15	5.18	-0.97	3.12	3.57	433	615	4.67	SAĞ
Rekabet-İşbirliği	4.05	3.43	-0.62	3.01	3.03	430	611	3.26	SAĞ
Çıkarların Uzlaşmazlığı	6.33	6.49	0.16	3.07	3.05	428	598	0.83	SAĞ
Statüko-Değişim	5.18	4.35	-0.83	3.21	3.36	424	614	4.02	SAĞ
Eski-Yeni Fikir	5.53	5.08	-0.45	3.24	3.43	425	614	2.15	SAĞ

Böylece, sağ-sol ekseninin merkezini giderek sağa kaydığı hipotezi Türkiye için doğrulanmaktadır. Siyasal ideoloji açısından 90'lı yıllar Türkiye'de, bir yandan kendisini sağda olarak tanımlayanların artışına, bir yandan da kendisini merkezde görmeye devam edenlerin değerlerinin sağa kayışına tanıklık etmektedir.

Kendilerini sağda, merkezde veya solda olarak tanımlayanlar giderek daha az türdeş mi oluyorlar? Batı Avrupa ülkeleriyle A.B.D. ve Kanada'da bu hipotezi sınanan Broek ve Heunks (1993:83-84), 1981 ve 1990 yılları ara-

Sağ-sol ekseninin merkezini giderek sağa kaydığı hipotezi Türkiye için doğrulanmaktadır.

Tablo 3.15
Sol-Sağ Cetvelindeki Konuma Göre Varyanslar

	Sol 1990	Sol 1997	Merkez 1990	Merkez 1997	Sağ 1990	Sağ 1997	F Sol	F Merkez	F Sağ
Eşitlik-Girişimcilik	8.468	11.290	10.368	11.492	11.492	12.110	1.33	1.11	1.05
Özel-Devlet Mülkiyeti	9.303	11.089	9.610	10.890	10.890	13.616	1.19	1.13	1.25
Bireysel-Toplumsal									
Sorumluluk	9.060	12.110	9.734	12.745	10.693	13.323	1.34	1.31	1.25
Rekabet-İşbirliği	8.644	9.860	9.060	9.181	10.628	10.758	1.14	1.01	1.01
Çıkarların Uzlaşmazlığı	11.629	12.250	10.469	9.303	10.112	9.120	1.05	0.89	0.90
Statüko-Değişim	9.923	11.834	10.304	11.290	10.112	11.357	1.19	1.10	1.12
Eski-Yeni Fikir	9.486	11.972	10.498	11.765	10.956	13.469	1.26	1.12	1.23

Türkiye’de, kendilerini sağda, merkezde veya solda olarak tanımlayan insanlar, 1990’lı yıllarda kendi içlerinde giderek daha farklı değerler sergilemişlerdir.

sında anlamlı bir fark bulamamış ve dolayısıyla da türdeşliğin azaldığı hipotezini reddetmişlerdir.

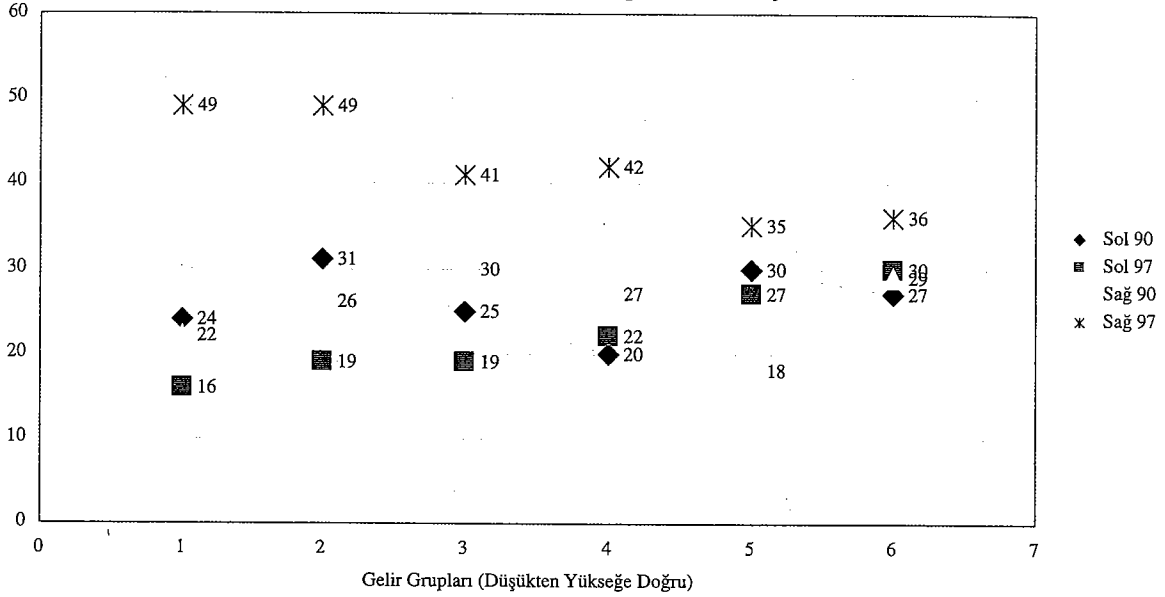
Türkiye bağlamında bu hipotezi de, bir önceki hipotezin doğrulanmasında yararlandığımız yedi soruyu kullanarak sınavabiliriz. Kuşkusuz bu kez, kendilerini sağa, sola veya merkeze yerleştiren deneklerin bu yedi soruya 1990 ve 1997’de verdikleri cevapların varyanslarını karşılaştırmamız gerekecektir.³⁷ Tablo 3.15’de bu varyanslar verilmektedir. Eğer hipotez doğruysa, 1997 varyanslarının 1990’a göre anlamlı ölçüde daha büyük olması gerekir. Tablo 3.15’e baktığımızda, 21 farktan (sol, merkez ve sağ için 7 değişkenin 1990-97 varyansları farkları) 19’unun gerçekten de beklenen yönde olduğunu görüyoruz. Sadece iki durumda (“bu dünyada herkese yetecek zenginlik vardır veya birinin zenginliği diğerinin fakirliği demektir” boyutunda merkezde ve sağda yer alanlar) 1997 varyansı 1990’dan daha küçüktür. Ancak beklenen yöndeki 19 varyans farkının sadece 7 tanesi %5 veya daha üst düzeyde anlamlıdır. Dört farkın da %5 istatistiksel anlamlılık düzeyine çok yakın olduğu gözönünde tutulursa, türdeşliğin azalması hipotezinin hiç değilse kısmen doğrulandığını söyleyebiliriz. Demek ki Türkiye’de, kendilerini sağda, merkezde veya solda olarak tanımlayan insanlar, 1990’lı yıllarda kendi içlerinde giderek daha farklı değerler sergilemişlerdir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu sonuç, 1980’li yılların Batı Avrupa bulguları ile çelişmektedir. Elimizde Türkiye için 1980’lerle ilgili veri bulunmaması ise, tam bir karşılaştırma yapabilmemizi engellemektedir.

Son olarak, sağ-sol yönelimleriyle sosyal sınıf arasındaki ilişkiye bakmak istiyoruz. Broek ve Heunks (1993:83), gene Batı Avrupa, A.B.D.ve Kanada verilerine dayanarak yaptıkları analizde, 1981 ile 1990 arasında bu konuda bir değişme gözlemiyorlar. Bu araştırmacılara göre, sağ-sol yönelimiyle sınıfsal konum arasındaki bağ 1981’de oldukça zayıftı; ancak bu bağın1990’da daha da zayıfladığı söylenemezdi.

TDA 1990 ve TDA 1997’de, gelir gruplarıyla sağ-sol cetveli arasındaki Pearson korelasyon katsayısına baktığımızda, Broek ve Heunks’un Batı toplumları için vardıkları yargının Türkiye’de de geçerli olduğunu görüyoruz. Eğer gelir sosyal sınıfın önemli bir göstergesi ise, gelir grupları ile sağ-sol yö-

Şekil 3.9.

Gelir Gruplarına Göre Kendilerini Solda ve Sağda Tanımlayanların Oranları

nelimi arasındaki korelasyon 1990'da zaten sıfır dolayında (-0.003) idi. 1997'de ise gene çok zayıf bir negatif korelasyonla karşı karşıyayız (-0.115). Gelirle sağ-sol yönelimi arasındaki doğrusal ilişkide 1990'dan 1997'ye eğer bir değişiklik söz konusu ise, bu ilişki azalma değil, güçlenme yönündedir. Ancak, 0.1 düzeyindeki korelasyonlarla, herhangi bir yönden söz etmemek çok daha doğru olur.

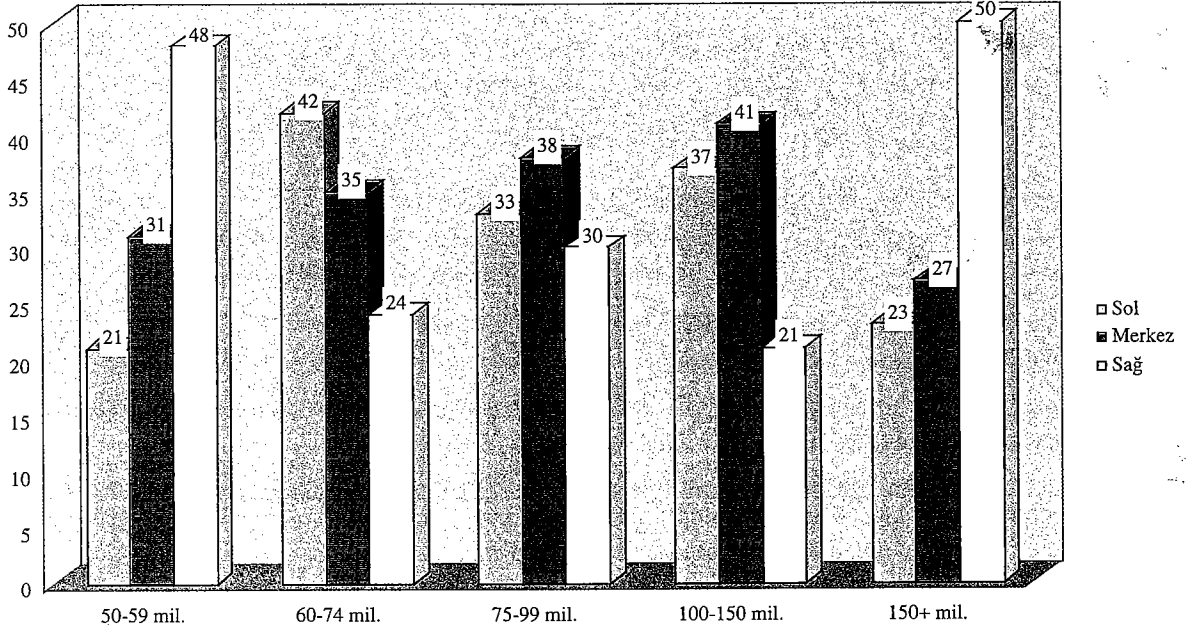
Gelir ile sağ-sol cetveli arasındaki ilişkiyi tek bir katsayıdan öteye biraz daha ayrıntılı ve anlamlı kategorilere ayrılmış bir halde inceleyebilmek için Şekil 3.9'a bakabiliriz. 1990 bulguları, sağdakilerin ve soldakilerin yedi gelir grubu içindeki oranlarının anlamlı bir eğri oluşturmadığını göstermektedir. Korelasyon katsayısının da gösterdiği gibi, 1990 yılında, gelirle sağda ve solda olmak arasında hiçbir ilişki bulunamamıştır.

1997 verileri ise biraz daha farklıdır. Şekil 3.9'da görüldüğü gibi, 1997 TDA bulgularına göre, gelir arttıkça kendilerini sağda tanımlayanların oranı biraz düşmekte, solda konumlandırılanların oranı ise artmaktadır.

Hem sezgilere, hem teoriye ters düşen bu durumu biraz daha irdelememiz ve bir yandan mevcut verilere daha ayrıntılı bakarken, diğer yandan da bu verilerin muhtemel eksikliklerine değinmemiz gerekiyor.

Şekil 3.9'da en yüksek gelir grubu olan altıncı grubu, kendi içinde beş gelir kategorisine ayırabilme imkânına sahibiz. Bunu yaptığımızda (Şekil 3.10) şöyle bir tablo ile karşılaşırız: Sağ eğilimlilerin oranı 50-59 milyon TL (araştırma tarihinde yaklaşık \$500) aralığı ile 150 milyon TL'nin (\$1,450) üzeri grupta %50'ye varmakta, aradaki gruplarda ise daha düşük kalmaktadır. Sol eğilimlilerin oranı ise, bunun tam tersine, ilk ve son gruplarda biraz daha düşük, ara dilimlerde daha yüksektir. Özetle, gelire biraz daha ayrıntılı bakıldığında, sol eğilimlilerin oranının en üst gelir grubunda en yüksek olma-

Şekil 3.10.
En Üst Gelir Gruplarında Sağ, Orta ve Sol Eğilimlilerin Oranları

sı gibi bir sürpriz görülmemektedir. Ancak, elimizdeki veriler, gelir ile sağ-sol yönelim arasında anlamlı bir ilişki kurmamıza da imkân vermemektedir.

Sırası gelmişken, gelir verilerinin toplanması hususunda (zaten yaygın olarak bilinen güçlüklerin³⁸ yanında) bir noktayı tekrarlamakta yarar görüyoruz. Bu tür saha araştırmalarında, en üst gelir grupları (sözelimi üst %2-3'lük dilim) genellikle araştırma dışında kalmaktadır. Zira zaten ulaşılması çok güç olan bu gruplarda, mülâkatın reddedilme oranları da âzami düzeydedir. Buna bir de Türkiye'de üst gelir gruplarının gelirlerini önemli ölçülerde gerçeğin altında beyan etme eğilimi eklenince, gelir verilerini yorumlarken çok dikkatli davranma gereği açıktır.

Kuşkusuz sosyal sınıfın gelirden başka önemli göstergeleri de vardır. Bu göstergelerden biri olan iş durumuna baktığımızda da, sağ-sol yönelimi ile sosyal sınıf bağlarının giderek koptuğu varsayımının doğrulanmadığını görüyoruz. Örneğin bu hipotezin doğru olması durumunda, kendi işinin sahibi olanların sağ ile, işsizlerin de sol ile bağlarının zayıflaması beklenirdi. 1990'da kendi işinin sahibi olanlar arasında kendilerini sağda olarak tanımlayanların oranı %33 dolayındaydı. 1997'de ise bu oran %51'e yükseldi. Her ne kadar bu artış, daha önce üzerinde durduğumuz genel sağa kayış eğiliminin bir parçası olarak görülebilirse de, ortada hipotezi destekleyecek bir gelişmenin bulunmadığı da kesindir. Öte yandan, 1990'da işsizlerin arasında sol eğilimlilerin oranı %30 iken, 1997'de gene %30 olarak bulundu.

Sağ-sol eğilimleri ile ilgili olarak hipotezlerin sınanmasından elde ettiğimiz sonuçları birer cümle ile özetleyecek olursak:

- Kendilerini sağ-sol boyutunda konumlandırmayı reddedenlerin oranının arttığı iddiası doğrulanmamıştır.

- b. İnsanların sağ ve sol uçlardan merkeze kaydıkları hipotezini destekleyen bir bulgu da bulunmamaktadır. Hattâ Türkiye'de 90'lı yıllarda bunun tersi söz konusudur; merkez küçülmüş, biraz sol uç, ama çok daha belirgin bir biçimde sağ uç büyümüştür.
- c. 1990 ile 1997 arasında, merkez –benimsenen tutum ve değerler açısından- sağa kaymıştır.

1990 ile 1997 arasında, merkez –benimsenen tutum ve değerler açısından- sağa kaymıştır.

Tablo 3.16
Temel Bağımsız Değişkenler ve Sol-Sağ Cetveli Ortalaması^a

Demografik Özellikler	Aritmetik Ortalama	St. Sapma
Cinsiyet		
Erkek	6.14	2.28
Kadın	6.16	2.58
Yaş Grubu		
18-24	6.27	2.61
25-34	5.92	2.70
35-49	6.03	2.72
50 ve üstü	6.59	2.77
Eğitim Düzeyi		
Diplomasız	7.08	2.66
İlkokul	6.37	2.75
Ortaokul, lise	5.70	2.50
Üniversite	4.62	2.53
Yerleşim Yeri		
Kent	5.78	2.53
Kır	6.67	2.88
İstihdam Durumu		
Ücretli	5.56	2.62
Kendi işi	6.48	2.90
Çalışmıyor	5.99	2.62
Ev kadını	6.46	2.64
Refah Düzeyi		
Son Yılda		
Tasarruf yaptı	6.21	2.63
Ancak geçipdi	6.41	2.71
Tasarrufu harcadı	5.25	2.30
Borçlandı	5.82	2.82
Gelir Grubu		
Üst	5.30	2.54
Üst orta	6.04	2.79
Orta	6.08	2.59
Alt orta	6.51	2.79
Alt	6.51	2.77
Harcama Grubu		
Üst	5.42	2.75
Üst orta	5.62	2.81
Orta	5.69	2.57
Alt orta	6.27	2.61
Alt	6.72	2.67
Tüm Örneklem	6.15	2.71

^a Cetvelde "1" en sol ucu, "10" ise en sağ ucu temsil etmektedir; bu nedenle ortalama değerlerin yükselmesi daha fazla sağa yönelim anlamına gelmektedir.

- d. Sağ ve soldakilerin kendi içlerinde daha farklılaştıkları hipotezi ise kısmen doğrulanmaktadır.
- e. Bulgularımız, insanların kendilerini giderek sosyal sınıflarından daha bağımsız olarak sağda ve solda konumlandıkları hipotezine destek sağlamamaktadır.

Sağ ve sol konusunu bağlamadan önce, bu cetveldeki konumla temel bağımsız değişkenlerimiz arasındaki ilişkiye bir göz atmak istiyoruz (Tablo 3.16)

Cinsiyetle sağ-sol yönelim arasında hiçbir ilişki bulunmamaktadır.

Görüldüğü gibi, cinsiyetle sağ-sol yönelim arasında hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Dört yaş grubuna göre, 18-24 yaşındakiler ile 50 yaşın üzerindeki orta yaşlara göre daha sağda gözükmektedir. Ancak yaş ve sağ-sol yönelim daha ayrıntılı incelendiğinde, bu iki değişken arasında hiçbir anlamlı ilişki bulunmadığı görülmektedir.³⁹ Eğitim düzeyi ise, hemen her konuda olduğu gibi, bireyin sağ ya da sol yönelimli oluşunda da çok önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe, kişilerin kendilerini solda tanımlama eğilimleri de hızla artmaktadır. Muhtemelen eğitimle bağlantılı olarak, kentler de, kıra göre daha soldadır. İstihdam durumuna göre bakıldığında ise, kendi işinin sahibi olanlarla, ev kadınlarının daha sağda oldukları gözlenmektedir. Gelir ile sağ-sol cetveli arasındaki ilişkiyi yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız için, bu konuya tekrar girmeyeceğiz.

Bu bölümde, siyasal kültürün katılım, kurumlara güven ve ideoloji boyutları üzerinde durduk. Gerek bu boyutların demokrasi ile ilişkisini, gerek demokratik rejim ile yakından bağlantılı başka tutum ve değerleri bundan sonraki bölümde ve “demokrasi kültürü” başlığı altında ele alacağız.

Halk İçin, Halk Tarafından: Demokrasi Kültürü

Oedipus:

*You, old man speak up –you are the man to speak for others.
In what mood are you sitting there –in fear or resignation?*

Tiresias:

*King though you are, you must treat me as your equal in one respect
–the right to reply.*

That is a power which belongs to me, too.

Ödipus:

Sen, yaşlı adam, konuş –başkaları adına konuşacak sensin.
Orada otururken aklından ne geçer –korku mu yoksa umursamazlık mı?

Tiresias:

Kral da olsan, bir konuda bana eşitin olarak muamele etmek zorundasın
–cevap verme hakkı.

Bu yetkiye senin kadar ben de sahibim.

Sofokles, Kral Ödipus

Bir siyasal rejimi ne ayakta tutar? Rejimin istikrarlı ve uzun ömürlü olması nelere bağlıdır? Toplumun tarihinden devraldığı kurum ve gelenekler? Sınıfsal yapı? Refah ve gelişmişlik düzeyi? Eğitim düzeyi? Anayasal-yasal çerçeve? Elitlerin tutumu? Kitlelerin inançları ve bağlı oldukları normlarla siyasal yapı arasındaki uyum? Toplum dışı (uluslararası) etkenler? Şans ve tesadüfler?

Hiç kuşkusuz sonuncusu dahil bütün bu faktörlerin –ve yukarıda sayılmayan başkalarının- şu ya da bu derecede önem taşıdığı inkâr edilemez. Ama “rejimin sürekliliğini etkileyen faktörler çok ve çeşitlidir; işte bunların başlıcaları da şunlardır” türünden geçerliliği kesin olsa da fazla derin bir anlam ve yarı da bulunmayan bir ifadenin ötesine geçerek, daha genel kavramlara dayanan bir teorik çerçeve bulabilir miyiz? Bu soruya Lipset ve Schneider yaygın bir biçimde kabul gören bir cevap veriyorlar: “Herhangi bir siyasal toplumun (polity) istikrarı –yani uzun dönemli karar verme ve kaba kuvvet kullanmadan, bu kararlara uyulmasını sağlama yeteneği- büyük ölçüde siyasal sistemin etkinliğine ve meşruiyetine bağlıdır” (Lipset ve Schneider, 1973: 403). Bu görüşe göre, rejimin istikrarı hakkında bir tahmin yürütebilmek için iki ana kavrama ihtiyacımız bulunuyor: etkinlik ve meşruiyet. Başka bir deyişle, rejim a) yurttaşlara birşeyler verecek; onların dertlerine derman olacak; sorunlarını çözecek; işsiz-aşsız kalmamalarını sağlayan bir çerçeve oluşturacak (kısaca ve yaygın bir kavramla “görelî yoksunluk”⁴⁰ hissetmemelerini sağlayacak) ve b) yurttaşlar bu rejimin iyi, doğru, âdil olduğuna inanacaklar.

Yukarıdaki ikinci koşul, toplumdaki egemen inanç ve değerler sistemi ile rejimin özellikleri arasında bir uyuma bulunduğunu –hiç değilse belirgin bir uyumsuzluk, çatışma bulunmadığını- varsaymaktadır. İkincisine göre daha

“objektif” görünen birinci koşulun da sadece kişi başına düşen milli gelir, otomobil, telefon, üniversite, vb. göstergelerle sınırlı olmadığını ve onun da aslında büyük ölçüde “algılamaya” bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Demek burada da, beklentilerle sistemin verebildikleri arasındaki denge ya da dengesizlikler esas sorunumuz. Beklentilerin ise (dünyanın küçülmesi, küreselleşmesi, “McDonalddlaşma”, iletişim olanakları, internet, vb gelişmelere rağmen) hâlâ önemli ölçüde mahalli ve sübjektif olduğunu biliyoruz. Bir Kuzey Amerikalı ile bir Orta Afrikalı'nın siyasal sistemden eşit düzeyde refah beklentisi bulunduğunu elbette söyleyemeyiz. Aynı, otobüs ve trenlerin kalkış-varış saatleri ile ilgili olarak bir Alman ve Türk'ün beklentilerinin farklı oluşu gibi...

Bizi buraya kadar izleme sabrını göstermiş olan okurlarımızın sözü nereye vardırma niyetinde olduğumuzu anladıklarından kuşquamız yok. Demek istiyoruz ki, Lipset'in etkinlik boyutunda da, meşruiyet boyutunda da önemli olan unsur, tutumlar, değerler ve inançlardır; bunlarla bağlantılı olarak da gerçekliğin nasıl algılandığıdır. Burada elbette, açlık ve sefaletten kınılan insanların, bu koşullara aldırma sistemin etkinliği hakkında çok olumlu düşünceler besleyebileceklerini iddia etmiyoruz. Kuşkusuz algılamadaki öznelliğin de bir sınırı vardır. Ancak biz bu sınırın oldukça geniş olduğunu söylüyoruz. Bu nedenledir ki Amerikalılar ile Nijeryalılar kendilerini aynı derecede sağlıklı hissedebilmekte, Japonlar ise bu konuda her ikisinden de daha kötümler olabilmektedir (bknz. Bölüm 2). Gene aynı şekilde, artan milli gelire, tüketime, yükselen ve *yaygınlaşan* refah göstergelerine, vb. bakmaksızın; Türklerin %74'ü, 10 yıl öncesi ile karşılaştırılınca bugün ülkede yoksulluk içinde yaşayanların sayısının arttığını söylemektedir.

Bizim bu bölümdeki konumuz, demokratik sistemlerin uzun süreli yaşayabilme koşulları. Eğer etkinlik ve meşruiyet bütün sistemlerin istikrarı için gerekli koşullarsa, doğal olarak demokrasi de bu çerçeve içinde incelenmek gerekir. Nitekim Sunar da demokrasilerin iki temel dayanağından birinin “demokratik kurum, süreç ve normların kitle inanç ve değerleri ile uyumlu olması” diğlerinin de “kitlelerin sosyal ve ekonomik beklenti ve sorunlarının seçilmiş hükümetler tarafından çözüme kavuşturulması” olduğunu söylemektedir (Sunar, 1995). Lipset (1960:77; 1973:409) bu yargıyı daha da kesinleştirmekte, demokrasiler mutabakat üzerine kurulduğundan, etkinlik ve meşruiyetin demokratik sistemler için otokrasilere kıyasla çok daha belirleyici olduğunu yazmaktadır.

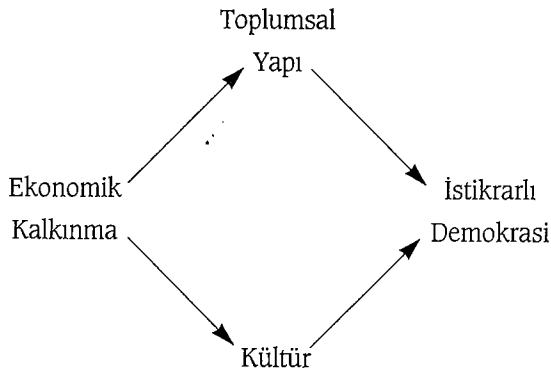
Çeşitli düşünürler ve yazarlar tarafından, demokratik sistemin âkıbetinden sorumlu tutulan maddi toplumsal koşullar bizim çalışmamızın dışında kalıyor. Bilindiği gibi Aristo'dan başlayarak pek çok siyasal düşünür, toplumun belli bir refah düzeyine ulaşmış olmasını demokrasinin önkoşulu olarak görmüşlerdi. Demokrasi ile toplumun zenginliği arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde inceleyen Lipset'in (1960) çalışması da büyük bir ilgiyle karşılandı ve siyasal bilim literatüründe en çok atıfta bulunulan “klasikler” arasında yerini aldı. Lipset bu kitabında, ekonomik refah ve yüksek eğitim düzeyi ile istikrarlı demokrasi arasında yakın bir ilişki buluyordu. Daha sonraları, toplumun belli bir gelir düzeyine ulaşmasının demokratik sistemin yaşayabilmesi için önkoşul olup olmadığı çok tartışıldı; hâlen de tartışılıyor. Ekonomik ge-

lişmenin demokrasiyi getirip getirmediği; ya da demokrasinin ekonomik kalkınmayı hızlandırıp hızlandırmadığı soruları da tartışmanın bir parçası. Ama ortada ampirik bir gerçek var ki, uzun süreden beri istikrarlı bir demokrasiye sahip olan ülkelerin hemen hepsi belli bir ekonomik gelişme düzeyinde.⁴¹

Doğrudan gelir düzeyinin yanında (çoğu gelir düzeyi ile paralellik gösteren) eğitim, kentleşme, iletişim, toplumsal hareketlilik, mobilizasyon ve özellikle sınıfsal yapı gibi değişkenler de demokrasi ile ilişkilendirildiler. Lipset (1960; 1973) orta sınıfın büyüklüğü üzerinde dururken, parlamenter demokrasinin doğuşu konusunda Marx'a katıldığını yazan Moore (1966:418) meseleyi kestirme bir slogan hâlinde koydu: "Burjuvazi yoksa, demokrasi de yok!"⁴²

"Siyasal kültürçüler"⁴³ ise, demokrasinin *belki* kuruluşunun değil ama sürekli olabilmesinin açıklanmasında bu modernleşme göstergelerinin ve yapısal çerçevenin yeterli olmadığını savundular. Bunlardan Inglehart (1997), kültürel değerleri ekonomik gelişmeden demokrasiye giden yolun kavşak noktasına koyar. Ona göre, ekonomik gelişme, bir yandan sebep olduğu yapısal değişiklikler, diğer yandan yol açtığı kültürel değişim aracılığıyla demokrasinin istikrar kazanmasına yardımcı olmaktadır. Inglehart "Ekonomik kalkınma neden demokrasiye götürüyor? Kalkınma ile demokrasi arasındaki bağ sadece zenginlik mi?" diye sorduktan sonra, "belli ki hayır" cevabını veriyor, "eğer demokrasi zenginleşmenin basit bir sonucu olsaydı, Kuveyt ve Libya bugün örnek demokrasiler olurdu" (1997:161).

Doğru, zenginlik her zaman demokrasi anlamına gelmiyor. Libya, Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan, Güney Kore ve diğerleri –"örnek" ne kelime- demokrasiye yaklaşamadılar bile. Ama yoksullar arasında da (bir ölçüde Hindistan dışında) tek bir sürekli ve istikrarlı demokrasi örneği yok. Yani bir yandan bakılınca zenginlikle demokrasi arasında yakın bir ilişki varmış gibi görünüyor, diğer yandan da zenginliğin her şeyi açıklamadığı, başka değişkenlere ihtiyaç bulunduğu gözüküyor. Bu soruya cevap olarak Inglehart (1990: 44; 1997:184) şu şemayı öneriyor:

Bu şemada bütün oklar tek yönlü olmakla birlikte, Inglehart bütün çalışmalarında, tek yönlü nedensellik iddiasında olmadığını vurgulamaktadır. Örneğin, demokratik kültürün sistemin yaşayabilmesini etkilediğini ısrarla belirtirken, demokratik kurumların da kültürün demokratikleşmesi yönünde

Bir yandan bakılınca zenginlikle demokrasi arasında yakın bir ilişki varmış gibi görünüyor, diğer yandan da zenginliğin her şeyi açıklamadığı, başka değişkenlere ihtiyaç bulunduğu gözüküyor.

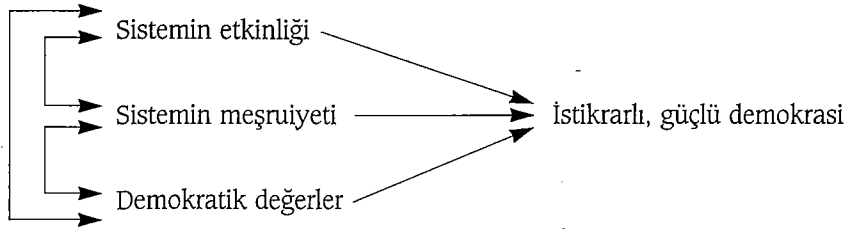
katkıda bulunduğunu söylemektedir. Esas olarak değerleri üretim ilişkilerinin belirleyeceği şeklindeki temel Marxist ilkeyi⁴⁴ kabul etmeyen Lipset'e (1967:118) göre ise, kurumlarla değerler arasındaki ilişki şöyle gelişmektedir:

“Toplumsal karakter ve değerlerde köklü değişiklikler ender olarak sadece üretim araçları, dağıtım ve mübadele [ilişkilerin]deki⁴⁵ değişimlerden kaynaklanır. Daha ziyade, toplum karmaşıklaştıkça, toplumdaki kurumsal düzenlemeler, egemen değerler sisteminin çerçevesi içinde kendilerini yeni koşullara uyarlarlar. Buna karşılık, yeni kurumsal örüntüler de, bebeklikten başlayarak, insanlara temel karakter özellikleri aşıl原因an toplumsallaşma sürecini etkileyebilir. Böyle bir süreç içinde, egemen değerler sisteminde değişimler yavaş yavaş oluşabilir –ya da hiç oluşmaz. ‘Yeni’ teknolojik dünyayı eski ve bilinen dünyanın toplumsal örüntülerine uydurma çabaları hiç bitmeden sürer.”

Görüldüğü gibi Lipset kurumlarla değerler arasında çift yönlü bir nedenselliği kabul etmekle birlikte, önceliği kesinlikle değerlere vermekte ve bazan kültürün teknolojik değişmeye karşı direndiğini ve değişmediğini açıkça ifade etmektedir.

Ekonomik büyüme, modernleşme, toplumsal yapı, kültür ve demokrasi-den oluşan şemanın nedensellik oklarının yönü ve kalınlığı bir yana, modelin bütün çeşitlemelerinde “kültür” dediğimiz ve içini birazdan açmaya çalışacağımız kümenin önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyoruz.

Biz bu çalışmada demokrasi kültürünü, etkinlik, meşruiyet ve demokratik değerler olmak üzere üç boyutta ele alacak ve bulgularımızı bu başlıklar altında sunmaya çalışacağız. Şematik olarak ifade etmeyi denersek, Inglehart'ın yukarıda aktardığımız modelindeki “kültür”e tuttuğumuz büyütecin altında şöyle bir resim öneriyoruz:

Bu şekilde, bağımsız değişkenler arasındaki iki yönlü eğriler korelasyonu (yani karşılıklı ilişkiyi), düz oklar ise bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken (istikrarlı demokrasi) üzerindeki etkisini göstermektedir.

Bu bölümde amacımız, yukarıdaki şemanın Türkiye bakımından içini doldurabilmektir. Başka bir deyişle, etkinlik, meşruiyet ve demokratik değerler boyutlarında, Türk toplumunun ne ölçüde “demokratik kültürü” benimsediğini ortaya koyabilmektir. Zira eğer temel varsayımımız doğruysa, buradaki sorunlar mutlaka sistemin işleyişine ve istikrarına yansımacaktır.⁴⁶

4.1. Ne Kadar Ekmek, O Kadar Destek: Etkinlik

Ayinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i akli eserinde

Ziya Paşa, *Terkib-i Bend*

Etkinliğin esas itibariyle bireyin “Bu sistem bana ne veriyor? Bu sistem altında ben kendimi nasıl hissediyorum?” sorularına verdiği cevap olduğuna yukarıda değinmiştik. Şimdi, sistemin etkinliğine ilişkin göstergeleri, her zaman olduğu gibi karşılaştırmalı bir bakış açısından ele alalım.

DDA’da bireyin sistemden aldıkları/alamadıklarına ilişkin algılamalarını ölçen birçok soru bulunmaktadır. Biz bu sorular arasında, etkinlikle ilgili bulgularımıza, kişinin maddi bakımdan ne ölçüde tatmin olduğu ve kendisini hangi sınıfa ait olarak gördüğü ile başlayacak; 2. Bölüm’de ayrıntılı olarak ele aldığımız sübjektif mutluluğu bir kez daha gözden geçirecek; ve nihayet sistemle ilgili değerlendirmelere değineceğiz.

4.1.1. Sübjektif Sınıfsal Konum ve Maddi Tatmin

1990 DDA’nda sorulmayan ama, 1997 mülâkat cetveline eklenen bir soruda, deneklerden kendilerini hangi sınıfa soktuklarını söylemeleri istenmektedir. Bu sorunun beş kategoride toplanan cevaplarının Türkiye için yüzde olarak dağılımları şu şekildedir:

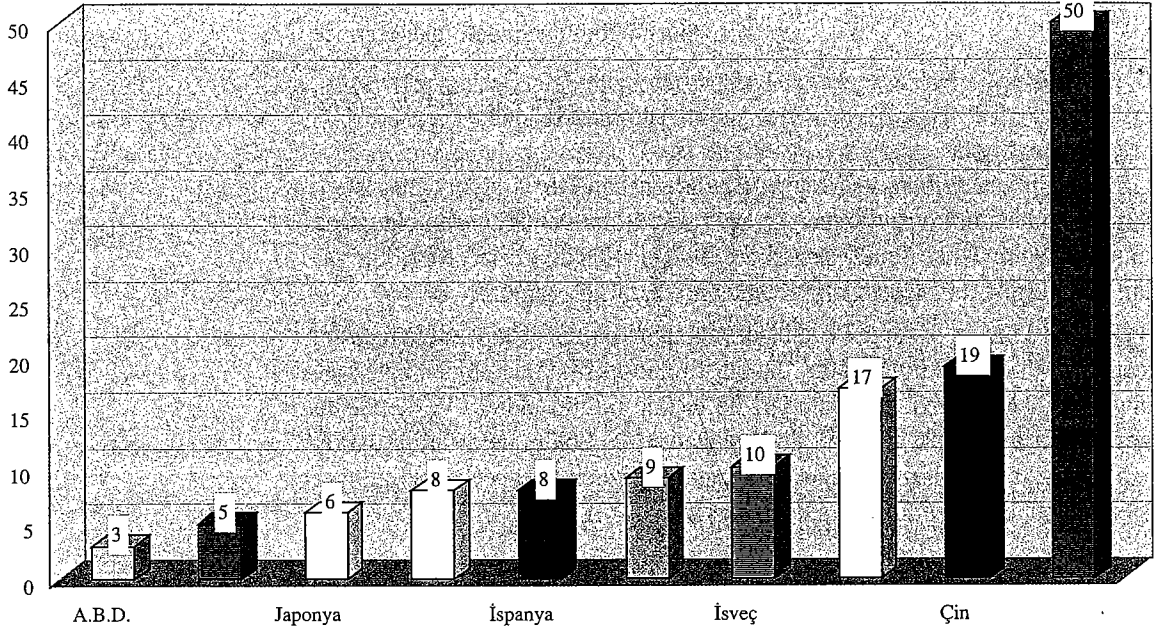
Üst sınıf	% 2
Üst orta sınıf	20
Alt orta sınıf	27
Çalışan, işçi, emekçi sınıfı	43
Alt sınıf	9

Bu gruplandırmada hangi kategorilerin sistemin etkinliği konusunda olumsuz düşündükleri tartışılabilirse de (örneğin kötümser bir bakışla, kendini son üç sınıftan birine dahil edenlerin sistemin etkin olmadığına inanmış kabul edilebilmeleri mümkündür) herhalde kesin olan bir husus, kendilerini beş sınıfın en altında görenlerin sistemi etkin olarak kabul etmeyecekleridir. Bu durumda –ve sübjektif sosyal sınıf göstergesine göre- Türkiye’de en az %9’luk bir grup, siyasal sistemin kendi beklentilerini hiç karşılayamadığı kamınıdadır.

Türkiye’de kendilerini “alt sınıf” a sokağın oranı dünya ortalamasına (%9.9) çok yakındır. Karşılaştırma yaptığımız ülkelerin oranları ise Şekil 4.1.’de verilmiştir. Ülkenin refah düzeyi ile oldukça ilişkili görülen bu oranlardaki sürprizler ise İsveç ve Rusya’dır. Özellikle İsveç’teki oranın yüksekliğini açıklayabilmekte zorlanıyoruz.⁴⁷

*Türkiye’de kendilerini
“alt sınıf” a sokağın
oranı dünya
ortalamasına (%9.9)
çok yakındır.*

Şekil 4.1.
Seçilmiş Ülkelerde Kendilerini "Alt Sınıfta" Görenlerin Oranları

Biraz daha "objektif" sayılabilecek iki başka göstergeye göre ise, Türk toplumunda, sistemin etkinliğini olumsuz değerlendirmesi muhtemel kesimin oranlarının bir miktar daha yüksek olabileceğini görüyoruz. Ailelerinin son yıl içindeki mali durumlarının aşağıdaki şıklardan hangisine uygun olduğu sorulan deneklerin verdikleri cevapların dağılımı şu şekildedir:

Tasarruf yapabilen	%12
Ancak geçinebilen	57
Tasarrufunu harcamak zorunda kalan	8
Borçlanmak zorunda kalan	22

Bir öncekinde olduğu gibi bu soruda da, "olumsuzların" oranını sadece sonuncu (borçlanmak zorunda kalanlar) kategori ile sınırlı tutsak bile, toplumun beşte birini aşan bir kesiminden söz etmekteyiz.

Öte yandan, Bölüm 3'de değindiğimiz gibi, 10 dilime ayrılmış gelir grupları arasında, kendisini en alt dilime yerleştirenlerin⁴⁸ oranı %12'dir.

Hanesinin maddi durumunu ne kadar tatminkâr bulduğunu 10 puanlık bir cetvel üzerinde işaretlemesi istenen deneklerin ise %8'i en alt kategoriye (cetvelde "1" puan) %4'ü de bunun bir üstünü (cetvelde "2" puan) seçmişlerdir ki cetvelin en az tatmin ucunu oluşturan bu iki cevabın toplamı da gene %12 olmaktadır.

Görüldüğü gibi, maddi tatmin göstergeleri olarak ele aldığımız bu sorular oldukça tutarlı sonuçlar vermiştir. Bu sonuçlara bakarak, Türkiye'de maddi

açından sistemi hiç etkin bulmayan kesimin yaklaşık %10 dolayında olduğunu söylemenin yanıltıcı olmayacağı kanısındayız. Kuşkusuz bu oran, sistem açısından “en iyimser” rakamdır.

4.1.2. *Sübjektif İyi Hissetme*

Inglehart (1997:176-178), iki değişkenden oluşturduğu “sübjektif iyi hissetme” puanının, sistemin *meşruiyetinin* en iyi göstergesi olduğunu söylemekte ve bu gösterge ile istikrarlı demokrasi arasındaki güçlü ilişkiye dikkat çekmektedir.⁴⁹ Biz bu noktada Inglehart’dan farklı düşünüyor ve bu tür bir sübjektif mutluluğun (kuşkusuz meşruiyete olumlu katkısı bulunmakla birlikte) etkinliğin bir göstergesi olarak analizinin daha doğru olacağı kanısını taşıyoruz. Inglehart’ın bileşik göstergesini oluşturan iki değişken, Bölüm 2’de ayrıntılı olarak incelediğimiz dört şıklı genel mutluluk sorusu ile 10 puanlı hayattan memnuniyet cetvelidir. Mutluların yüzdesinden mutsuzların yüzdesinin çıkarılmasıyla elde edilen sayı ile hayatından tatmin olanların yüzdesinden olmayanların yüzdesinin çıkarılmasından elde edilen sayının ortalaması olan bu göstergede 1990 için Türkiye’nin puanı 44’tür (Inglehart, 1997:177). Türkiye bu puanla gelişmiş Batı ülkelerinin hemen gerisinden gelmekte ve Portekiz, G. Kore, Şili, Arjantin gibi ülkelerin çok yakınında bulunmaktadır. 1997 TDA’na baktığımızda, gene aynı şekilde hesaplanan bir “sübjektif iyi hissetme” göstergesinde Türkiye’nin puanı 50’ye yükselmiştir.

Sınıfsal konum ve maddi tatmin konusunda yaptığımız kaba hesabı sübjektif iyi hissetme değişkenleri ile tekrarlayacak olursak, çok benzer bir sonuç varmaktayız. 1997 TDA’na göre, mutsuzların oranı %12; hayatından memnun olma cetvelinde kendilerini en alt iki konuma yerleştirenlerin oranı ise %10’dur. Hatırlanacağı üzere, bu rakamlar 4.1.1’deki bulguların tam bir tekrarı niteliğindedir.

Bölüm 2’de belirttiğimiz gibi, aslında Türk toplumunda bireysel iyi hissetme konusunda büyük bir sorun bulunmamakta, ancak insanlar toplumun genel gidişi ve sistemin siyasal-ekonomik performansı hakkında çok daha kötümser düşünceler taşımaktadır. Şimdi bu konudaki etkinlik değerlendirmelerine bir göz atalım.

4.1.3. *Sistemin Performansı*

Sistem genelde topluma ekonomik refah düzeyi olarak ne vermektedir? Daha doğrusu, bireylerin bu konudaki (gerçeği yansıtmaması şart olmayan, hattâ çoğu zaman da beklenmeyen) algılamaları nasıldır?

Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye’de kişi başına GSMH 1986 yılında satınalma gücü eşdeğeri olarak 3,598 dolardı; 10 yıl sonra 1996’da ise 6,101 dolar.⁵⁰ Ancak, 1997 başında toplumun sadece %15’i son 10 yıl içinde ülkede yoksulluğun azaldığını düşünüyordu. Buna karşılık %74 gibi bir çoğunluk yoksulluğun arttığı, %11 ise bu sayının değişmediği kanısındaydı. Kuşkusuz, bu bulgunun kaynağında artan gelire rağmen, bozulan gelir dağılımının bulunduğu ileri sürülebilir. Halkın gözündeki değerlendirmede bu faktörün ne kadar ağırlık taşıdığını bilebilmemiz mümkün değil. Sebep veya sebepler ne olursa olsun, halkın sistemin ekonomik etkinliği konusundaki

*1997 TDA’na göre,
mutsuzların oranı %12;
hayatından memnun
olma cetvelinde
kendilerini en alt iki
konuma yerleştirenlerin
oranı ise %10’dur.*

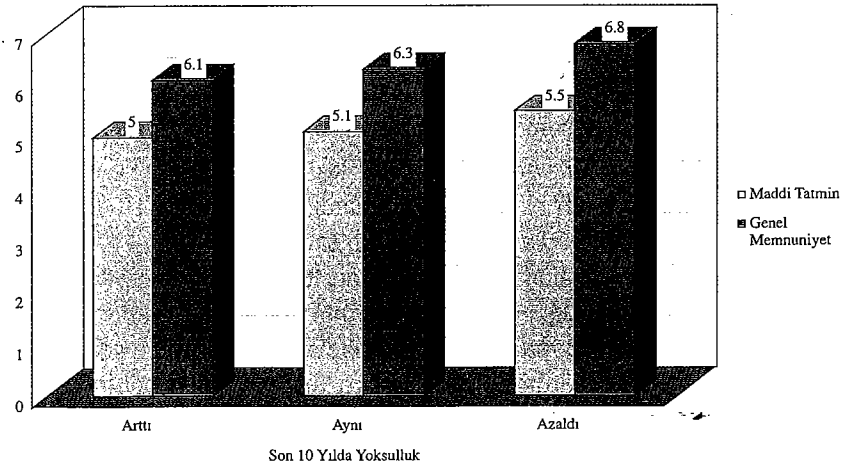
*1990 TDA'nda
Ankara'daki hükümetin
her zaman veya çoğu
zaman doğruyu
yaptığını düşünenlerin
oranı %33'tü.*

düşüncelerinin fazla olumlu olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim, deneklerin %81'i, hükümetin ülkenin yoksulları için gerekeni yapmadığı kanısındadır. Her ne kadar bu soruda "hükümet"e atıfta bulunuluyorsa da, aslında kastedilen daha çok sistem midir? Sanıyoruz evet. 1990 TDA'nda Ankara'daki hükümetin her zaman veya çoğu zaman doğruyu yaptığını düşünenlerin oranı %33'tü. Aradan iki seçim ve birçok hükümet geçtikten sonra, 1997'de "şu anda hükümette bulunanların ülke işlerini nasıl yönettiklerini düşünüyorsunuz?" sorusuna "çok iyi" veya "iyi" cevabını verenlerin oranı da tam %33 olarak bulundu. Demek değerlendirme hükümeti aşmakta ve bir yandan sistemin performansına, bir yandan da bu performansın algılanmasında önemli rol oynayan kültüre dayanmaktadır.

Bireysel mutluluk ve tatminle, toplum açısından sistem etkinliğinin değerlendirilmesi arasındaki ilişkiyi incelemek de ilginç olacaktır. Kuşkusuz burada beklenti, kendilerini mutsuz, tatmin olmamış, alt sınıflarda ve yoksul olarak görenlerin sistemin tüm toplum açısından etkinliğini olumsuz değerlendirme olasılıklarının daha yüksek olacaktır. Bu hipotezi sınavabilmek için, 4.1.1., 4.1.2. ve 4.1.3.'te ele aldığımız değişkenler arasındaki korelasyonlara bakmamız gerekecektir.

Bireyin kendisini ne ölçüde mutlu hissettiği ile son 10 yılda yoksulların sayısındaki değişme sorusuna verdiği cevabın çapraz tablosuna baktığımızda, bu iki değişken arasında kayda değer bir ilişki görmüyoruz. Kendisini çok veya biraz mutlu hissedenlerle, pek ya da hiç mutlu hissetmeyenlerin sırasıyla %72, %75, %79 ve %78'i son 10 yıl içinde ülkede yoksulların sayısının arttığı kanısındadır. Şekil 4.2'de ise, yoksulların sayısı değişkeni ile genel olarak hayattan memnunluk ve maddi tatmin cetvelleri arasındaki ilişki verilmektedir. Görüldüğü gibi ve bekleneceği üzere, ülkede yoksulluk arttı diyenler, azaldı diyenlere göre hayatlarından (hem genel olarak, hem de maddi bakımdan) biraz daha az memnun olmakla birlikte, üç kategori (yoksulluk arttı, aynı kaldı, azaldı) arasındaki farklar oldukça küçüktür. Başka bir ifadeyle, hayatlarından memnun olmayanların yoksulluğun arttığını düşünme olasılığı biraz daha yüksektir ama, kendileri mutlu-memnun yaşayanların pek çoğunun da sistemin ekonomik etkinliği konusunda ciddi kuşkuları bulunmaktadır.

Şekil 4.2
"Son 10 Yılda Yoksulların Sayısı"na Göre Maddi ve Genel Tatmin Cetvelleri Ortalamaları

4.1.4. Temel Bağımsız Değişkenler ve Etkinlik

Bu bölümü bitirmeden, etkinlik göstergesi olarak aldığımız değişkenlerin temel bağımsız değişkenlerimiz olan demografik özellikler ve refah düzeyi ile ilişkilerine bakmak istiyoruz. Yalnız bu noktada, refah düzeyi göstergelerimizin aynı zamanda ekonomik etkinlik (doğrudan veya en azından dolaylı) göstergeleri de olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Bu bakımdan Tablo 4.1a ve Tablo 4.1b etkinlik göstergelerinin kendi aralarındaki ilişki konusunda da bize bir fikir verecektir.

Tablo 4.1a'da üç etkinlik göstergesinin bağımsız değişkenlerimize göre dağılımları verilmektedir. Bu tabloda, yüksek rakamlar düşük etkinlik düzeyine işaret etmektedir. Tablo 4.1a'da ilk göze çarpan husus ise, bu üç göstergenin paralel değil, tersine birbirlerinden bağımsız hareket ettikleridir. Ayrıca, tablodaki veriler, kolay yorumlanabilir, berrak bir görüntü de vermemektedir. İlk gösterge olan kişisel mutsuzluktan başlayacak olursak, erkeklerde ve köylerde, kadınlara ve kentlere göre mutsuzluk oranının daha yüksek olduğunu görüyoruz. Eğitim, yaş, istihdam durumu ve refah düzeyi ile kişisel mutsuzluk arasında ise bir ilişki gözlenmemektedir.

erkeklerde ve köylerde, kadınlara ve kentlere göre mutsuzluk oranının daha yüksek olduğunu görüyoruz.

Tablo 4.1a
Temel Bağımsız Değişkenler ve Etkinlik Göstergeleri
(Yüzde olarak)

	Mutsuzlar ^a	"Yoksulların Sayısı Arttı" Diyenler	"Hükümet Yoksullar İçin Gerekeni Yapmıyor" Diyenler
Demografik Özellikler			
Cinsiyet			
Erkek	16	72	80
Kadın	7	76	82
Yaş Grubu			
18-24	15	70	87
25-34	10	74	81
35-49	11	76	78
50 ve üstü	13	74	79
Eğitim Düzeyi			
Diplomasız	11	75	73
İlkokul	11	72	78
Ortaokul, lise	14	75	87
Üniversite	12	80	90
Yerleşim Yeri			
Kent	9	77	84
Kır	15	70	77
İstihdam Durumu			
Ücretli	13	73	86
Kendi işi	15	72	75
Çalışmıyor	16	77	82
Ev kadını	7	75	79
Refah Düzeyi			
Son Yılda			
Tasarruf yaptı	8	63	83
Ancak geçindi	11	73	79
Tasarrufu harcadı	13	76	85
Borçlandı	16	82	84

Gelir Grubu			
Üst	9	77	88
Üst orta	11	68	84
Orta	11	74	82
Alt orta	15	77	78
Alt	9	70	73
Harcama Grubu			
Üst	10	81	85
Üst orta	9	74	89
Orta	11	75	84
Alt orta	12	74	79
Alt	13	74	78

^a "Pek mutlu olmayanlar"la "hiç mutlu olmayanlar"ın toplam yüzdesi.

Tablo 4.1b
Temel Bağımsız Değişkenler ve Etkinlik Göstergeleri
(Genel Tatmin ve Maddi Tatmin Cetvelleri Aritmetik Ortalamaları)

Demografik Özellikler	Genel Tatmin	Maddi Tatmin
Cinsiyet		
Erkek	5.87	4.96
Kadın	6.53	5.21
Yaş Grubu		
18-24	6.46	5.57
25-34	6.33	5.18
35-49	5.94	4.82
50 ve üstü	6.24	5.00
Eğitim Düzeyi		
Diplomasız	6.22	4.69
İlkokul	6.31	5.00
Ortaokul, lise	5.90	5.30
Üniversite	6.32	5.55
Yerleşim Yeri		
Kent	6.07	5.14
Kır	6.39	5.01
İstihdam Durumu		
Ücretli	5.84	4.85
Kendi işi	6.20	5.20
Çalışmıyor	5.60	4.99
Ev kadını	6.74	5.21
Refah Düzeyi		
Son Yılda		
Tasarruf yaptı	7.40	6.78
Ancak geçindi	6.34	5.01
Tasarrufu harcadı	6.14	5.34
Borçlandı	5.26	4.31
Gelir Grubu		
Üst	6.82	6.32
Üst orta	6.70	5.75
Orta	6.14	5.07
Alt orta	5.83	4.59
Alt	5.89	4.31
Harcama Grubu		
Üst	6.69	6.17
Üst orta	6.65	5.62
Orta	6.10	5.14
Alt orta	6.22	4.91
Alt	5.87	4.59

Yoksulluk konusunda (gerek sayı, gerek hükümetin bu konudaki başarısı) kadınların erkeklere göre biraz daha duyarlı (kötümser) olduğu anlaşılıyorsa da, bu konudaki cinsiyet farklılığı çok küçük düzeylerde kalmaktadır. Etkinliğin Tablo 4.1a'da verilen üç göstergesinin kent ya da kırdan yaşamaktan etkilendiği ve kentlilerin köylülere göre bu konuda daha kötümser oldukları görülmektedir. Refah göstergeleri ile ülkedeki yoksullukla ilgili algılama arasında belirgin bir ilişki gözlenmemektedir. Öte yandan, eğitim düzeyi yükseldikçe hükümetin yoksulluk konusunda birşeyler yapabildiğine olan inanç azalmaktadır.

Tablo 4.1b'de bağımsız değişkenlere göre, hayattan genel memnuniyet/tatmin ve maddi tatmin cetvellerinin aritmetik ortalamaları verilmektedir. Bu cetvellerde yüksek sayılar, artan tatmin düzeyini göstermektedir. Kişisel mutlulukta olduğu gibi, genel ve maddi tatmin açısından da, toplumumuzda kadınların kendilerini erkeklerden daha iyi hissettikleri anlaşılmaktadır. Yaş gruplarıyla cetveller arasında doğrusal bir ilişki gözlenmezken, eğitimin hayattan *genel* tatmin düzeyini belirgin bir biçimde etkilemediğini, buna karşılık eğitim arttıkça *maddi* tatminin de yükseldiğini görüyoruz.

Köylüler kentlilere göre maddi olarak daha az tatmin olmakta, ancak genel olarak hayatlarından daha memnun gözükmektedirler.

Refah düzeyi göstergelerimizle her iki tatmin cetveli arasında güçlü sayılabilecek bir ilişkinin bulunduğunu söyleyebiliriz. En azından yorumumuz bu göstergelerle sınırlı tutulduğunda, paranın bir ölçüde "saadet getirdiği" sonucuna varılabilir.

Tablo 4.1a ve Tablo 4.1b'nin amacının sistemin etkinliğini incelemek olduğunu hatırlayacak olursak, etkinlikle ilgili tutumları belirleyen değişkenler konusunda kestirme bir hükme varmanın kolay olmadığını görüyoruz. Etkinlik göstergesi olarak aldığımız değişkenlerle cinsiyet arasında bir ilişki bulunmaktadır ama, bu ilişkinin yönü tutarlı değildir. Aynı şey, yerleşim yeri ile ilgili olarak da söylenebilir. Yaş, etkinlik değişkenlerinin hemen hiçbirini etkilememekte, eğitim düzeyinin ise sadece bazı etkinlik göstergeleri üzerinde bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, "sistem falanca gruplar açısından daha etkindir" şeklinde bir sonuç ifade etme imkânını bulamıyoruz. Bu ise, etkinlik ile ilgili tutumların gerçekten demografik özelliklere fazla bağlı olmayan bir dağılım göstermesinden kaynaklanabileceği gibi, kuşkusuz etkinlik göstergesi olarak kabul ettiğimiz değişkenlerden hiç değilse bazılarının geçerliliğinin (validity) düşük olduğu anlamına da gelebilir.

Köylüler kentlilere göre maddi olarak daha az tatmin olmakta, ancak genel olarak hayatlarından daha memnun gözükmektedirler.

4.2. Halkın Gözünde Yönetim: Meşruiyet

-Güneşin batmasını görmek isterim...
Hatırım için... Emredin de güneş batsın.
-Bir generale kelebek olup bir çiçekten bir çiçeğe uçmasını
veya bir trajedi yazmasını veya
deniz kuşu olmasını emretsem de
general emrimi yerine getirmese,
suç kimde olur, onda mı, bende mi?
-Sizde, dedi Küçük Prens, hiç çekinmeden.
-Tamam, herkesten yapabileceği şeyi istemeli.
Otorite de herşeyden önce akla dayanır.
Sen kalkıp halkına kendilerini denize atmalarını buyurursan,
halk ayaklanır, devrim yapar.
Akla yakın buyruklar verdiğim içindir ki,
yerine getirmelerini istemek hakkımdır.

A. de Saint-Exupéry, *Küçük Prens* (çev. Azra Erhat)

Bazılarına göre, meşruiyet sadece demokratik sistemler açısından önemli sonuçlar doğurur. Örneğin Rueschemeyer, v.d. (1992:66) halk kitlelerinin belirgin bir toplumsal güce sahip olmadığı yerlerde meşruiyetin bir önem taşımadığını, alt sınıfların toplumsal gücü yoksa, devletin onların gözünde meşru olup olmamasının da birşey farketmeyeceğini yazmaktadırlar. Biz bu görüşe katılmıyor ve her sistemin kısa dönemde olmasa bile, orta ve uzun dönemde mutlaka bir ölçüde meşruiyete ihtiyacı olacağını, zira sadece kaba kuvvete dayalı olarak iktidar sürdürmenin çok pahalı olduğu gibi, uzun dönemde de mümkün olmadığını düşünüyoruz. Ancak, Lipset'in (1960: 77; 1973: 409) dediği gibi demokrasinin meşruiyet ihtiyacının daha fazla olduğunu, halkın gözünde belli bir meşruiyeti olmayan bir demokratik rejimin –eğer toplumda yerleşik güçlü demokratik değerler de yoksa- etkinliğini yitirdiği an tehlikeye düşeceğini de eklemek gerektiği kanısındayız. Bu nedenle meşruiyeti, genel siyasal kültür bölümünde değil de, demokrasi kültürüne ayırdığımız bölümde ele almayı daha uygun bulduk.⁵¹

DDA, demokratik sistemin halkın gözünde ne ölçüde meşruiyet kazandığını değerlendirmemize yardımcı olacak doğrudan veya dolaylı⁵² birçok soru içermektedir. Kuşkusuz, sistemin kurumlarına duyulan güven de meşruiyetin en önemli boyutlarından biridir. Ancak kurumlara güven konusunu Bölüm 3'de ayrıntılı olarak ele aldığımızdan, burada sadece güvenin meşruiyet açısından taşıdığı önemi hatırlamakla yetiniyoruz. Aşağıdaki meşruiyet tartışmaları bir bütün olarak değerlendirilirken, sistemin kurumlarına karşı güvenin düzeyini de gözönünde tutmak gerekir.

1997 DDA'na, demokratik sistemin "başarısı" ile ilgili ve daha önceki araştırmalarda yer almayan üç soru eklenmiştir. Bu sorular, demokrasinin genel olarak ekonomi, hızlı karar alabilme, kamu düzenini sağlama konularında sıkça dile getirilen "zaafı" ile ilgili tutumları ölçmek amacıyla taşımaktadır. Tablo 4.2'de, bu soruların cevaplarının Türk toplumundaki dağılımı ve-

ılmaktadır. Görüldüğü gibi, demokrasinin değerlendirilmesinde, olumsuzluğun olumluluğu geride bıraktığı alan kararsızlıktır. Deneklerin %65'inin demokratik sistemin verimsiz tartışmayı, çekişmeyi beslediğini ve bu yüzden ağır işlemek zorunda olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. Demokrasiyi kamu düzenini sağlama konusunda olumsuz değerlendirenlerin oranı %30 iken, ekonomide bu oran %24'e düşmektedir. Bu üç soruya verilen cevaplara bakılırsa, Türkiye'de demokratik rejimin meşruiyetini zedeleyen hususlar, ekonomiden çok, kamu düzeninin sağlanmasında karşılaşılan güçlükler ve özellikle de sistemin çekişmeler nedeniyle hızlı karar alamaması, verimli işleyememesidir.

Tablo 4.2
Demokratik Sistemde Ekonomi, Sürat ve Kamu Düzeni^a

	DEMOKRASİLERDE		
	Ekonomi Kötü İşler	Kararsızlık Çoktur	Kamu Düzeni Aksar
Kesin doğru	3	13	4
Doğru	21	52	26
Yanlış	63	30	59
Kesin yanlış	13	6	11

^a Tablodaki sayılar, aşağıdaki üç ifadeye "kesinlikle katılıyorum", "katılıyorum", "katılmam" veya "kesinlikle katılmam" diyenlerin yüzdelerini göstermektedir:

1. Demokrasilerde ekonomi kötü işler.
2. Demokrasilerde kararsızlık ve vıdı vıdı çok fazla olur.
3. Demokrasi kamu düzenini sağlamada başarılı olmaz.

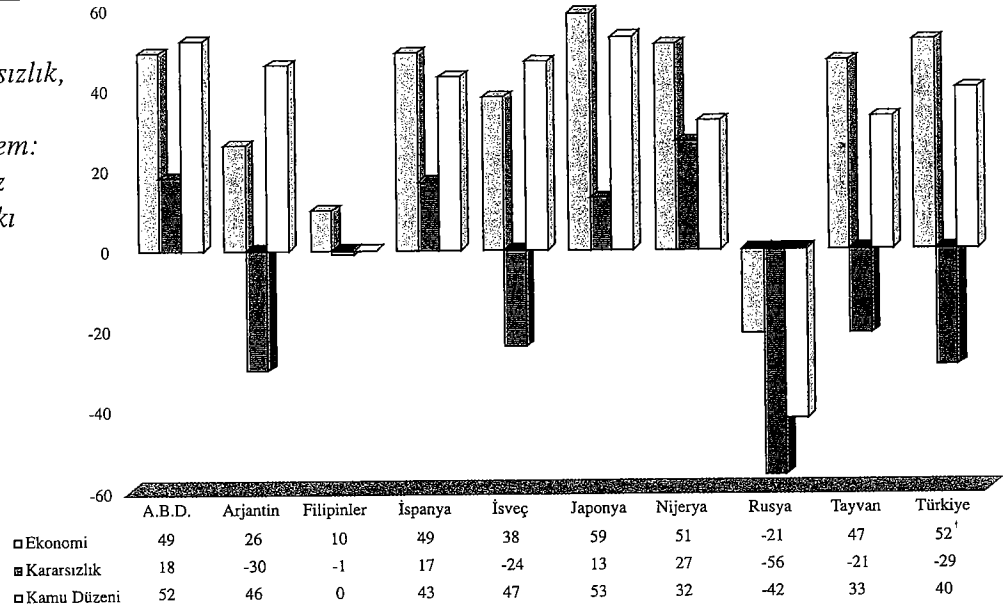
Kamu düzenini sağlama, karar alabilme ve ekonomi konularında demokratik sistemin sorunlu olduğunu düşünenlerin oranının yaklaşık dörtte birle üçte iki arasında değiştiğini görüyoruz. Bu oranlar ne ifade eder? Bunları yüksek mi, yoksa düşük mü kabul etmek gerekir? Bu sorulara cevap verebilmek ve bulgularımızı daha anlamlı bir çerçevede yorumlayabilmek için, her zaman olduğu gibi, ülkelerarası bir karşılaştırma yapmaya çalışacağız.

Şekil 4.3.'de demokratik rejimlerin ekonomi, karar alma ve kamu düzeni alanlarında başarısız olduğu fikrine katılanlarla katılmayanların oranları arasındaki fark verilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Şekil 4.3'de, demokrasinin bu alanlarda başarısız olduğu düşüncesine "kesin katılmayan"larla "katılmayan"ların toplam yüzdesinden, "kesin katılan"larla "katılan"ların toplamının çıkarılmasıyla bulunan farklar görülmektedir. Böylece, şekildeki sayıların yükselmesi, demokrasinin bu alanlarda zaafı bulunduğu inananların oranının düşmesi (dolayısıyla demokrasinin performansı konusunda olumlu düşünenlerin artması) anlamına gelmektedir.

Karşılaştırma amacıyla kullandığımız dokuz ülke ve Türkiye arasında, her üç alanda da (ekonominin işleyişi, kararsızlık-çekişme, kamu düzenini sağlama) demokrasinin problemliliği olduğu görüşüne katılanların katılmayanlardan fazla olduğu tek ülke Rusya'dır. Rusya'da demokratik rejimin (veya bu noktada herhangi bir rejimin) meşruiyet kazanmasının bugünden yarına ger-

Kamu düzenini sağlama, karar alabilme ve ekonomi konularında demokratik sistemin sorunlu olduğunu düşünenlerin oranının yaklaşık dörtte birle üçte iki arasında değiştiğini görüyoruz.

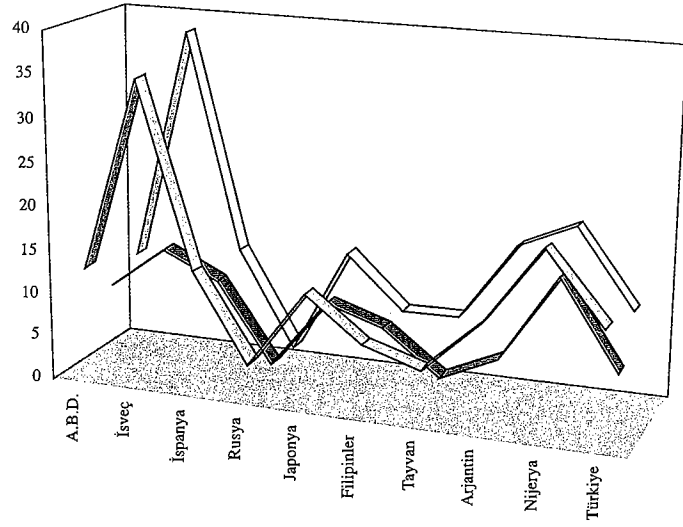
Şekil 4.3.
Ekonomi, Kararsızlık,
Kamu Düzeni ve
Demokratik Sistem:
Olumlu-Olumsuz
Düşünenler Farkı

ekonomi, kamu düzeni ve hızlı karar alabilme alanlarında, A.B.D., İspanya ve Japonya'da demokrasinin kendi yapısından gelen bir sorunu bulunmadığını düşünenler, bulunduğu kanısında olanlardan daha fazladır.

çekleşemeyeceği sanırız üzerinde fazla tartışılmasına gerek bulunmayan bir husustur. Bu nedenle, Rusya'yı tam anlamıyla istisnaî bir vak'a olarak kabul edebiliriz. Şekil 4.3'de, Türkiye dışında geriye kalan sekiz ülkeye bakıldığında, olumsuz düşünenlerin olumlulardan fazla olduğu tek sorun alanının Türkiye ile aynı olduğu görülmektedir. Biraz daha açacak olursak, Şekil 4.3'de yer alan demokratik ülkeler içinden A.B.D., İspanya, Japonya'da üç sorun alanının hiçbirinde demokrasi için olumsuz düşünenlerin oranı, olumluları aşmamaktadır. Başka bir deyişle, ekonomi, kamu düzeni ve hızlı karar alabilme alanlarında, A.B.D., İspanya ve Japonya'da demokrasinin kendi yapısından gelen bir sorunu bulunmadığını düşünenler, bulunduğu kanısında olanlardan daha fazladır. İlginç bir nokta da, son derece farklı tarihi ve kültürel miraslara sahip olan üç ayrı kıtadaki bu üç ülke ile ilgili bulguların birbirine son derece benzer olmasıdır. Bunların üçünde de, demokratik rejimin en önemli sorun alanı olarak "karar alamama" ortaya çıkmaktadır. Aslında bu durum, baktığımız 10 ülkenin tamamı için geçerlidir ama, diğerlerinde olumsuz düşünenlerin oranı olumlulardan daha fazladır. İşte Türkiye de bu ikinci gruba dahil ülkelerden biridir ve Türkiye bulguları -gene bu sorularla sınırlı kalmak koşuluyla- demokratik sistemin meşruiyeti açısından İsveç'ten çok farklı değildir.

Ancak bu yorumları yaparken, Şekil 4.3'ün olumlu ya da olumsuz düşüncenin yoğunluğunu (entansitesini) dikkate almadığını ve bir yönde kesin düşünenlerle o yöne eğilimi olanları bir arada topladığını hatırlamamız gerekir. Oysa -pek çok sorunda olduğu gibi- meşruiyet konusunda da "kesin" düşünceye sahip olanların oranı da önem taşır. Şekil 4.4 ve Şekil 4.5'de; ekonomi, kararsızlık ve kamu düzenini sağlama konularında demokratik rejimin sorunlu olduğu görüşüne kesin katılmayanlarla kesin katılanların oranları verilmektedir.

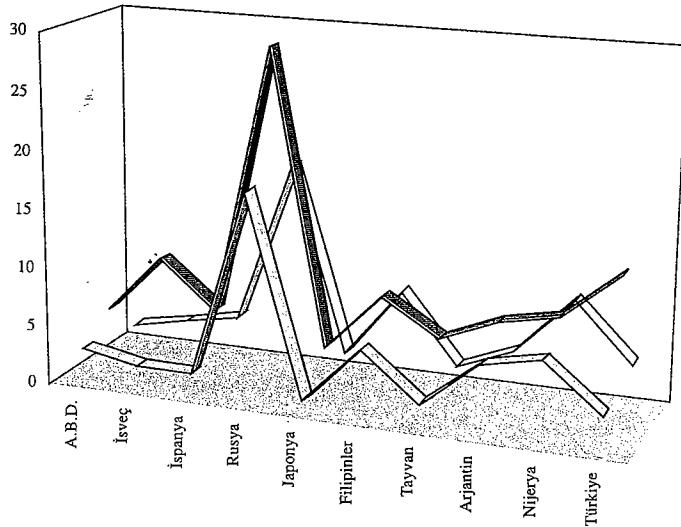

Şekil 4.4.
Demokrasinin
Sorunlu Olduğu
Görüşüne
KESİNLİKLE
Katılmayanlar

□ Ekonomi
■ Kararsızlık
□ Kamu Düzeni

	A.B.D.	İsveç	İspanya	Rusya	Japonya	Filipinler	Tayvan	Arjantin	Nijerya	Türkiye
□ Ekonomi	13	35	14	4	13	8	6	12	21	13
■ Kararsızlık	9	14	11	2	10	8	3	6	16	6
□ Kamu Düzeni	11	38	13	2	14	8	8	17	20	11

Şekil 4.4.'deki oranları belki (biraz abartmayla) belirtilen alanda sorunları çözmek hususunda "demokrasiye kesin güvenenler" şeklinde yorumlayabiliriz. Böyle bakıldığında, İsveç'teki oranların diğer demokratik ülkelerin hayli üzerinde olduğunu görüyoruz. Ekonomi ve kamu düzenini sağlama konularında da, ülkemizdeki "kesin demokrat"ların oranlarının A.B.D., İspanya ve Japonya ile hemen hemen aynı olduğunu görüyoruz. Ve bir kez daha, halkın gözünde Türkiye'de demokrasinin başta gelen sorun alanının itişme-kakışma, gereksiz tartışma sonucu karar alamama olduğunu gözlüyoruz.

Şekil 4.5.
Demokrasinin
Sorunlu Olduğu
Görüşüne
KESİNLİKLE
Katılanlar

□ Ekonomi
■ Kararsızlık
□ Kamu Düzeni

	A.B.D.	İsveç	İspanya	Rusya	Japonya	Filipinler	Tayvan	Arjantin	Nijerya	Türkiye
□ Ekonomi	3	2	2	18	1	6	2	6	7	3
■ Kararsızlık	5	10	6	29	4	9	6	8	9	13
□ Kamu Düzeni	2	3	4	18	2	8	2	4	9	4

Belirtilen üç alanda demokrasiyi kesinlikle sorunlu görenlerin oranlarının verildiği Şekil 4.5.'teki bulguların, Şekil 4.4.'ü doğrular nitelikte olduğu görülmektedir. Ekonomik sorunları çözmek ve kamu düzenini sağlamak konusunda demokrasinin zaafı olduğu görüşüne kesinlikle katılanların oranları Türkiye'de, mukayese için kullandığımız diğer demokratik ülkelerle aynı düzeydedir. Ancak, demokrasinin karar vermekte zorlanan bir sistem olduğuna kesin inanların oranı için aynı şeyin geçerli olmadığını Şekil 4.5.'te bir kez daha görüyoruz.

Demokratik sistemin meşruiyetini değerlendirmek için bu noktaya kadar ele aldığımız değişkenler, sistemin yapısal sorunları hakkındaki kanıları inceleyerek bir sonuca varmayı amaçlıyordu. Ancak 1997 DDA'da, demokratik sistemin istenip istenmediğini doğrudan soran sorulara da yer verilmişti. Siyasal meşruiyet gibi biraz karmaşık ve ölçümü de kolay olmayan bir kavrama doğrudan mı, yoksa dolaylı sorularla mı daha iyi yaklaşılabileceği hususunu şimdilik bir yana bırakarak, toplumumuzun "demokrasi mi, yoksa....?" sorusuna verdiği cevapları anlamaya çalışalım.

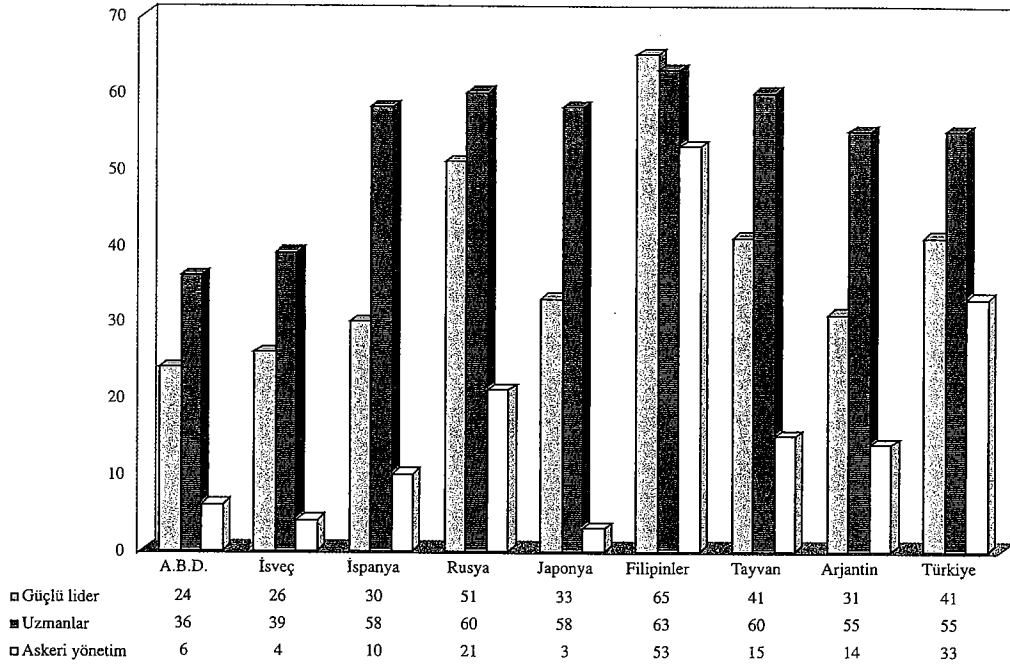
Türk deneklerin %41'i "parlamento ile, seçimlerle uğraşmak zorunda kalmayan güçlü bir lidere sahip olmanın" iyi birşey olacağı kanısındadırlar.

Türk deneklerin %41'i "parlamento ile, seçimlerle uğraşmak zorunda kalmayan güçlü bir lidere sahip olmanın" iyi birşey olacağı kanısındadırlar (%10 "çok iyi", %31 "iyi"). Parlamento, partilere, siyasalere güvenin en alt düzeylerde olduğunu biliyoruz. Ama gene de, "seçimlerle uğraşmak zorunda olmayan" güçlü lider arzusunun toplumun beşte ikisinde hissedilmesini dikkate değer buluyoruz. Bir başka soru ise, hükümetlerden de umudun kesilmekte olduğunu gösteriyor. "Hükümet yerine uzmanların, ülke için en iyi olduğuna inandıkları şeyleri yapmaları iyi olurdu" diyenlerin oranı %55'i buluyor (%7 "çok iyi", %48 "iyi"). Doğrudan demokratik sistemin değerlendirilmesine yönelik soruların en can alıcısı ise herhalde ülkeyi ordunun yönetmesi hakkında ne düşünüldüğüdür. 1997 TDA'nda toplumun %8'i ülkeyi ordunun yönetmesinin "çok iyi", %25'i ise "iyi" olacağını belirtmişlerdir.

"Güçlü lider" özlemi, Türkiye'de diğer demokratik ülkelere göre daha yaygın olup, Filipinler ve Rusya'dan ise daha düşüktür.

Şekil 4.6.'da, demokrasiye alternatif modeller olarak niteleyebileceğimiz bu önerileri olumlu bulanların mukayese grubumza giren ülkelere oranları verilmektedir. Sırayla ele alacak olursak, "güçlü lider" özlemi, Türkiye'de diğer demokratik ülkelere göre daha yaygın olup, Filipinler ve Rusya'dan ise daha düşüktür. Yalnız burada dikkatimizi çeken bir husus, diğer demokratik ülkelere de bu oranların -Türkiye'ye ulaşmasa bile- hatırı sayılır düzeylerde olmasıdır. Örneğin A.B.D.'de bile, "seçimler ve parlamento ile uğraşmak zorunda olmayan güçlü bir lidere sahip olmak"⁵³ konusunda olumlu düşünenlerin oranının %24'ü bulması bizim için bir sürpriz teşkil etmiştir.

Hükümet yerine uzmanların karar vermesi ve ülke için "en doğruyu" yapması fikrine olumlu yaklaşanların oranları ise, Filipinler, Arjantin, Tayvan ve -tabii- Rusya'nın yanında, İspanya ve Japonya'da da Türkiye'nin biraz üzerine çıkmaktadır. İsveç gibi, son derece yerleşik ve benimsenmiş bir demokraside bile her beş insandan ikisi önemli kararları seçilmiş bir hükümete değil de uzmanlara bırakmayı tercih etmektedir. Güçlü lider konusunda mukayese grubumuzdaki demokratik ülkelerin bir miktar üzerinde oranlar sergileyen Türkiye, uzmanlar yönetimine bakışta ise bu ülkeler kamuoyundan pek de farklı konumda değildir.

Şekil 4.6.
Alternatif
Yönetim
Modelleri
("çok iyi
olurdu" +
"iyi olurdu"
diyenler)

Türkiye ile Şekil 4.6.'daki ülkeler arasındaki esas fark ise ordunun doğrudan yönetmesi konusundadır.⁵⁴ Filipinler'deki %53'lük oran bir yana bırakılacak olursa, mukayese ülkelerimizin hiçbiri bu konuda Türk kamuoyuna yaklaşamamaktadır. Anlaşılan Türkiye'de silahlı kuvvetlere duyulan çok yüksek güvenin kapsamı, toplumun üçte biri açısından yönetimi de içermektedir. Anlaşılamayan ise, %41'inin elleri seçimle, parlamentoyla bağlanmayan bir güçlü lidere; %55'nin bir uzmanlar yönetimine; %33'ünün de ordu yönetimine olumlu bakabildiği bir ülkede, nasıl olup da %89 gibi büyük bir çoğunluğun demokratik sistemle yönetilmeyi istediğidir.⁵⁵ Aynı şekilde, "demokrasinin problemleri olabilir ama, diğer her türlü yönetim biçiminden daha iyidir" ifadesine katılanların oranı %92'ye ulaşmaktadır. Kuşkusuz buradan vanlabilecek bir sonuç, küçümsenemeyecek sayılarda insanın demokrasinin ne olduğunu pek bilemediğidir. Bu yargıda önemli bir gerçek payının bulunduğunu düşünüyoruz. Öte yandan, şöyle bir yorumun da gözardı edilmemesi gerektiği kanısındayız: Pek çok kişi demokrasinin iyi, arzulanır bir sistem olduğu görüşünü taşımakta, ancak uygulayıcılara (yani politikacılara) hiç güven duyamadığından, "eğer sistemi uygulayacak olanlar bunlarsa, o zaman..." deme durumuna gelebilmektedir. Özellikle, 4.3.'de ele alacağımız demokratik değerleri benimsememiş insanlarda bu "sırt çevirme" çok daha muhtemel ve kolay olmak gerekir.

Aslında bir siyasal yapı olarak demokrasiyi desteklerken, demokratik sistemin performansı konusunda olumsuz tavırlar geliştirmek o kadar da istisnai bir durum değildir. Sadece bir örnek olarak, Fuchs ve Roller (1998: 286) Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasiye geçişi incelerken, bu toplumlarda demokrasinin yapısının önemli bir çoğunluğun desteğine sahip bulunduğunu, ancak performans desteğinin ortalama olarak %23'te takıldığını ve hatta bazı ülkelerde %15'in bile altına indiğini belirtmektedirler.

"Demokrasinin problemleri olabilir ama, diğer her türlü yönetim biçiminden daha iyidir" ifadesine katılanların oranı %92'ye ulaşmaktadır.

Kuşkusuz Diamond'un (1994:13) belirttiği gibi, rejim açısından ideal olan demokrasinin her iki düzeyde de yüksek meşruiyet düzeylerine sahip olması ve insanların bir yandan ilke olarak demokrasinin en iyi sistem olduğuna inanırken, diğer yandan da herşeye rağmen kendi demokratik sistemlerinin mevcudun en iyisi olduğu kanısını taşımalarıdır. Pek çok toplum yanında, Türk siyasal kültürünün de bu ideal düzeyde bulunmadığını söyleyebiliriz.

Tablo 4.3
Temel Bağımsız Değişkenler ve Demokrasinin "Zaafları"^a

	Ekonomi Kötü İşler	Demokrasilerde Kararsızlık Sorundur	Kamu Düzeni Sağlanamaz
Demografik Özellikler			
Cinsiyet			
Erkek	22	65	28
Kadın	27	64	33
Yaş Grubu			
18-24	29	65	35
25-34	25	70	34
35-49	21	60	23
50 ve üstü	24	66	32
Eğitim Düzeyi			
Diplomasız	29	71	33
İlkokul	28	69	37
Ortaokul, lise	23	64	27
Üniversite	5	47	11
Yerleşim Yeri			
Kent	23	63	26
Kır	25	69	37
İstihdam Durumu			
Ücretli	16	58	23
Kendi işi	27	72	34
Çalışmıyor	23	63	22
Ev kadını	30	67	39
Refah Düzeyi			
Son Yılda			
Tasarruf yaptı	22	64	31
Ancak geçindi	24	67	31
Tasarrufu harcadı	25	64	26
Borçlandı	26	62	30
Gelir Grubu			
Üst	14	53	20
Üst orta	25	65	30
Orta	22	62	26
Alt orta	30	71	36
Alt	27	70	41
Harcama Grubu			
Üst	18	51	27
Üst orta	18	63	21
Orta	25	65	22
Alt orta	25	68	34
Alt	28	69	36

^a Tablodaki sayılar, demokrasilerde ekonominin kötü işlediği (sütun 1), gereksiz vıdı vıdı nedeniyle kararsızlık yaşandığı (sütun 2) ve kamu düzeninin sağlanmamasında güçlük çekildiği (sütun 3) görüşlerine "kesinlikle katılanlar" ile "katılanlar"ın toplam yüzdelerini göstermektedir.

Bu bölümde son olarak, meşruiyet göstergelerinin temel bağımsız değişkenlerimizle ilişkilerine bakmak istiyoruz. Tablo 4.3 ve Tablo 4.4'de yer alan verileri özetlemeye çalışalım.

Tablo 4.3'de ekonominin işleyişi, karar alma ve kamu düzeninin sağlanması konularında demokratik sistemlerin yapılarından gelen sorunları bulduğuna düşünenlerin bağımsız değişkenlere göre dağılımları verilmektedir. Bu sorun alanlarını sırasıyla ele alacak olursak:

a. Ekonominin işleyişi

Demokratik sistemlerde ekonominin iyi işleyebileceği konusunda kadınlar erkeklerden biraz daha karamsar gözükümler. Yaşa göre bakıldığında ise, bu konuda demokratik sisteme en az güvenenlerin en gençler olduğunu (18-24 yaş grubu), orta yaşlılar ve yaşlılar arasında ise göze batan bir farkın bulunmadığını görüyoruz. Aynı şekilde, kentli ya da köylü olmak da bu konudaki tutumda bir değişiklik yaratmamaktadır. İstihdam durumuna göre baktığımızda ise karşımıza ilginç bir tablo çıkmaktadır. Ekonominin işleyişi konusunda demokratik sisteme en fazla güvenenler ücretlilerdir. Bu konuda en karamsar grubun ev kadınları olmasını da belki uzun süreli yüksek enflasyonla açıklayabiliriz. Ancak kendi işlerinin sahibi olanların, ücretliler bir yana, herhangi bir işte çalışmayanlardan bile daha yüksek oranlarda ekonomi alanında demokratik sistemi sorunlu görmeleri bizim için beklenmeyen bir bulgu olmuştur. Öte yandan, en üst gelir ve harcama grupları diğerlerine göre ekonomik sorunları çözme konusunda demokratik sisteme biraz daha fazla güvenirken, gelire bu değişken arasında belirgin bir doğrusal bağ bulunmadığı da açıktır.

Demokratik sistemlerde ekonominin iyi işleyebileceği konusunda kadınlar erkeklerden biraz daha karamsar gözükümler.

Eğitim düzeyi ile "demokrasilerde ekonominin işleyişi sorunludur" ifadesine katılanların oranları arasındaki ilişkiye baktığımızda, şimdiye kadar gözlediğimizden farklı bir tablo ile karşılaşılıyor. Bundan önce birçok kez gördüğümüz gibi, ele aldığımız değişkenlerin çoğu ile eğitim arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Başka bir deyişle, eğitim düzeyi yükseldikçe, bağlantılı değişkenin değerleri de muntazam bir şekilde artmakta veya azalmaktadır. Oysa, Tablo 4.3'de diplomasızlarla ilkökul mezunları arasında bir fark bulunmadığını, lise mezunları arasında biraz düşen yüzdenin üniversite mezunlarında iyice küçüldüğünü görüyoruz. Üniversite mezunlarının %95'i, ekonomi alanında demokratik sistemin, yapısından gelen bir sorununun bulunmadığı kanısındadırlar. O kadar ki, bu soruya olumlu cevap veren (demokrasiyi sorunlu gören) diplomasızların ve ilkökul mezunlarının oranı, üniversite mezunlarının neredeyse 6 katıdır.

b. Gereksiz tartışmalar ve karar alma gücü

Bu konuda erkeklerle kadınlar arasında bir fark bulunmamaktadır. Yaş grupları arasındaki farklar ise önemli boyutlara ulaşmakla birlikte, oranlar tam bir zigzag çizmektedir. Köylüler bu konuda kentlilere göre biraz daha karamsardırlar. Karar alabilme konusunda demokrasiye güvensizlik en yüksek değerine ise, kendi işinin sahibi olanlar arasında ulaşmaktadır. Ayrıca, gelir düzeyi düşüğe de, demokrasinin karar almada zorlandığı kanısı güçlenmektedir. Eğitim düzeyine göre baktığımızda, üniversite mezunlarında demokrasiyi sorunlu görme eğiliminin -ekonominin işleyişinde olduğu kadar dramatik olmasa da- belirgin bir şekilde azaldığını gözlemekteyiz.

Kadınlar, erkeklere kıyasla, kamu düzenini sağlayabilme konusunda demokrasiyi daha sorunlu bulmaktadır.

c. Kamu düzeninin sağlanması

Kadınlar, erkeklere kıyasla, kamu düzenini sağlayabilme konusunda demokrasiyi daha sorunlu bulmaktadır. Yaş ve refah düzeyi göstergeleri ile bu değişken arasında da bir ilişki gözlenmezken, kırsal alanlarda oranlar (diğer iki değişkende olduğu gibi) yükselmektedir. Kendi işinin sahibi olanlar, ücretlilere ve çalışmayanlara göre, demokrasinin kamu düzenini sağlayabileceği konusunda da daha umutsuzdurlar. Öte yandan, Tablo 4.3'teki oranlar, üniversite mezunlarının kamu düzenini sağlayabilme hususunda da demokrasiye güvenlerinin diğer kategorilere göre hayli yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.4
Temel Bağımsız Değişkenler ve Demokratik Olmayan Yönetim Tarzları^a

	Güçlü Lider	Uzmanların Karar Vermesi	Ordu Yönetimi
Demografik Özellikler			
Cinsiyet			
Erkek	42	54	26
Kadın	39	57	40
Yaş Grubu			
18-24	43	57	35
25-34	46	61	35
35-49	37	51	28
50 ve üstü	37	53	35
Eğitim Düzeyi			
Diplomasız	41	50	52
İlkokul	44	55	40
Ortaokul, lise	41	60	20
Üniversite	24	51	7
Yerleşim Yeri			
Kent	37	54	26
Kır	46	58	42
İstihdam Durumu			
Ücretli	36	59	22
Kendi işi	49	58	29
Çalışmıyor	39	51	26
Ev kadını	41	55	45
Refah Düzeyi			
Son Yılda			
Tasarruf yaptı	39	56	25
Ancak geçindi	41	52	35
Tasarrufu harcadı	38	64	24
Borçlandı	42	60	35
Gelir Grubu			
Üst	28	60	13
Üst orta	36	51	28
Orta	42	56	33
Alt orta	46	59	38
Alt	46	46	44
Harcama Grubu			
Üst	37	60	19
Üst orta	36	57	28
Orta	38	51	26
Alt orta	48	62	36
Alt	43	51	40

^a Tablodaki sayılar, "çok iyi olurdu" ile "iyi olurdu" diyenlerin toplam yüzdelerini göstermektedir.

Tablo 4.4'de yer alan üç bağımlı değişken ile yaş arasında doğrusal bir ilişki gözlenmemektedir. Güçlü bir lider ve hükümet yerine uzmanların karar almasını istemede cinsiyetin önemli bir etkisi görülmezken, üçüncü değişkente durum değişmekte ve kadınların ordu yönetimine erkeklerden çok daha sıcak baktıkları anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, gelir ve harcama düzeyleri azaldıkça ordu yönetimine yakınlık artmaktadır. Kentlere göre kırsal alanlarda demokrasiye "alternatif" olarak görülebilecek tarzlara eğilim belirgin bir biçimde yükselmektedir. Güçlü lider ihtiyacı ve ordu yönetimi ile ilgili tutumlarda, eğitim düzeyinin etkisi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ancak eğitim, ülke yararına kararların hükümet yerine uzmanlar tarafından alınması konusundaki tutumları etkilememektedir.

Tablo 4.3 ve Tablo 4.4'de sunduğumuz verileri bir cümle ile özetlemek gerekirse, genel olarak demokratik sistemin meşruiyetine en yüksek düzeyde inananlar üniversite mezunlarıdır. Her ne kadar farklar bu kadar belirgin değilse de, köylerde yaşayanlara göre kentliler ve alt gelir gruplarına göre üsttekiler -meşruiyet göstergeleri bakımından- demokratik sisteme daha yakın bir tutum sergilemektedirler. Belki beklenmeyen bir bulgu ise, yaş ile göstergelerimizin hiçbirisi arasında fazla anlamlı bir ilişki bulunmamasıdır. Oysa, genç kuşakların demokratik sisteme daha yakın olmaları beklenirdi.

4.3. Demokratik Değerler

Bayılırim şu düzenli dünyaya
Kışı yazı
Baharı güzü
Gecesi gündüzü sırayla.
Ağaçların kökü içerde
Bütün ağaçların kökü içerde
Dağların başı yukarda
Bütün dağların başı yukarda
İnsanların aklı başında
Bütün insanların aklı başında
Beş parmak yerli yerinde
Baş işaret orta yüzük serçe.
Diyelim kalksa de serçe
Orta parmağa doğru yürüse
Ne haddine!
.....
Bayılırim şu düzenli dünyaya
Alta ölüler
Üstte diriler
Gel keyfim gel!

Melih Cevdet Anday, *Düzenli Dünya*

Bu bölümün girişinde, demokrasi kültürünü geniş bir anlamda tanımladık ve etkinlik ve meşruiyet göstergelerini de bu tanımın kapsamı içinde ele al-

Gelir ve harcama düzeyleri azaldıkça ordu yönetimine yakınlık artmaktadır.

dık. Zira daha önce de değindiğimiz gibi, etkinlik ve özellikle meşruiyet ile ilgili tutumlar da güçlü kültürel öğeler içerirler. Ancak demokrasi kültürü kavramının çok daha yaygın olarak çağrıştırdığı değişken kümesi, demokratik bir sistemin işlemlerini ve yaşamasını desteklediği düşünülen değerlerdir. Bu nedenle de, “demokrasi kültürü” ile “demokratik değerler” çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Peki, demokrasi kültürü kavramının içeriğini dolduran değerler nelerdir? Hangi inançtan, değerden, tutumdan ne kadar olursa demokrasinin şansı artar? Bu soruya kesin bir cevap verebilmenin güçlüğüne bilincindeyiz. Ama konuyu açmaya bir kez daha Aristo’dan başlayabiliriz.⁵⁶ Değişik yönetim biçimlerinin (anayasaların) değişik tipte iyi yurttaşlara ihtiyacı bulunduğunu yazan Aristo (1962b:101-107), özellikle itidal ve hoşgörü üzerinde durur. Bu iki değer çağdaş demokrasi kültürü literatüründe de başköseleri işgal ettiğini söylemek bir abartma olmayacaktır.

Psikoloji-kültür-siyaset üçgeni üzerinde ayrıntılı çalışmalarını bulan Inkeles, demokratik sistemin yurttaşını şöyle tanımlamaktadır:

*Demokraside yurttaş,
yabancılaşmış ve sert
bir biçimde reddedici
değil, tersine
başkalarına karşı
kabul edici olmalıdır.*

“Demokraside yurttaş, yabancılaşmış ve sert bir biçimde reddedici değil, tersine başkalarına karşı kabul edici olmalıdır; aşırı derecede tedirgin, ürkek ya da yeni fikir ve davranışlara karşı aşırı tutucu değil, tersine yeni tecrübeler, fikirlere ve içinden gelen heyecanlara açık olmalıdır; otoriteye körükörüne teslim olan ya da her türlü otoriteyi düşmanlıkla reddeden biri değil, yasal otorite karşısında sorumlu olabilen ama teyakkuzu da elden bırakmayan biri olmalıdır; katı ve bükülmez değil, farklılıklara ve belirsizliklere karşı hoşgörülü olabilmelidir; duygularını tanıyabilmeli, kontrol edebilmeli ve yönlendirebilmeli, düşmanca duygu ve diğer fevri tepkileri hemen baştan başkalarının üzerine yıkmamalıdır.” (Inkeles, 1997:242)

Inkeles’in bu ayrıntılı tanımını, Almond ve Verba “sivik kültür” kavramıyla özetlemektedir. “İletişim ve iktidara dayanan çoğulcu bir kültür; bir uzlaşma ve çeşitlilik kültürü; değişime izin veren, ama değişimi ılımlılaştıran bir kültür. İşte sivik kültür buydu.” (Almond ve Verba, 1965:6). Her iki tanım da da ön plana çıkan hususlar *farklılıklara hoşgörü ile yaklaşmak, değişik fikirlere saygı duymak, çatışmacı değil uzlaşmacı olmak* şeklinde özetlenebilir.

Putnam ise, daha önce de atıfta bulunduğumuz ve yankılar uyandıran çalışmasında (Putnam: 1993) demokratik sistemin sağlıklı yaşamasında en önemli faktör olarak “sosyal sermaye” kavramını önermektedir. Sosyal sermayenin başta gelen ögesi ise “güven”dir. Inglehart da, kişilerarası güveni demokratik değerler listesinin başına koymakta ve bu değişkenle bir ülkede demokratik sistemin yaşama süresi arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmektedir (Inglehart, 1997 ve bkz. Bölüm 2). Inglehart’a göre “demokrasi yanlısı kültür” bir “sendromdur” ve kişilerarası güven, subjektif mutluluk, gelir dağılımında makul bir eşitlik, aşırı tutumların düşük düzeyde olması, yüksek siyasal katılım ve örgüt üyeliği ile post-materyalist değerler de bu sendromun birbiriyle yakından ilişkili öğeleridir (Inglehart, 1997:194).

Yukarıdaki yaklaşımları özetleyip bir araya getirerek (kısıtlayıcılığı nede-

niyle fazla tercih edilen bir yol olmasa da) bundan sonraki tartışmalarımızın başlıklarını belirlemek açısından belki bir "demokratik değerler listesi" taslağı oluşturabiliriz. Demokratik değerlere sahip insan:

Başkalarına güvenen
Katılımcı
Özgürlükçü, hoşgörülü
Uzlaşmacı
İtidalli, aşırıktan uzak
Yasal otoriteye karşı eleştirel fakat reddedici olmayan
bir bireydir.

Kuşkusuz bu listede bir takım değişiklikler -özellikle eklemeler- yapılabilir. Ve gene kuşkusuz, bu değerlerin mevcudiyeti demokratik sistemlerin yaşamasını da garanti edemez. Üstelik hiçbir toplumda her bireyin bu değerlere sahip olması söz konusu olamayacağına göre, "yeterliliğe" hangi noktada ulaşılabilecektir? Daha da ötesi, böyle bir noktanın varlığı da çok tartışmalıdır. Bu değerlerin sistem açısından taşıdığı önem konusunda bazı grupların daha "ağırlıklı" olmaları hususu nasıl dikkate alınacaktır? Kitleler yanında, seçkinlerin değerleri daha belirleyici değil midir? Eğer öyleyse, ne ölçüde?

Ancak bütün bu haklı soru, tereddüt ve eleştirilerin yanında, artık ampirik olarak da gösterilebilen bir husus var ki o da yukarıda sıraladığımız değerlerin yaygınlığının bir toplumda demokratik rejimin sağlığı ve yaşam süresi ile yüksek bir korelasyon gösterdiği. Belki de Eflatun ve Aristo'dan bu yana, bu alanda kaydedebildiğimiz en önemli ilerleme, hissetmeye, sezgilere ve sistematik olmayan gözlemlere dayanarak geliştirilen bu modelleri artık ampirik testlere tâbi tutabilme imkânına sahip bulunmamızdır.

Etkinlik ve meşruiyet boyutlarından sonra, demokratik değerlerin yaygınlığı açısından TDA bulgularını özetlerken, bu değerlerin en hayatilerinden biri olduğu ileri sürülen kişilerarası güven konusunu bu bölümde tekrar ele almayacağız. Zira hatırlanacağı üzere, Bölüm 2'de bu konuyu tartışmış ve gerek 1990, gerek 1997 yıllarındaki bulgularımızın Türkiye'de kişilerarası güvenin son derece düşük olduğunu ortaya koyduğunu ifade etmiştik. Aynı şekilde, siyasal katılım da Bölüm 3'de oldukça ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştı.

4.3.1. Hoşgörü ve Özgürlükçü Değerler

Kuşkusuz demokratik bir toplumun en önemli özelliklerinden biri, farklılıklara, aykırılıklara hoşgörü ve anlayışla yaklaşabilmesidir. Üstelik anayasalar ve yasalar ne kadar özgürlükçü, ne denli liberal olurlarsa olsunlar, insanların yasa zoruyla hoşgörülü yapabilmek de söz konusu değildir. Burada önemli olan hoşgörünün, özgürlükçü değerlerin hem seçkinler ve yöneticiler, hem de geniş kitleler tarafından benimsenmiş, içselleştirilmiş olmasıdır.

Dünya Değerler Araştırmalarının toplumlarda hoşgörü düzeyini ölçmeye yönelik tipik sorusu, farklı/aykırı insanların komşu olarak istenip istenmedikleridir.⁵⁷ 1990 ve 1997 TDA'da, çeşitli grupların komşu olarak istenmemeleri oranları Tablo 4.5'de verilmiştir. Osmanlı'dan, hattâ ondan da daha öncesinden, dünyanın en hoşgörülü siyasal sistemlerine sahip olduğu sık sık ve res-

Dünya Değerler Araştırmalarının toplumlarda hoşgörü düzeyini ölçmeye yönelik tipik sorusu, farklı/aykırı insanların komşu olarak istenip istenmedikleridir.

mi/gayri resmi çok değişik kaynaklar tarafından dile getirilen bir toplum için, Tablo 4.5'deki yüzdelerin hoşgörü açısından iyimser bir resim çizdiğini söyleyebilmek kolay değildir.

Tablo 4.5
Farklı/Aykırı Grupların Komşu Olarak İstenmeme Oranları

	1990	1997
Sabıkaları	82	76
Başka ırktan olanlar	39	42
Aşırı siyasi görüşü olanlar		75 ^a
Fazla içki içenler	88	91
Sinir hastaları	73	78
Hristiyanlar	59	61
Göçmenler, ecnebi işçiler	32	46 ^b
AIDS hastalığı olanlar	91	84
Uyuşturucu kullananlar	93	94
Eşcinseller	93	92

^a 1990'da bu soru "aşırı sağcılar" ve "aşırı solcular" şeklinde sorulmuş ve istenmeme oranları %74 ve %73 olarak bulunmuştu.

^b 1990'da bu soruda sadece göçmenler zikredilmişti. Anlaşılan yabancı işçilerin eklenmesi istenmeme oranını önemli ölçüde artırmıştır.

Görüldüğü gibi, 1990 ve 1997 bulguları birbirine son derece yakındır ve bu durum hoşgörü ile ilgili değerlerin fazla bir değişime uğramadan sürdüğüne işaret etmektedir. Tablo 4.5 hakkında fazla kötümser olmadan önce, sabıkalarının, sarhoşların, uyuşturucu bağımlılarının, vb. komşu olarak istenmemesinin demokratik değerlerin eksikliği anlamına gelmeyebileceğini ve bir miktar anlayışla karşılanabileceğini söyleyebiliriz. Eşcinsellik konusunda da Türk toplumunun aşırı duyarlılığını gözönüne alarak bu husustaki yorumlarımızda belki biz "hoşgörülü" davranabiliriz. Aşırı sağ ve solun ise, Batı'da olduğu gibi sadece ideolojik aşırılık olarak algılanmadığını ve Türk toplumunda bu kavramların genelde şiddet ve terörü çağrıştırdığını söylemek de sanırım fazla yanlış olmaz. Ancak başka ırktan ve başka dinden olanlar konusunda %60'lara kadar varabilen istenmeme oranlarını "açıklayabilmek" pek kolay görünmemektedir. 1990 TDA'nda Museviler de soruya dahil edilmiş ve onların komşu olarak istenmeme oranı da %65 olarak bulunmuştu. Diğer gruplar için yapabildiğimiz 1990-1997 karşılaştırmalarından hareket edecek olursak, bu oranın bugün de aynı düzeylerde (hattâ belki birkaç puan daha yukarıda) olduğunu söyleyebiliriz.

Kısacası, kişilerarası güven konusunda olduğu gibi, farklılığa karşı hoşgörü konusunda da, Türk toplumunun değerleri demokratik toplumların hayli uzağında gözükmektedir.

Hoşgörü konusunda TDA'nın bulgularını eleştirenler, bu araştırmalarda Türk toplumunun hoşgörü düzeyinin düşük görülmesinin gerçek durumdan değil, metodolojik bir sorundan kaynaklandığı şeklinde bir görüş belirtmişlerdir. Bu görüşe göre, "falanca grubu komşu olarak ister mısınız?" sorusu Türkler için Batılılardan çok farklı bir anlam taşıyor, çünkü komşuluk Türk-

kişilerarası güven konusunda olduğu gibi, farklılığa karşı hoşgörü konusunda da, Türk toplumunun değerleri demokratik toplumların hayli uzağında gözükmektedir.

ler için çok daha fazla yakınlık ifade eden bir ilişki. Bu nedenle, bizim toplumumuzda, aykırı bir grubu komşu olarak istemek, o insanları neredeyse "aileye katmak" anlamına gelmektedir deniyor.

Gerçekten, Türk toplumunda komşuluğun temsil ettiği iççeliği Rıfat Ilgaz "Komşuluk" şiirinde şöyle ifade eder:

Derdimiz bize yeterken
komşularınki de tuz biber eker,
Kâtiplerde gürültü çıkar
çorap yüzünden,
tasası bizim evdekilere...
Malmüdürüne nüzül iner
bir tahkikat sonunda
derdini bizimkiler çeker,
bozulur ağzımızın tadı...

Ve devam eder:

Çamaşır günlerinde öğrendiler
donuma, gömleğime kadar.
Söz oldu soğuk günlerde
yataкта roman okuduğum...

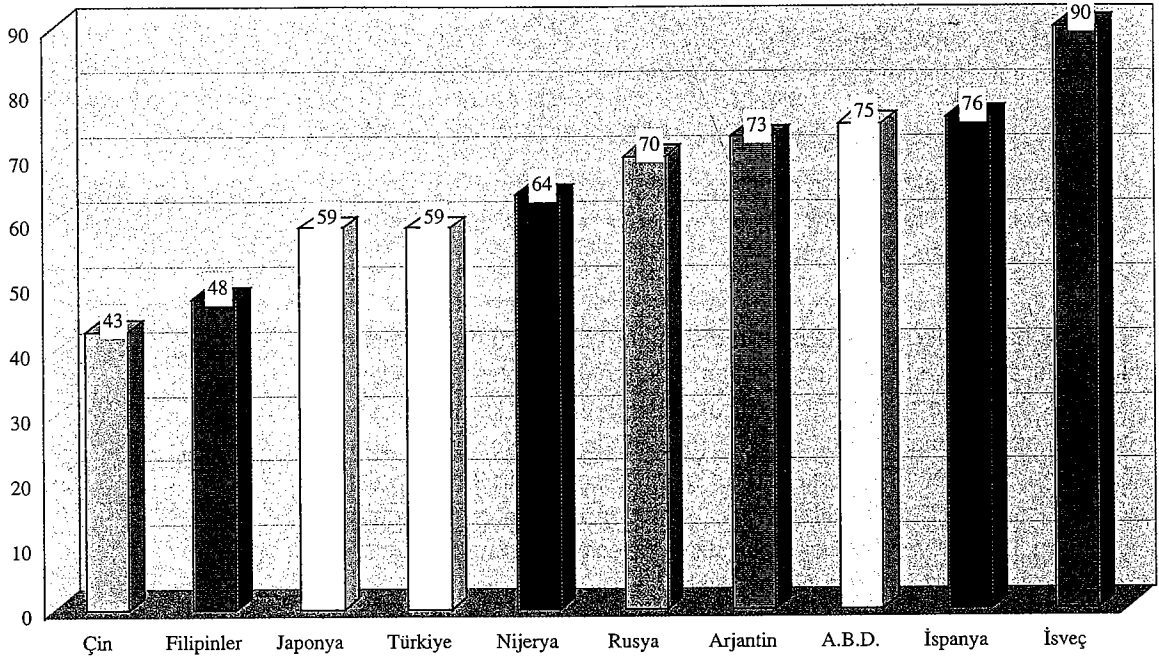
Elimizde hangi ülkede komşunun *daha* yakın görüldüğünü anlamamıza yardımcı olacak bir veri bulunmadığından, yukarıdaki hipotezi doğrudan sınavabilmek imkânına sahip değiliz. Ancak, örneğin farklı ırktan komşu istemeyenlerin oranının neredeyse tüm DDA ülkelerinde Türkiye'nin hayli altında olduğunu söyleyebiliriz. Aralarında Akdenizlilerin, Latin Amerikalıların, Kuzey Afrikalıların, Kafkasyalıların, vb. bulunduğu bütün bu toplumlarda komşuluğun Türkiye'ye göre çok daha uzak bir sosyal ilişkiyi ifade ettiğini ileri sürmek sanıyoruz gerçekçi olmayacaktır.

Hangi toplumların komşuluğu daha yakın bir ilişki olarak tanımladıklarına dair doğrudan bir veriye sahip değilseniz de, DDA bulgularına dayanarak bir toplumda hoşgörüye ne kadar önem verildiği hakkında bilgi edinebilmemiz mümkündür. Deneklere, çocukların yetişirken evde öğrenmeleri önemli olabilecek hususlardan oluşan 11 maddelik bir liste verilip, bunlardan beş tanesini seçmeleri istendiğinde, Türk deneklerin %59'u, "hoşgörü ve başkalarına saygı" maddesini de seçmişlerdir. (1990'da bu oran %69'du.) Aslında bu -kendi başına ele alındığında- düşük bir oran değildir ve terbiye ile çalışkanlığın arkasından gelmektedir. Ancak, yorumlarımızı diğer toplumlarla karşılaştırmalı olarak yapmanın önemi burada bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Zira Türkiye'de %59 olan bu oranın, DDA'na dahil ülkeler ortalamasının %68 dolayında olduğunu görüyoruz. Çocuğa öğretilmesi gereken değerler arasında "hoşgörü ve başkalarına saygı"yı da seçme oranının Türkiye'den *daha düşük* olduğu ülkeler ise (kuşkusuz elimizde şu anda veri bulunan ülkelerle sınırlı olmak koşuluyla) şunlardır: Çin, Ermenistan, Filipinler, G. Kore, Gürcistan, Hindistan, Litvanya, Meksika, Venezuela, Sırbistan. Üstelik öyle sanıyoruz ki, sorunun formülasyonunda Türk toplumunda çocuklarda çok aranan bir özellik olan "saygı" kelimesi geçmeseydi, Türkiye'deki oran %59'un da altında olabilirdi.

Hangi toplumların komşuluğu daha yakın bir ilişki olarak tanımladıklarına dair doğrudan bir veriye sahip değilseniz de, DDA bulgularına dayanarak bir toplumda hoşgörüye ne kadar önem verildiği hakkında bilgi edinebilmemiz mümkündür.

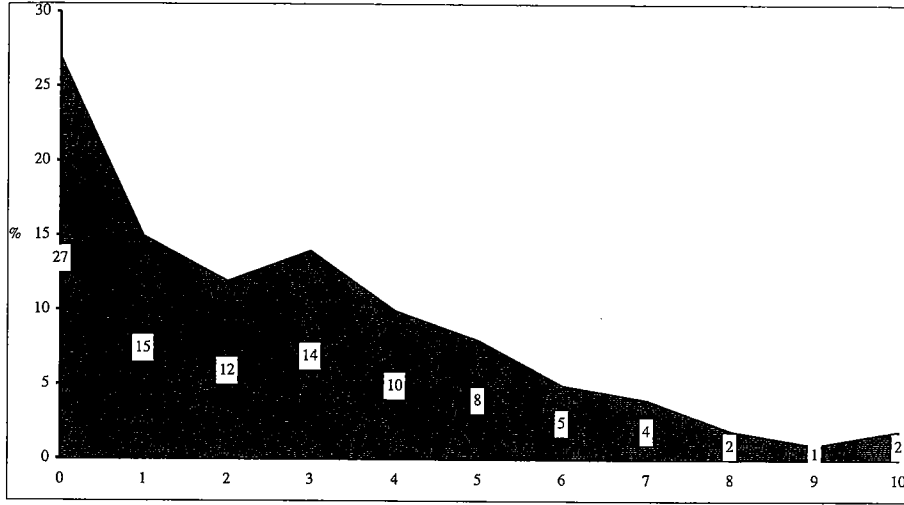
Çocuk yetiştirirken “hoşgörü ve saygı”yı önemli bir husus olarak seçenlerin mukayese grubu ülkelerimizdeki oranları Şekil 4.7.’de verilmektedir. Gerek Şekil 4.7, gerek oranların Türkiye’den düşük olduğu ülkeler listesi bu konuda Uzak Doğu kültürlerinde bir sorun olabileceğine işaret etmektedir. Ancak Türkiye’deki durumun da “yakın komşuluk ilişkileri” ile açıklanabilecek kadar basit olmadığını görüyoruz.

Şekil 4.7.
Çocuk Yetiştirmede Önemli 5 Husus Arasında “Hoşgörü ve Başkalarına Saygı”yı Sayanların Yüzdesi

Hoşgörünün bir değer olarak benimsenmesinin temel bağımsız değişkenlerimizden ne ölçüde etkilendiğini, ayrıntılara boğulmadan özet hâlinde görebilmek amacıyla, bir “toplam komşu hoşgörü ölçeği” hesapladık. Bu ölçek, komşu olarak istenip istenmediği sorulan 10 grup için verilen cevapların basit toplamından oluşmaktadır. Ölçekte 10 puan bütün grupları komşu olarak kabul edebileceğini belirten kişiyi, 0 ise bu gruplardan hiçbirini istemeyen denegi temsil etmektedir. Komşu hoşgörü ölçeğinin dağılımı Şekil 4.8.’de verilmiştir. Görüldüğü gibi, dağılım, ölçeğin az hoşgörü tarafına iyice yaslanmış durumdadır. Deneklerin dörtte birini aşkın bir kesimi, sayılan 10 gruptan *hiçbirini* komşu olarak istemezken, bütün grupları komşu olarak kabul edenlerin oranı %1.7’dir. Bu 10 farklı/aykırı gruptan hiç değilse yarısını (yani en az beş grubu) komşu olarak isteyebileceğini bildirenlerin oranı da %15’i bile bulamamaktadır.

Ölçek ortalamasının temel bağımsız değişkenlerimize göre nasıl değiştiği Tablo 4.6’dan izlenebilir. Özetleyecek olursak, kadınlar erkeklerden biraz daha az hoşgörülüdür. (Komşuluğun kadın için daha önemli olduğu gözönün-

Şekil 4.8. Toplam Komşu Hoşgörü Ölçeği

de tutulursa, belki bu anlaşılabilir bir durumdur.) Kırsal alanlarda ise puanın kentlere göre belirgin bir şekilde daha düşük olduğunu gözlemliyoruz. Yaş gruplarına baktığımızda, ilk üç grup arasında önemli bir fark bulamıyoruz. Sadece 50 ve üzeri yaştakilerin komşu hoşgörü ölçeği puanının biraz daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık eğitim ve gelirin etkisinin çok güçlü olduğu kesindir ve eğitim ve gelir düzeyi düştükçe farklılıklara karşı hoşgörü ciddi oranlarda azalmaktadır. Kentte yaşayan, yüksek eğitilmiş ve en üst beşte birlik gelir grubunda bulunanların bile (başka deyişle, örnekteki hoşgörüsü en yüksek grubun) ölçek ortalamasının 5.39'da kalması ise dikkat çekicidir.

Tablo 4.6
Temel Bağımsız Değişkenler ve Toplam "Komşu Hoşgörü Puanı"

Demografik Özellikler	Ortalama Puan
Cinsiyet	
Erkek	2.89
Kadın	2.50
Yaş Grubu	
18-24	2.89
25-34	2.71
35-49	2.75
50 ve üstü	2.16
Eğitim Düzeyi	
Diplomasız	1.55
İlkokul	2.03
Ortaokul, lise	3.53
Üniversite	4.86
Yerleşim Yeri	
Kent	3.09
Kır	1.95
İstihdam Durumu	
Ücretli	3.62
Kendi işi	2.59
Çalışmıyor	2.94
Ev kadını	1.88

Refah Düzeyi	
Son Yılda	
Tasarruf yaptı	3.68
Ancak geçindi	2.31
Tasarrufu harcadı	3.41
Borçlandı	2.62
Gelir Grubu	
Üst	4.61
Üst orta	3.22
Orta	2.51
Alt orta	2.09
Alt	1.43
Harcama Grubu	
Üst	3.49
Üst orta	3.79
Orta	3.03
Alt orta	2.67
Alt	1.68
Tüm Örneklem	2.63

“İfade ve düşünce özgürlüğünün korunması”nu en önemli hedef olarak görenlerin oranları ise 1990 ile 1997 arasında değişmemiştir.

Değerler arasında özgürlüğün yerini görebilmek için ise, deneklerin a) asayiş ve düzen, b) kararlara katılma, c) enflasyon ve d) özgürlük arasında yaptıkları öncelik belirlemesinden yararlanabiliriz. Önümüzdeki 10 yıl içinde, yukarıda sıralanan dört hedeften ülke için hangisinin en önemli olduğu sorusuna deneklerin %38'i “ülkede asayiş ve düzenin korunması” cevabını vermişlerdir. 1990 yılında bu oran %21 idi ve “fiyat artışları ile mücadele” hedefinin hayli arkasından geliyordu. 1997’de ise asayiş ile fiyat artışlarının yer değiştirdiğini gözliyoruz. “İfade ve düşünce özgürlüğünün korunması”nu en önemli hedef olarak görenlerin oranları ise 1990 ile 1997 arasında değişmemiştir (sırasıyla %21 ve %20). Bu bulguyu sınavan bir başka soruda ise “hükümetin en önemli görevi ülkede huzur ve düzeni korumak mı yoksa kişilerin özgürlüklerine saygı göstermek mi?” diye sorulduğunda da ikinci seçeneği (kişisel özgürlüklere saygı) tercih edenlerin oranının gene tam %21 olduğunu gözlemekteyiz.

4.3.2. Uzlaşmacı/Çatışmacı Değerler

Demokrasinin çatışmaya değil uzlaşmaya, anlaşmaya, karşılıklı tâvize dayalı bir sistem olduğunu biliyoruz. Temel değer olarak çatışmayı benimseyen, hattâ uzlaşmayı aşağılayıcı bir tutum olarak bile görebilenlerin çoğunlukta olduğu bir toplumda bu tür bir sistemin sürebilmesinin güçleşeceği de açıktır. Siyasette çatışmayı reddetmenin en belirgin göstergesi de sanırım siyasal amaçlı şiddeti meşru bir araç olarak kabul etmemektedir.

Siyasal amaçlı şiddetin hiçbir zaman haklı sayılamayacağı şeklindeki ifadeye, Türk deneklerin %50’si kesinlikle katıldıklarını, %33’ü de katıldıklarını belirtmişlerdir.

Siyasal amaçlı şiddetin hiçbir zaman haklı sayılamayacağı şeklindeki ifadeye, Türk deneklerin %50’si kesinlikle katıldıklarını, %33’ü de katıldıklarını belirtmişlerdir. Başka bir deyişle, toplumun %83’ü siyasal amaçlarla şiddet kullanılmasını reddetmektedir. Bu oranlar ise örneğin A.B.D.’nin aynıdır ve gene sözgelimi İspanya’da şiddeti kabul edebilenlerin oranı daha yüksek bulunmuştur. Bir siyasal araç olarak şiddeti red açısından (Avustralya’da bile bu oranının %15 olduğu gözönüne alınırsa), Türk toplumunun önemli bir sorunu bulunmamaktadır.

Şiddet bir yana bırakılacak olursa, siyasal yaşamda tâviz ve uzlaşma nasıl karşılanmaktadır? Türk toplumunun %54'ü "bazı önemli inançlarından tâviz vermek anlamına gelse de, bir parti lideri başka gruplarla işbirliğine hazır olmalıdır" görüşündedir. "Bir parti lideri inandığı konularda sıkı durmalı, tâviz vermemelidir" diyenlerin oranı ise %46'dır. Bu oranlar da A.B.D.'deki bulguların aynıdır. Ancak diğer demokratik ülkelerde, uzlaşma yanlılarının oranları çok daha yüksektir (örneğin Japonya 66, İspanya 85, Avustralya 72, İsveç 83, Finlandiya 85). Hattâ yerleşik demokrasileri olmayan birçok toplumda da, uzlaşma ve tâviz yanlılarının oranı Türkiye'den daha yüksek olarak bulunmuştur.

Siyasal alanın dışına çıkacak olursak, başkalarının tercihlerini anlamaya çalışmak da uzlaşmacı değerlere sahip olmanın bir göstergesidir. DDA'da deneklere, şu iki ifadeden hangisine katıldıkları sorulmuştur:

İnsanlarla iyi ilişkiler kurabilmek için:

- a. Başkalarının tercihlerini anlamaya çalışmak önemlidir.
- b. Kişinin kendi tercihlerini açıkça ortaya koyması önemlidir.

Türkiye'de, bu soruda "a" şıkkını tercih edenlerin oranı %34 olarak bulunmuştur. Oysa bu oran Nijerya'da bile %59'dur. Başkalarını anlamaya önem verenler, A.B.D.'de %74'ü, İspanya'da %71'i, Japonya'da %78'i, Avustralya'da %72'yi bulmaktadır.

Anlaşılan siyasetçilerin uzlaşmasına fazla itirazı bulunmayan Türk insanı, iş kendisinin başkalarını ve onların tercihlerini anlamaya geldiğinde "bir dakika!" demektedir.

4.3.3. Aşırılığa Karşı Değerler

Her fırsatta dile getirildiği gibi, demokrasi büyük ölçüde ılımlı, ölçülü, şiddeti reddettiği gibi aşırılıktan ve dogmalardan da uzak duran insanların yürürebildiği bir rejimdir. Hangi eksen etrafında olursa olsun, kutuplara ayrılan, uçlarda toplanan toplumlarda ise demokrasiyi sağlıklı bir biçimde yaşatabilmek kolay olmayacaktır.

Daha önce (bknz Bölüm 3) sol-sağ boyutunda 1990'dan sonra ortamın biraz inceldiğini ve kendisini uçlarda tanımlayanların oranının ise bir miktar arttığını görmüştük. "Tüm toplum düzenimizin büyük bir kökten ve devrimci değişimle yeniden şekillendirilmesi" gerektiğini düşünenlerin oranının da 1990'da %14'ten 1997'de %20'ye kadar yükseldiğini görüyoruz. Ancak böyle bir köklü değişim isteyenlerin sol-sağ cetvelinin her iki ucunda yer alanlardan değil, daha çok sol uçta yer alanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Toplumun ne ölçüde ortada ya da uçlarda toplandığını ölçebilmek için aslında elimizde saha araştırmalarından çok daha anlamlı olan seçim sonuçları bulunmaktadır. Seçim sonuçlarının yorumlanmasının ise aynı bir çalışmanın konusu olduğu kanısındayız ve biz burada TDA verilerini sunmakla yetinmek arzusundayız.

Demokratik değerlerle ilgili bulgularımızı bir cümlede toplayacak olursak, Türk toplumunda güven, katılımcılık, hoşgörü ve özgürlükle ilgili değerlerin Batı demokrasileri düzeyinde olmadığı, hattâ birçok durumda bu düzeylerin

"Tüm toplum düzenimizin büyük bir kökten ve devrimci değişimle yeniden şekillendirilmesi" gerektiğini düşünenlerin oranının da 1990'da %14'ten 1997'de %20'ye kadar yükseldiğini görüyoruz.

hayli altında bulunduğu sonucuna varıyoruz. Değerlerin demokrasiyi yaşatmada bir bağımsız değişken olarak önemine inananlar için bu bulguların, Türkiye’de demokratik sistemin sık sık karşılaştığı sorunların nedenlerini açıklamakta büyük önem taşıdığı açıktır.

Teoremler, Denklemler ve İnsanlar: Ekonomi ve İş Hayatıyla İlgili Değerler

-Kristaller için bir sergi tablası yapmak istiyorum,
dedi patronuna. Dışarıya bir tabla konulabilir;
bu da geçenlerin dikkatini çeker taaa yokuşun başından itibaren.
-Şimdiye kadar hiç böyle birşey yapmadım,
diye yanıtladı Tüccar. İnsanlar geçerken tablaya takılır,
kristaller de kırılır.
-Koyunlarımla kırları dolaşırken, yılan sokmalarına kurban gidebilirlerdi.
Ama bu tehlike koyunlarla çobanların hayatlarının bir parçasıdır.

Paulo Coelho, *Simyacı* (çev. Özdemir İnce)

Bu bölümün konusu kültürün ekonomi ve iş hayatı ile ilişkisi; başlangıç –ve şimdiden söyleyebiliriz ki, bitiş- noktası da, ekonomiyi âdeta insandan bağımsız bir matematiksel denklemler manzumesi olarak görmenin yanlışlığı, ekonomik gerçekliği anlamadaki yetersizliği. Şimdi “ekonominin insandan bağımsız olduğunu söyleyen mi varmış ki?” diye sorulabilir. Soru haklıdır. Hiç kimse, bildiğimiz kadarıyla hangi okuldan olursa olsun, hiçbir iktisatçı, böyle bir itirafta bulunmuyor. Ama modellerde, analizlerde, denklemlerde inançlarıyla, değerleriyle, töreleriyle insanı bulmak o kadar da kolay değil. Tasarruf oranları, yatırım oranları, büyüme oranları; ticaret hadleri, faizler, fiyat hareketleri... Fiziki sermayenin büyümesi, sermayenin verimliliği, geri dönüş oranları... Bütün bunlar güzel ve gerekli ama, hepsi sonunda birşeye gelip dayanmak zorunda: insan davranışı. Davranışı belirleyen faktörler arasında da değerleri ihmal edebilmemiz mümkün değil. Büyüme için yatırıma, yatırım için tasarrufa ihtiyaç bulunduğunu biliyoruz. Ama neden acaba diğer şartları eşit gözükken bazı toplumlarda (ve bireylerde) tasarruf eğilimi yüksek de, bazılarında da düşük? Bu sorunun cevabını her zaman “çıkanı düşünün rasyonel insan” a dayanarak verebilmek mümkün mü? Rostow’un ünlü ekonomik “take-off” teorisine atıfta bulunan Hoselitz de benzer bir soruyu bundan 40 yıl önce soruyordu:

“Rostow, bir ekonominin ‘take-off’ öncesi aşamada mı yoksa sanayi devrimine giriş evresinde mi bulunduğuna karar verebilmek için ... (net sermaye oluşumunun net milli hasılaya oranını) kıstas olarak kullanıyor. Şimdi sormalı... Bir ekonomi, özellikle de ‘take-off’ öncesindeki dönemlerde net yatırım oranını değiştirememişse, birdenbire net gelirin daha büyük bir oranını tasarrufa ve yatırıma çevirmeyi nasıl başarabilir” (Hoselitz, 1957: 183).

Ekonominin kültürel ve insan boyutunun önemini vurgulayarak başladığımız bu bölümde sözü Türkiye’ye getirdiğimizde ilk akla gelen isim (adı ço-

Modellerde, analizlerde, denklemlerde inançlarıyla, değerleriyle, töreleriyle insanı bulmak o kadar da kolay değil.

ğu zaman Weber'le birlikte anılan) Ülgener'dir. Ülgener'in bu konuda duyduğu derin rahatsızlığa değinen Sayar (1998: 231) bu rahatsızlığın temelinde "(neo)klasik iktisat teorisinin, manevi âmillerin yönlendirdiği zihniyet dünyasının iktisadi davranışsal çerçeveye olan etkilerini yok saymasının" yattığını belirtiyor.

Ekonomik teoriye "insanı" dahil etme⁵⁸ konusunda önemli çalışmalar bulunan Buğra da davranışlardan soyutlanmış varsayımlara dayanan ekonomi teorilerine çok anlamlı bir eleştiri getiriyor:

"İktisatçının yaptığı işi tanımlayan bu problemlere kaynaklık eden genel kuram, ekonomik davranışları genelde insan davranışlarından ayıran bir varsayım temelinde duruyor. Bu varsayıma göre, her toplumda ve her dönemde, ekonomik faaliyetleri yönlendiren kişisel çıkar dürtüsüdür. [...] 19. yüzyılın sonunda, nesnel emek değer kuramı yerini öznel fayda kuramına bırakırken, iktisat yalnızca maddi zenginlikle ilgili bir disiplin olmaktan çıkarak, genel bir seçim kuramı (theory of choice) hâline gelmiş. Ama bu, disiplinin temel özelliğini, yani veri olarak alınan amaçlarla bu amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar arasındaki ilişkiyi bencil bireyin davranışları temelinde inceleyen bir kuramlar ve yöntemler bütünü olma özelliğini ortadan kaldırmamış" (Buğra, 1995:14).

"Burada ekonomi, piyasaya indirgenerek algılanıyor ve toplumun bütününden böyle ayrıntınlıyor. Piyasa, insanların alışveriş amacıyla biraraya geldikleri yer demek. Sosyal statüleri, dinî ve sosyal görüşleri, birbirlerine duydukları sevgi veya nefret hiç önemli değil" (1995:15).

Kanımızca, "ekonomik olarak yapılması gerekenler bellidir, kesindir ve tartışılacak yanı da yoktur" şeklinde sık sık dile getirilen görüş, yanlış demesek bile, hiç değilse eksik olarak kabul edilmeli.

Esmer de toplumun geri kalan kurumlarından ayrıntınlmış bir ekonomi anlayışını eleştiriyor ve bu düşünce tarzının, kimilerini diğer mantıklardan ayrı bir "ekonomik mantık" bulunduğu noktasına kadar getirebildiğine dikkat çekiyor. Esmer'e (1993:5) göre, toplumsal değer sistemlerinden, kültürel yapıdan, vb. bağımsız bir ekonomik gerçeklik söz konusu olamaz. Bu nedendir ki, kanımızca, "ekonomik olarak yapılması gerekenler bellidir, kesindir ve tartışılacak yanı da yoktur" şeklinde sık sık dile getirilen görüş, yanlış demesek bile, hiç değilse eksik olarak kabul edilmeli. Çünkü değişik toplumlar ve insanlar aynı etkiler karşısında çok değişik tepkiler verebiliyor. Ücret dondurmanın, faiz indirmenin, pirinç fiyatı üzerindeki kontrolü kaldırmanın, vb. her yerde aynı sonucu doğurmadığını hepimiz biliyor, bazan fiyatı yükselen bir mala karşı talebin aniden artmasına bile tanık oluyoruz.⁵⁹ Bu durumda, her yerde geçerli bir "ekonomik mantık"tan söz etmek de "eğer değişik kültürler olmasaydı; herkes piyasa ekonomisinin değerlerini benimsemiş olsaydı ve bunların varsaydığı davranışlardan şaşmasaydı" gibisinden bir önkabülü gerektiriyor.⁶⁰

5.1. Protestan Ahlâkından Konfüçyus'a: Değerler ve Ekonomik Gelişme

İşin matematiği çok kolay,
yeter ki temelini insan konulsun.

Cahit Arf⁶¹

Ekonomik gelişme ile kültür arasındaki ilişkiyi tartışırken söze Max Weber'den girmeyen var mı? Weber'in bundan neredeyse bir asır önce Calvinist değerlerle kapitalist gelişme arasında gözlediği ilişkiye dayalı yazılarının "İncil"i olma özelliğini koruyor. Biz ise burada bir yenilik yapmak ve Weber'i bir kez daha özetleme çabasından kaçınmak istiyoruz.

Kültürel değerlerle ekonomik gelişme arasında, bugün anladığımız anlamda, ilk önemli sistematik ve mukayeseli çalışma McClelland'a aittir. McClelland (1961) artık klasikleşen ve o ölçüde de eleştirilen çalışmasında başan güdüsü adını verdiği değerle ekonomik büyüme (kilowatt saat elektrik tüketimi) arasında yakın bir ilişki bulmuştu. Ancak McClelland'ın, başan güdüsünü (ve bu yolla da kültürlerin ekonomik gelişmeyi teşvik edici değerlerini) çeşitli ülkelerdeki çocuk kitaplarının içeriğine dayanarak ölçmesi -kanımızca da çok haklı- eleştirilerin hedefi olmuştu.

Değişik ülkelerden değil ama, İtalya'nın değişik bölgelerinden topladığı ve uzun yılları kapsayan verileri değerlendiren Putnam (1993), ekonomik gelişmeyi hızlandıran en önemli faktörün sosyal sermaye olduğunu göstermeye çalıştı. Putnam'a göre, kişilerarası güven, yaygın bir gönüllü örgütler ağı ve uzlaşmacı-işbirlikçi değerler, ekonomik refah düzeyinin yükselmesinde büyük rol oynuyordu. O kadar ki, bu kültürel faktörlerin katkısı, ekonomik faktörleri bile geride bırakıyordu. Putnam'ın analizlerinde etkileyici husus, varılan sonuçların tamamen verilere ve sağlam istatistiksel analizlere dayanmasıydı. Çalışmanın zayıf yönü ise, kuşkusuz bu verilerin sadece İtalya'ya özgü olmasıydı. Ama herşeye rağmen Putnam, kültürel değişkenler-ekonomik gelişme ilişkisini ampirik olarak gösterme yönünde çok büyük bir adım atmıştı.

Çok sayıda toplumda doğrudan ve aynı yöntemle ölçülen kültürel değerlerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenebilmesi ise DDA ile mümkün olabildi. Böylece, Weber'den başlayarak bir dizi teorisinin ve modelin veriler karşısında ne ölçüde geçerli olduğu hakkında bir fikir sahibi olabilme fırsatı da doğdu.⁶² Örneğin Weber, kapitalist büyümede en önemli etken olarak, "Protestan ahlâkı"nın başlıca öğeleri olan tutumluluğu ve çalışmanın bir araç değil, kendi başına değerli bir amaç olarak kabul edilmesini görüyordu. DDA ise, bize her iki değer de çeşitli toplumlarda ne ölçüde yaygın olduğu bilgisini sağlıyordu. Ülkelerle ilgili ekonomik göstergelere de kolaylıkla ulaşılabildiğine göre, geriye bu iki değişken grubu arasındaki ilişkiyi (ilişkinin yönünü ve gücünü) ortaya koyacak istatistik tekniklerinin uygulanması kalıyordu.⁶³

DDA'nın koordinatörü Inglehart (1997) da 1990-91 verilerini kullanarak

Çok sayıda toplumda doğrudan ve aynı yöntemle ölçülen kültürel değerlerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenebilmesi DDA ile mümkün olabildi.

aynen bunu yaptı. Inglehart, başarı güdüsünü ölçme amacıyla, çocuk yetiştirmede önem taşıyan hususlar sorusundan yararlandı ve her ülke için, çocuğun öğrenmesi gerekenler hususlar arasında "tutumluluk" ve "azim"i önemli bulanların yüzdelerinin toplamından, "itaat" ve "dindarlık"ı önemli bulanların yüzdelerinin toplamının çıkartılmasından elde edilen bir endeks değerini kullandı. Bu değişkenin 1960-90 arası GSMH/kişi büyüme hızı ile korelasyonu ise gerçekten -görebilseydi- Weber'i bile etkileyecek bir düzeyde idi: 0.66.

Üstelik bu dönem içinde, DDA ülkeleri arasında en hızlı ekonomik gelişmeye sahne olan G. Kore, Çin ve Japonya, başarı güdüsü endeksinde de çok yüksek değerler elde etmişlerdi. Bazı değerlerin sadece Protestan değil, "Uzakdoğu ahlâkı"nın da bir parçası olduğu anlaşılıyordu.

McClelland'ın yukarıda zikrettiğimiz çalışmasında, Türkiye'nin başarı güdüsü puanı son derece yüksek çıkmıştı. Inglehart endeksinde ise Türkiye ortanın biraz altında ve İtalya, İzlanda, İspanya gibi ülkelerin yakınında yer alıyordu. Genel bir bakışla, Türkiye Inglehart başarı güdüsü endeksinde de, 30 yıllık ortalama ekonomik büyümede de, DDA ülkeleri arasında ortanın biraz altındaydı.

Şimdi ekonomik gelişmeyi etkilemesi beklenen değişkenler açısından Türkiye verilerine biraz daha ayrıntılı bakmaya çalışalım.

Bundan önceki bölümde de değindiğimiz gibi, DDA soru formunda, çocukların evde öğrenmesi gerekenler listesinde 11 madde bulunuyordu: Terbiye, bağımsız davranış, çalışkanlık, sorumluluk duygusu, yaratıcılık, hoşgörü-başkalarına saygı, tutumluluk, sebat ve azim, dindarlık, bencil olmama, itaatkârlık. Ancak bu maddeler içinden Inglehart endeksinin oluşturduğu (tutumluluk, itaatkârlık, azim ve sebat, dindarlık) 1997 anket formunda aynı bir soru olarak da yer alıyor ve deneklerden, bu kısa liste içinden çocuk yetiştirmede en önemli gördükleri hususu seçmeleri isteniyordu. Bu dört hususun Türk toplumunda en önemli olarak görülme oranları şöyle bulundu:

Dindarlık	%35
Azim ve sebat	28
Tutumluluk	26
İtaatkârlık	12

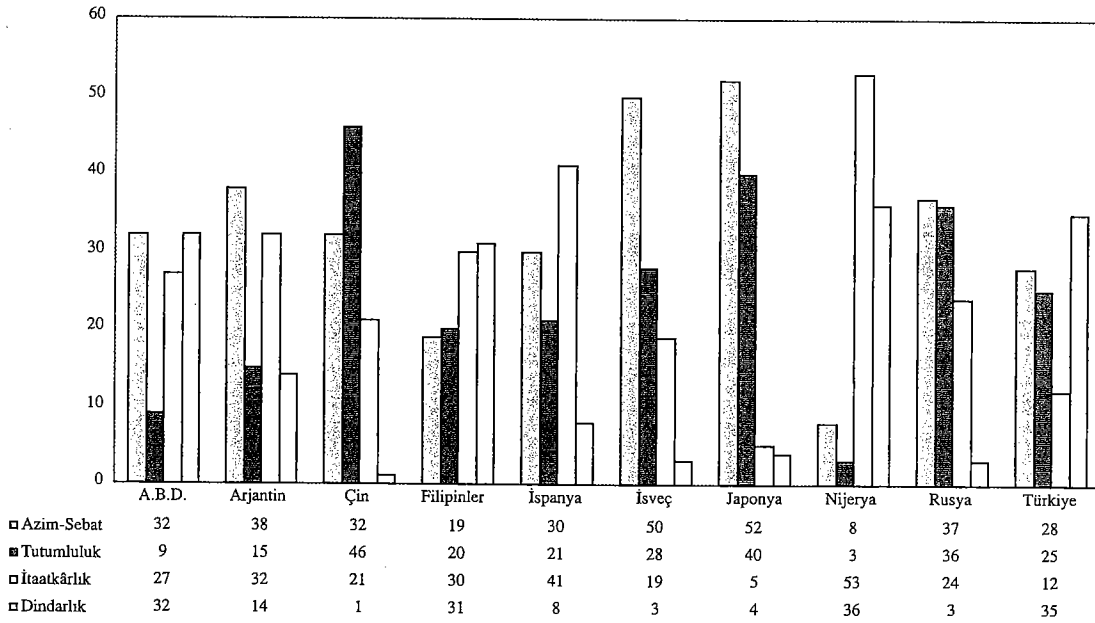
Bu sonuçlar, Inglehart'ın başarı güdüsü endeksi açısından ilginç bir sonuçta işaret ediyordu. Onun ekonomik gelişmeyi destekleyici olarak gördüğü değerlerle (azim-sebat ve tutumluluk) bunun karşıtı olarak gördüğü geleneksel değerleri (dindarlık ve itaatkârlık) en önemli olarak seçenlerin oranları birbirine çok yakın (geleneksel %47; yüksek başarı güdüsü %54) olarak bulunmuştu. Başka bir deyişle, eğer sözkonusu değerler gerçekten ekonomik gelişmeyi etkileyen faktörler ise (0.66 düzeyindeki bir korelasyon katsayısı, bu olasılığın yüksek olduğunu gösteriyor) Türkiye bu açıdan neredeyse ortadan bölünmüş gibi gözüküyordu.

Bu 10 ülke içinde Türkiye dindarlığın birinci olarak seçilme oranı en yüksek olanlardan biridir.

Şekil 5.1.'de, karşılaştırma yaptığımız ülkelerde bu dört değer birinci tercih olarak seçilme oranları verilmektedir. Görüldüğü gibi, bu 10 ülke içinde Türkiye dindarlığın birinci olarak seçilme oranı en yüksek olanlardan bi-

ridir. Buna karşılık geleneksel değerlerden itaatkârlığın oranı da en düşük olanlar arasındadır. Ancak bunun nedeni, Türk toplumunda itaatkârlığın çocuklar için arzulanan birşey olmaması değildir. Sadece, geleneksel değerlere sahip olanlar, ikisinden birini seçmek durumunda kalınca itaatı değil, dini öncelikli olarak görmektedirler. Nitekim, çocuk için önemli 11 değerden beşinin seçtirildiği soruda, söz dinleme ve itaatkârlığı beş maddeden biri olarak belirtenlerin oranı %36'dır.

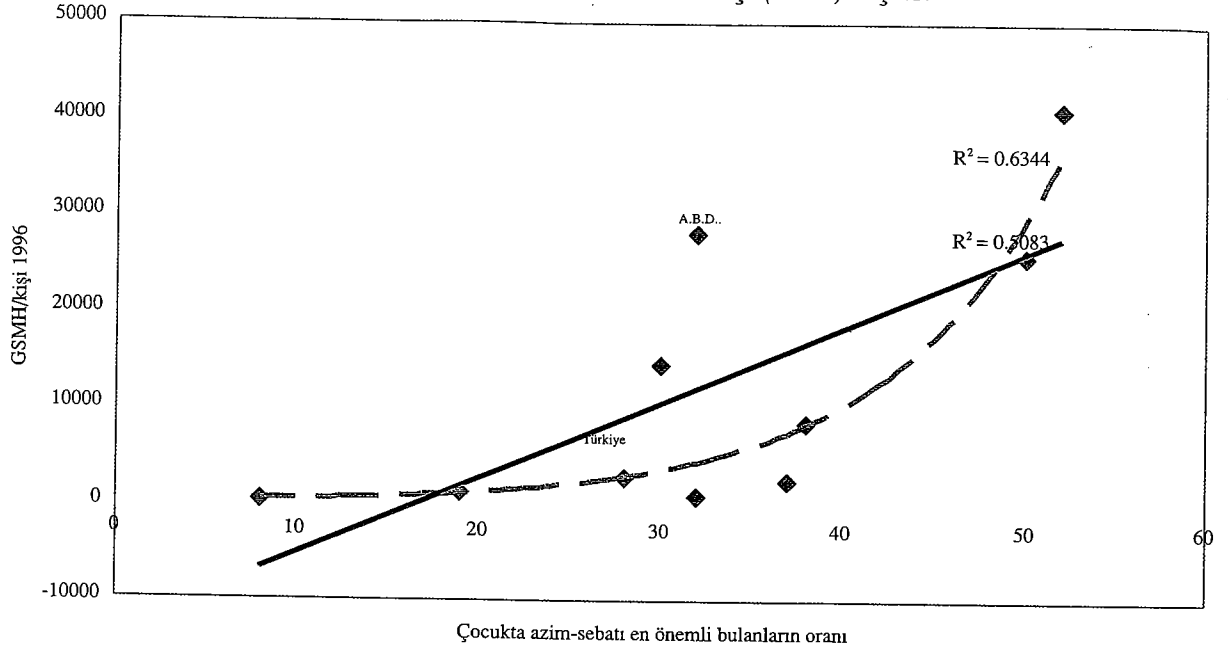
Şekil 5.1.
Çocuk Yetiştirmede En Önemli Husus (dört seçenekli soru)

Bu arada, bizim kullandığımız 10 ölkelik mukayese grubunda bile, değerlerle ekonomik gelişme arasında ihmal edilemeyecek korelasyonlar gözlemlendiğini belirtmeliyiz. Örneğin Şekil 5.2'de, tutumluluk, azim-sebat, itaat ve dindarlık arasında çocuğun başta öğrenmesi gerekenin azim ve sebat olduğunu söyleyenlerin oranı ile 1996 yılı kişi başına GSMH arasındaki ilişki bu 10 ülke⁶⁴ için gösterilmektedir. Görüldüğü gibi, gözlemler arasından geçirilen regresyon doğrusu GSMH/kişideki değişkenliğin (varyansın) %51'ini, verilere daha iyi uyan eksponensiyel eğri ise %63 gibi çok yüksek bir oranını açıklayabilmektedir.⁶⁵ Bizim bu çalışmadaki odak noktamız genel teori değil Türkiye olduğundan, Weberci yaklaşım açısından son derece ilginç sonuçlar içeren uluslararası verilerin ayrıntılarına girmeyeceğiz.

Elimizde aynı insanlarla ilgili muhtelif zaman noktalarında toplanmış veriler bulunmadıkça, bireysel değerlerle gelir ve ekonomik refah arasındaki ilişkiler üzerinde fazla bir yorumda bulunmak, hele hele nedensel çıkarımlar yapmak kesinlikle doğru olmaz. Ancak TDA verilerini, literatürde bu kadar sık yer alan bir tartışmanın tamamen dışında da tutamadık. Bu yüzden, sonuçlar son derece ihtiyatlı karşılanmak şartıyla, değerlerin gelir üzerindeki

Şekil 5.2.
On Ülkede Azim-Sebat ve GSMH/kişi (1996) İlişkisi

etkisini araştıran (bulan değil, sadece araştıran) bir denemeyi okurlarımızla paylaşacağız.

Bu noktada temel sorumuz, bireylerin çocuk yetiştirmede önem verdikleri değerlerin gelir üzerinde bir etkilerinin bulunup bulunmadığıdır. Başka bir deyişle, başlıca hangi bağımsız değişkenler bireysel geliri açıklamakta yardımcı olmaktadır ve bu bağımsız değişkenler arasında değerler de yer almaktadır mıdır? Eğer bu ikinci sorunun cevabı "evet" ise, bu değerler hangileridir? Özellikle de Protestan ahlakını oluşturan başlıca değerlerin etkisi anlamlı bir düzeyde midir? Bu soruları tek bir ülke için sordığımız ve dolayısıyla da gözlem birimimiz birey olduğu için, Inglehart'ın yukarıda açıkladığımız ve ülke oranlarından oluşan endeksini bu analizde kullanabilmemiz mümkün değildir. Ancak bireylerden toplanan verilerle, gelirin bağımlı değişken olduğu bir regresyon denklemi kurabilir ve bu denklemin katsayılarını kolaylıkla hesaplayabiliriz. Kuşkusuz böyle bir denkleme, değerlerin yanında, gelirle yakın ilişkisi olduğunu tahmin ettiğimiz diğer değişkenlerin de dahil edilmesi gerekmektedir. Bu durumda,

$$\text{Gelir} = f(\text{değerler, kontrol değişkenleri})$$

olarak ifade edebileceğimiz bir ilişkiden söz etmekteyiz. Daha açık bir deyişle, geliri bir yandan değerlerin, öte yandan da eğitim, yaş, cinsiyet gibi faktörlerin bir fonksiyonu olarak gören bir denklemi TDA verileriyle çözeceğiz. Böyle bir modele dahil edilen değişkenlerin listesi ile regresyon analizinin sonuçları Tablo 5.1'de verilmektedir.

Tablo 5.1
Hanehalkı Geliri ve Değerler: Regresyon Analizi Sonuçları

1. Bağımsız değişkenler:
 - a. Çocuk yetiştirirken önem verilen değerler:
 - Terbiye
 - Bağımsız davranış
 - Çalışkanlık
 - Sorumluluk duygusu
 - Yaratıcılık
 - Hoşgörü, başkalarına saygı
 - Tutumluluk
 - Sebat ve azim
 - Dindarlık
 - Bencil olmama
 - Söz dinleme ve itaatkârlık
 - b. Kontrol değişkenleri
 - Eğitim
 - Yaş
 - Yerleşim yeri (kent/kır)
 - Cinsiyet
2. Regresyon sonuçları (en az 0.05 düzeyinde anlamlı değişkenler)

Değişken	Katsayı B	Standard Katsayı (b)	t	Anlamlılık Düzeyi
Eğitim	2.93	.34	14.14	.00
Dindarlık	-4.65	-.07	-2.89	.00
Yerleşim	5.51	.08	3.64	.00
Cinsiyet	-5.76	-.08	-3.94	.00
Sorumluluk	4.43	.06	2.87	.00
Yaratıcılık	5.15	.06	2.80	.01
Hoşgörü	3.53	.05	2.38	.02

R²: 0.19
Durbin-Watson: 2.1

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tablo 5.1'de özetlenen regresyon denkleminin bağımsız değişkeni toplam hanehalkı gelirdir. Ancak DDA'nda deneklere gelirleri tam olarak sorulmamakta,⁶⁶ fakat onlardan kendilerini bir gelir kategorisine yerleştirmeleri istenmektedir. Bu nedenle, (regresyon koşullarını sağlamak üzere) gelir değişkeni kategorilerin orta değerlerine kodlanmıştır.⁶⁷ Aynı şekilde, eğitim düzeyi değişkeni de, bitirilen okula uygun yıl sayısına dönüştürülmüştür.⁶⁸ İki değerli değişkenler (cinsiyet, kent/kır gibi), âdet olduğu üzere 0/1 olarak girilmiştir. Benzer bir biçimde, çocuk yetiştirme değerlerinde de, eğer denek belli bir değeri seçmişse 1, seçmemişse 0 olarak kodlanmıştır.

Tablo 5.1'in ikinci kısmında, bağımsız değişkenler, gelirdeki değişkenliğin (varyans) açıklanmasına (R²'ye) yaptıkları katkının büyüklüğüne göre sıralanmışlardır. Görüldüğü gibi, hanehalkı gelirine etkilerini araştırdığımız faktörler arasında birinci sırada (aslında bir kontrol değişkeni olarak kullandığımız) eğitim gelmektedir. Gerçekten, okulda geçirilen yıl olarak tanımladığımız eğitim değişkeni, tek başına, gelirdeki değişkenliğin %16'sını açıklamaktadır. İkinci sırayı ise bir değer aldığı görüyoruz: dindarlık. Ancak, eğitimin tersine, dindarlığın regresyon katsayısı negatiftir. Başka bir deyişle, eği-

Kentte yaşamak ve erkek olmak gelir düzeyi beklentisini yükseltmektedir.

Weber'in Protestan Ahlâkı olarak tanımladığı kavramın merkezinde bulunan çalışkanlık, sebat ve azim, tutumluluk gibi değerlerin ise istatistiksel olarak anlamlı bir düzeye ulaşamadıklarını görüyoruz.

tim düzeyi arttıkça gelir artmakta, buna karşılık dindarlığı önemli olarak seçenlerde –kuşkusuz olasılıksal olarak- gelir düşmektedir. Bundan sonra gelen değişkenler cinsiyet ve yerleşim yeridir ve kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi, kentte yaşamak ve erkek olmak gelir düzeyi beklentisini yükseltmektedir. Soruda yer alan 11 değer içinden, dindarlık dışında üç maddenin daha gelir düzeyine istatistiksel olarak anlamlı (0.05 veya altında) bir etkisinin bulunduğunu gözlüyoruz: sorumluluk duygusu, yaratıcılık ve hoşgörü. Bu üç faktörün de katsayıları pozitifdir. Regresyon denkleminde yaşın ise istatistiksel anlamlılığa ulaşan bir etkisinin bulunmadığını görüyoruz.

Regresyon tekniğine ve bu tekniğin lisanına fazla aşına olmayan okurlarımız için, değerler ve gelir arasındaki ilişki konusundaki temel bulgularımızı birkaç cümleyle özetlemeye çalışalım. Bir yanda çocuğun yetişmesinde önemli görülebilecek 11 değer, diğer yanda eğitim düzeyi, yerleşim yeri, yaş ve cinsiyete bakarak geliri tahminde ne kadar başarılı olabiliriz? Bu sorunun cevabı, başarımızın “sınırlı” olacağıdır. Bununla birlikte, listemize dahil olan 15 değişkenden yedisinin bu tahmin işine istatistiksel anlamda katkıda bulunduğunu görüyoruz. Herhangi bir deneğin hanehalkı gelirini tahmin etmeye çalıştığımızı düşünelim. Elimizde başkaca bir bilgi bulunmadığında, başlangıç noktamız (yani en “iyi” tahminimiz) örneklemdeki ortalama gelirdir. Şimdi tahminimizdeki hatâyı azaltmak için, okulda geçirilen her yıla karşılık gelire 2.93 milyon TL (1997 yılı Ocak ayı fiyatlarıyla) ekleyebiliriz. Benzer bir şekilde, çocukta önem verdiği değerler arasında sorumluluk duygusu, yaratıcılık ve hoşgörü seçenler için de gelir tahminimizi arttırmalıyız. Eğer denek erkek ise ve kentte yaşıyorsa, tahminimizi bir miktar daha yükseltmemiz gerekecektir. Öte yandan, değerler listesinden dindarlığı seçenler için ise bunun tersini yapmak ve tahminimizi düşürmek durumundayız.

Weber'in Protestan Ahlâkı olarak tanımladığı kavramın merkezinde bulunan çalışkanlık, sebat ve azim, tutumluluk gibi değerlerin ise istatistiksel olarak anlamlı bir düzeye ulaşamadıklarını (günlük dile çevirecek olursak, gelir düzeyi üzerinde önemli bir etki yapmadıklarını) görüyoruz. Ancak bu bölümün başında söylediklerimizi bir kez daha tekrarlamakta ve elimizdeki verilerin bu hipotezin sınanması için yeterli olmadığını belirtmekte yarar görüyoruz.

5.2. “Devlet Baba” Mirası: Değerlerde Devletçilik ve Piyasa Ekonomisi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan, herşeye muktedir devlet fikri muhafaza edilmekle kalmamış, devlet otoritesi artık bir hükümdarın iradesine tâbi olmayıp, egemenliğin sahibi milletin vekili sıfatıyla hareket ettiği gerekçesiyle daha da genişletilmiştir. Bu kadar büyük bir kudrete sahip devletin, akla gelebilecek her çeşit faaliyet sahasına el atması tabii idi.

Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*⁸⁹

Bölüm 3 ve özellikle Bölüm 4'de siyasal kültür ve rejim arasındaki ilişkileri ele almış ve demokratik rejimin yaşayabilmesi için toplumda sadece bel-

li kurumların bulunmasının yeterli olmadığını, sistemi destekleyecek bir inançlar, değerler, normlar demetine ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştık. Siyasal rejime ilişkin olarak kurduğumuz bu bağlantının ekonomik sistem için de geçerli olmasını beklemek yanlış olmayacaktır (Roller, 1998:379). Ekonomik sistem açısından (Weber anlamında) iki ideal tipten birinin tamamen serbest piyasa ekonomisi, diğerinin ise bütünüyle merkezden planlanan bir ekonomi olduğu düşünülürse, bu bölümde yapmaya çalışacağımız, Türk toplumunun değerlerinin bu yelpazenin nerelerinde yer aldığını anlamaya çalışmak olacaktır.

Literatürü gözden geçirdiğimizde, bu iki ekonomik sistemin ayırdedici özelliklerini iki ana başlık altında toplayabileceğimizi görüyoruz: üretim araçlarının mülkiyeti ve gelirin dağıtılma ilkeleri. Biz, araştırma sonuçlarını sunuş açısından, bu başlıkların kapsamını biraz genişleteceğiz. Böylece, üretim araçlarının mülkiyeti ile ilgili tercihleri gördükten sonra, aynı başlık altında, devletin ekonomiye ne ölçüde müdahale etmesinin arzulandığına bakacağız. Gelirin paylaşılmasını incelerken de, esas olarak, toplumun bu dağıtım sürecinde hangi esasları benimsediğini ele alacağız.

5.2.1. Devlet ve Ekonomi

Devletin ekonomiye hangi alanlarda ve hangi ölçülerde karışmasının doğru ve yararlı olduğu sorusu herhalde politik ekonominin en temel tartışma konularından birini teşkil etmiştir. Burada biz, yüzyıllar boyu süregelen ve zaman zaman bir ya da diğer tarafın üstünlük sağlar gibi gözüktüğü bu tartışmaya girecek değiliz; ayrıca tartışmanın nihai sonuca ulaştığını da sanmıyoruz. Tanımına tam uygun bir serbest piyasa düzeninin uygulandığı bir toplumun bulunmadığı herkes tarafından biliniyor. Ancak yakın tarihte, İngiltere'de Margaret Thatcher, A.B.D.'de ise Ronald Reagan'la başlayan ve Sovyet sisteminin dağılmasıyla birlikte son 10 yılda büyük ivme kazanan bir hareketin ibreyi serbest piyasa ekonomisi yönüne ciddi bir biçimde kaydırıldığı da sanıyoruz genelde paylaşılan bir gözlemdir. Bir defa -hiç değilse şu an için- üretim araçlarında kamu mülkiyeti fikrinin sosyal demokrat partiler arasında bile fazla revaç bulmadığını görüyoruz. Aynı şekilde, devletin ekonomiye mümkün olduğunca az müdahale etmesinin doğru olacağı, aksinin verimlilik ve büyüme üzerinde olumsuz etki yaptığı savunuluyor. Tekrarlamak gerekirse, bizim burada yapmak istediğimiz, bu görüşlerle ilgili herhangi bir yargı getirmek değil, fakat kültürel özelliklerimizin hangi modele daha yakın olduğunu saptamaya çalışmak.

Türkiye'nin devletçi ve merkezîyetçi geleneği sık sık dile getirilmektedir. Örneğin Heper (1985:16) "Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan güçlü bir devlet ve zayıf bir toplum devralmıştır" demektedir. Heper'e göre (1985:15) bugünkü Türk siyasal hayatını incelerken, "Osmanlıların ilk yüzyıllarından itibaren hayatın bir gerçeği olan devlet olgusunun siyasal yapı ve kültür üzerindeki etkilerinin ihmal edilmesi" hatâ olur. Tachau (1984:17) ise, maddi refah ve ekonomik gelişmeden devletin sorumlu olması anlayışının Osmanlı'da önemli bir yeri bulunduğunu yazmakta ve "devlet baba" deyiminin sembolik anlamına işaret etmektedir. Aralarında 1990 TDA da olmak üzere çeşitli saha araştırmalarının karşılaştırmalı sonuçlarını ince-

Devletin ekonomiye hangi alanlarda ve hangi ölçülerde karışmasının doğru ve yararlı olduğu sorusu herhalde politik ekonominin en temel tartışma konularından birini teşkil etmiştir.

Türk toplumunun değerleri, Batı toplumlarıyla karşılaştırılmayacak kadar devletçidir. Bu ifade, hem geçmişimiz, hem bugünümüz için geçerlidir.

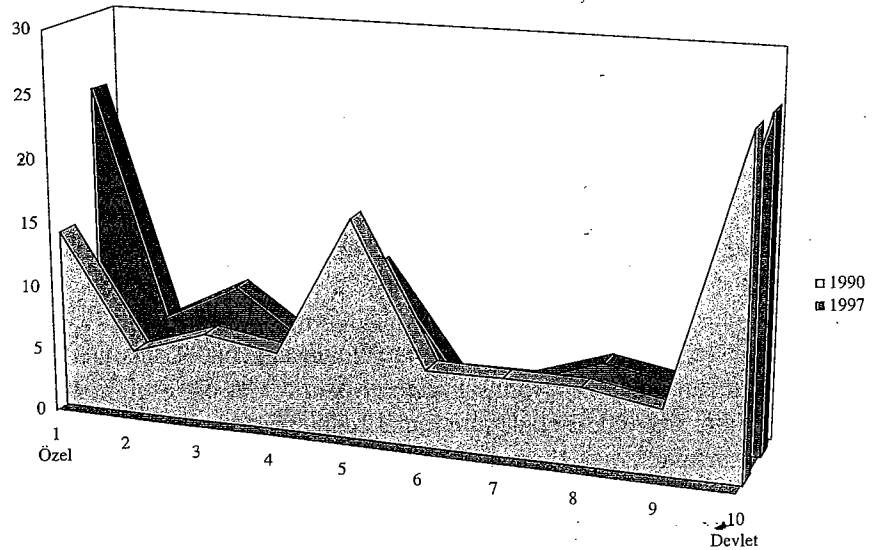
leyen Esmer ise bu konuda çok kesin bir yargı ifade etmektedir: “Şunu hemen ve kategorik olarak belirtmek isterim ki, Türk toplumunun değerleri, Batı toplumlarıyla karşılaştırılmayacak kadar devletçidir. Bu ifade, hem geçmişimiz, hem bugünümüz için geçerlidir” (Esmer, 1993: 7).

5.2.1.1. Üretim Araçlarının Mülkiyeti

Üretim araçlarının mülkiyeti konusundaki görüşleri ortaya çıkarabilmek amacıyla, 1990 ve 1997 DDA'nda aynı 10 puanlık cetvel kullanıldı. Bu cetvelin bir ucunda “işyerlerinin ve sanayi kuruluşlarının mülkiyeti daha fazla özel olmalıdır”; diğer ucunda ise “işyerlerinin ve sanayi kuruluşlarının mülkiyeti daha fazla devletin olmalıdır” ifadeleri yer alıyordu. Bu soruya 1990 ve 1997 TDA'nda alınan cevaplar Şekil 5.3.'te gösterilmiştir. Şekil 5.3.'e esas teşkil eden bulguların üzerinde durulmaya değer olduğunu düşünüyoruz. Bir defa, deneklerin dörtte biri (%26) cetvelin devlet mülkiyeti tarafındaki en uç noktayı seçmişlerdir. Üstelik 1990 ve 1997'de bu oranlar aynı bulunmuştur. Daha da ilginç olanı, gene devlet mülkiyeti tarafında güçlü bir tutum ifade eden 8 ve 9 noktalarını seçenlerin oranlarının da 1990 ve 1997'de tıpatıp eşit olmasıdır. Görüldüğü kadarıyla, arada kalan süre içinde, kesin kamu mülkiyetinden yana olanların görüşlerinde bir değişme meydana gelmemiştir. Buna karşılık, özel mülkiyetin artmasını isteyenlerin oranlarında bir artış söz konusudur. Bu artışın kaynağı ise, 1990 TDA'nda ortalarda yer alanların, işyerlerinin ve sanayi kuruluşlarının özel mülkiyeti yönünde bir kayma göstermeleridir. Cetvelin orta iki puanını bir yana bırakır ve 1-4 puan arasında bir seçim yapanları özel, 7-10 arasında bir seçim yapanları ise kamu mülkiyetinden yana olarak nitelendirirsek, ağırlıkların hemen hemen eşit olduğunu (%44 ve %41) görüyoruz.

Esmer'in yukarıda zikrettiğimiz yargısının hâlâ geçerli olup olmadığı hakkında bir fikir edinebilmek için, 1997 DDA'nın diğer toplumlarla ilgili bulgularına bir göz atalım. DDA'na dahil toplumlarda bu cetvelde 10 puanı (dev-

Şekil 5.3.
Üretim Araçlarının Mülkiyetiyle İlgili Tercihler

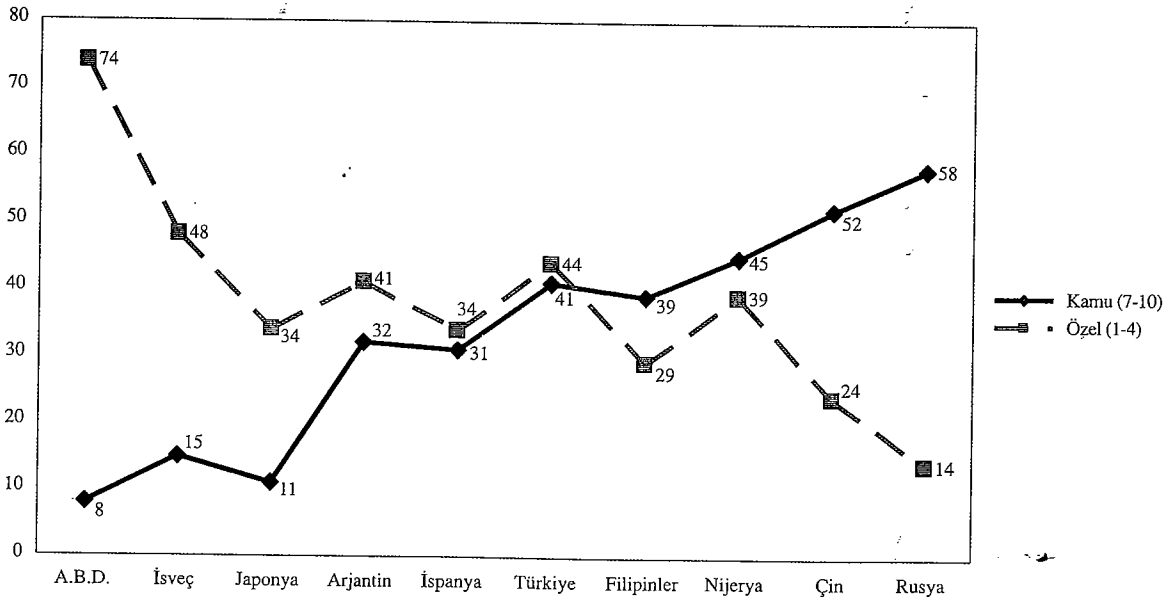

let mülkiyeti ucunu) seçenlerin ortalaması %13 dolayında, yani Türkiye'nin yarısı kadardır. Bazı gelişmiş sanayi toplumlarındaki oranlar da şu şekilde bulunmuştur:

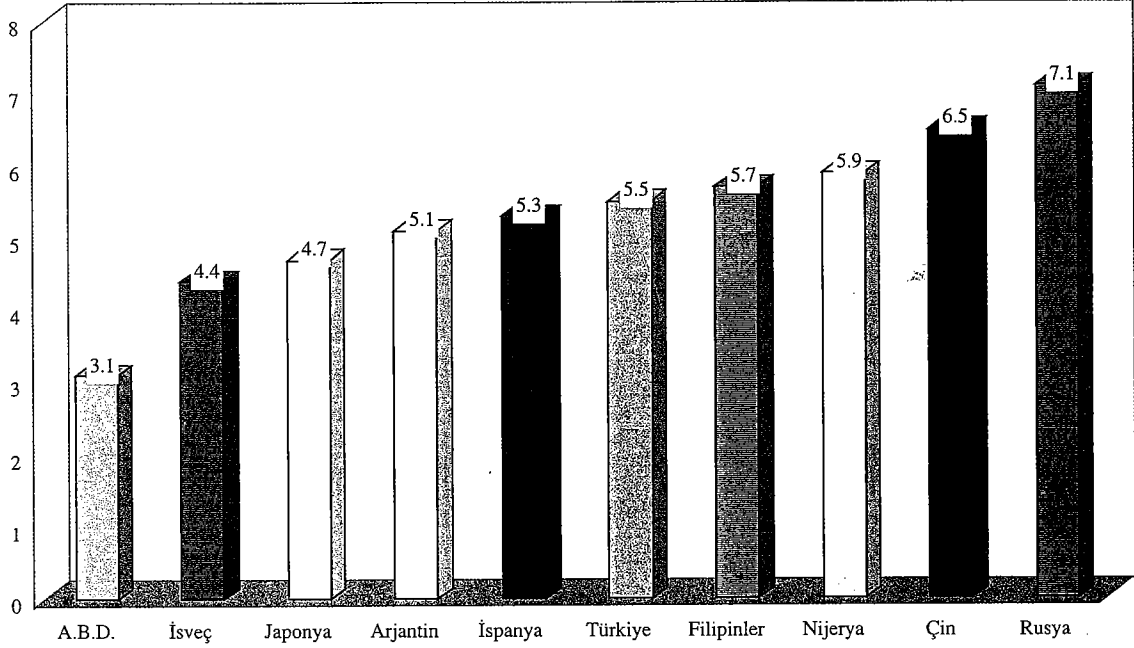
A.B.D.	2
Avustralya	3
Batı Almanya	2
Finlandiya	3
İspanya	6
İsveç	1
İsviçre	3
Japonya	2
Norveç	1

Devlet mülkiyeti/özel mülkiyet cetvelinin hiç değilse en uç noktası açısından durum yorum gerektirmeyecek kadar açık gözükmektedir. Şekil 5.4.'de ise, mukayese ülkeleri grubumuzda cetvelin özel mülkiyet (1-4 puanlar arası) ve kamu mülkiyeti (7-10 puanlar arası) taraflarında yer alanların toplam oranları verilmektedir. Görüldüğü gibi, bu ülkeler içinde, cetvelin devlet mülkiyeti tarafında oranların Türkiye'den daha yüksek olduğu üç ülke (Nijerya, Çin ve Rusya) bulunmaktadır. Ancak ilginç bir nokta, Türkiye'de özel mülkiyetten yana tercih belirtenlerin oranlarının da birçok ülkeye göre daha yüksek olmasıdır. Bu durum ise, Türkiye'de ortaldaki oranların daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır. 1-4 puan oranları toplamı ile 7-10 puanları toplamı arasındaki farka ve cetvelin genel ortalama değerine baktığımızda ise, her iki durumda da, mukayese ülkelerimiz arasında devlet mülkiyetine Türkiye'den daha yakın olanlar Filipinler, Nijerya, Çin ve Rusya'dır (Şekil 5.5).

Şekil 5.4.
Kamu Mülkiyeti ve Özel Mülkiyet Tercihleri

Şekil 5.5.
Özell Kamu Mülkiyet Cetveli Ortalamaları
(küçük sayılar özel, büyük sayılar devlet)

Üretim araçları mülkiyetindeki tercihin temel bağımsız değişkenlerimizle ilişkisi Tablo 5.2'de verilmektedir. Tablonun birinci sütununda, özel mülkiyet/devlet mülkiyeti cetvelinde kendilerini devlet mülkiyeti tarafına yerleştirenlerin (tekrarlamak gerekirse, 1-4 arası değerler cetvelin özel mülkiyet tarafını; 7-10 değerleri devlet mülkiyeti tarafını ve nihayet 5 ile 6 da ortayı temsil ediyordu) her bağımsız değişkene göre oranları verilmektedir. İkinci sütunda ise cetvel puanlarının (gene bağımsız değişkenlere göre) ortalaması yer almaktadır. Cetveldeki yüksek değerler devlet mülkiyetine doğru bir tercihi işaret ettiğinden, Tablo 5.2'deki ortalamaları yorumlarken, rakamın yükselmesinin tercihlerde özel mülkiyetten devlete doğru gidişi gösterdiğini hatırlamak gerekmektedir.

Tablo 5.2'de özetlenen bulguları başlıklar hâlinde ifade edecek olursak:

a. Cinsiyet, mülkiyet tercihi üzerinde önemli bir etki yapmaktadır; kadınlar devlet mülkiyetine erkeklerden çok daha yakındır.

b. Kentlerle kırsal alanlar arasında da büyük bir fark gözlenmektedir; kırsal alanlarda devlet mülkiyetine eğilim önemli ölçüde daha ağır basmaktadır.

c. Bazı zigzaglar ve sapmalar gözlenirse de, genel eğilim olarak, özel mülkiyet tercihi refah düzeyi ile birlikte yükselmektedir. Alt gelir gruplarında ise devlet mülkiyeti belirgin bir şekilde daha fazla benimsenmektedir.

d. Pek çok konuda olduğu gibi, mülkiyetle ilgili tutumlarda da en büyük farkı eğitim düzeyi yaratmaktadır. İlkokulun altındaki grupta, cetvelimizin devlet mülkiyeti tarafını tercih edenlerin oranı %54 (bütün gruplar içinde ev

Genel eğilim olarak, özel mülkiyet tercihi refah düzeyi ile birlikte yükselmektedir. Alt gelir gruplarında ise devlet mülkiyeti belirgin bir şekilde daha fazla benimsenmektedir.

Tablo 5.2
Temel Bağımsız Değişkenler ve Üretim Araçlarının Mülkiyeti

	Cetvelde 7-10 arası puan ^a	Ortalama değer ^b
Demografik Özellikler		
Cinsiyet		
Erkek	35	4.98
Kadın	47	5.93
Yaş Grubu		
18-24	42	5.58
25-34	41	5.32
35-49	40	5.37
50 ve üstü	41	5.58
Eğitim Düzeyi		
Diplomasız	54	6.69
İlkokul	48	5.84
Ortaokul, lise	29	4.66
Üniversite	18	3.80
Yerleşim Yeri		
Kent	34	4.92
Kır	51	6.21
İstihdam Durumu		
Ücretli	28	4.48
Kendi işi	39	5.06
Çalışmıyor	34	5.11
Ev kadını	54	6.42
Refah Düzeyi		
Son Yılda		
Tasarruf yaptı	31	4.87
Ancak geçindi	42	5.54
Tasarrufu harcadı	32	4.69
Borçlandı	47	5.86
Gelir Grubu		
Üst	20	4.07
Üst orta	37	5.04
Orta	40	5.26
Alt orta	50	6.14
Alt	50	6.20
Harcama Grubu		
Üst	30	4.50
Üst orta	35	5.10
Orta	31	4.59
Alt orta	44	5.58
Alt	51	6.31

^a 7-10 arası puanlar cetvelin devlet mülkiyeti tarafını göstermektedir. Bu sütunda 7-10 arası puanların yüzdesi verilmektedir.

^b Cetvelin ortalaması; ortalama yükseldikçe, devlet mülkiyeti tercihi artmaktadır.

kadınlarıyla birlikte en yüksek oran) iken, eğitim düzeyi yükseldikçe bu oran muntazam olarak düşmekte üniversite mezunlarında %18'e (bütün gruplar içinde en düşük oran) inmektedir. Benzer biçimde, cetvel ortalaması da en düşük eğitim düzeyi grubu için 6.69, üniversite mezunları için ise 3.80 olarak bulunmuştur.

e. Yaş grubunun bu konuda da dikkate alınacak bir faktör olmadığını görüyoruz.

Eğitim düzeyi yükseldikçe insanların kendilerini "sol eğilimli" olarak tanımlama olasılıkları da hatırı sayılır ölçüde artmaktadır.

Yukarıdaki özetin (d) maddesi bize ilginç ve özellikle "izaha muhtaç" gelmektedir. Zira Bölüm 3.3'de (bknz. özellikle Tablo 3.16) gördüğümüz gibi, eğitim düzeyi yükseldikçe insanların kendilerini "sol eğilimli" olarak tanımlama olasılıkları da hatırı sayılır ölçüde artmaktadır. Bu durumda, aynı anda hem sol eğilimin, hem özel mülkiyet tercihinin artması nasıl açıklanabilir? Kendi başına bir araştırma konusu olabilecek olan bu soruyu burada cevaplandırabilmeyi ummasak da, bazı spekülasyonlar yapabiliriz.

Sol-Sağ Cetveli ile Özel/Devlet Mülkiyeti Cetveli arasındaki basit Pearson korelasyon katsayısına baktığımızda, bir başka beklenmedik sonuçla karşılaşırız. İki değişken arasındaki korelasyon gerçi çok küçüktür (0.14; n=1732) ama, beklenenin de tam tersi yöndedir.⁷⁰ İlişkiyi biraz daha ayrıntılı olarak incelediğimizde de bu şaşırtıcı tablonun değişmediğini görüyoruz. Nitekim, sağ-sol cetvelinde kendisini solda (1-4 puan arası) tanımlayanların %49'u mülkiyet cetvelinin özel (1-4) puan arası tarafını seçerken, kendisini solda tanımlayanlarda bu oran %40'a düşmektedir. Aynı şekilde, kendisini sola yerleştirenlerin %33'ü devlet mülkiyeti tarafında yer alırken, sağdakiler için bu oran %49'a kadar çıkmaktadır. Kısacası, sağcıların daha çok devlet mülkiyeti, solcuların daha çok özel mülkiyet istemeleri gibi çelişkili bir durumdan söz etmekteyiz!

Mülkiyet cetvelinin bağımlı değişken olduğu bir çoklu regresyon analizinde de durumun değişmediğini görüyoruz. Kontrol değişkenleri olarak eğitim düzeyi, cinsiyet, yerleşim yeri ve toplam gelirin yer aldığı denklemde, bütün bu değişkenlerin yanında sol-sağ cetvelinin de 0.00 düzeyinde anlamlı bir etkisinin bulunduğunu görüyoruz.⁷¹

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, bu ilişkinin ayrıntılı olarak araştırılması gerektiğini düşünüyoruz. Şu anda söyleyebileceğimiz ise, üretim araçlarının mülkiyeti konusunun sağ-sol ideolojinin içeriğinin bir parçası olmaktan çıkmış gözüktüğüdür. Hiç değilse, Türk toplumunda insanların kendilerini "solda" olarak tanımlarken akıllarında üretim araçlarında kamu mülkiyeti gibi bir kavramın bulunmadığını söyleyebiliriz.

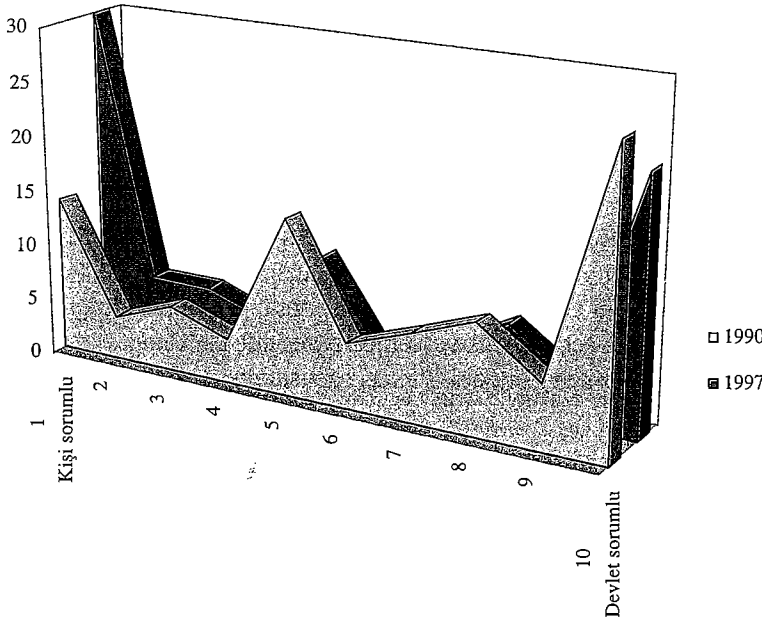
Türk toplumunda insanların kendilerini "solda" olarak tanımlarken akıllarında üretim araçlarında kamu mülkiyeti gibi bir kavramın bulunmadığını söyleyebiliriz.

5.2.1.2. Ekonomide Devlet

Bu alt bölümde, mülkiyet sorununu bir yana bırakarak, devletin ekonomik hayata ve genel olarak sorun alanlarına müdahalesine ilişkin değerleri ve tutumları ele alacağız. Kuşkusuz ideal olanı, herhangi bir alana devletin girip girmemesinin yanında, bu müdahalenin derecesine ilişkin görüşleri de ölçebilmek olurdu (Huseby, 1995:87). Elimizdeki veriler ne yazık ki böyle bir analize imkân vermemektedir. Dahası, DDA'nda, devletin hangi alanlardan sorumlu görüldüğünü, ne gibi işleri üstlenmesinin uygun bulunduğunu anlamamıza yarayacak sorular da bulunmamaktadır. Türkiye'de yapılan başka bazı araştırmalar, halkın devlete çok geniş bir yelpazede görevler yüklediğini gösteriyordu. 1980'li yıllarda yapılan bir araştırmaya göre, devletin yatırım yapması istenen alanların başında istihdamın yükseltilmesi geliyordu (Esmer, Fişek ve Kalaycıoğlu, 1987: c.4). 1988 yılında, 12 ilden toplanan verilere dayanan bir başka araştırmanın bulgularına göre; Türk toplumunun çoğunluğu, toplu konut inşaatından okul-hastane yapmaya, pahalı mal

satanları cezalandırmaktan aile düzenini korumaya, fiyatları kontrol etmekten az gelişmiş yerlerde fabrika-işyeri açmaya varıncaya kadar pek çok alanda sorumluluğun devlette olduğu görüşündeydi (Esmer, 1993). Daha sonraları, bu yazarın bilgisinde İstanbul ilinde yapılan bazı saha çalışmaları da bu bulguları doğrular nitelikteydi. Halkın özelleştirme konusundaki mütereddit (ve hattâ muhalif) tutumu, Karpat'a (1996: 247) göre "özel teşebbüsün sosyal sorumluluk duygusundan mahrum oluşuna karşı bir tepkidir."

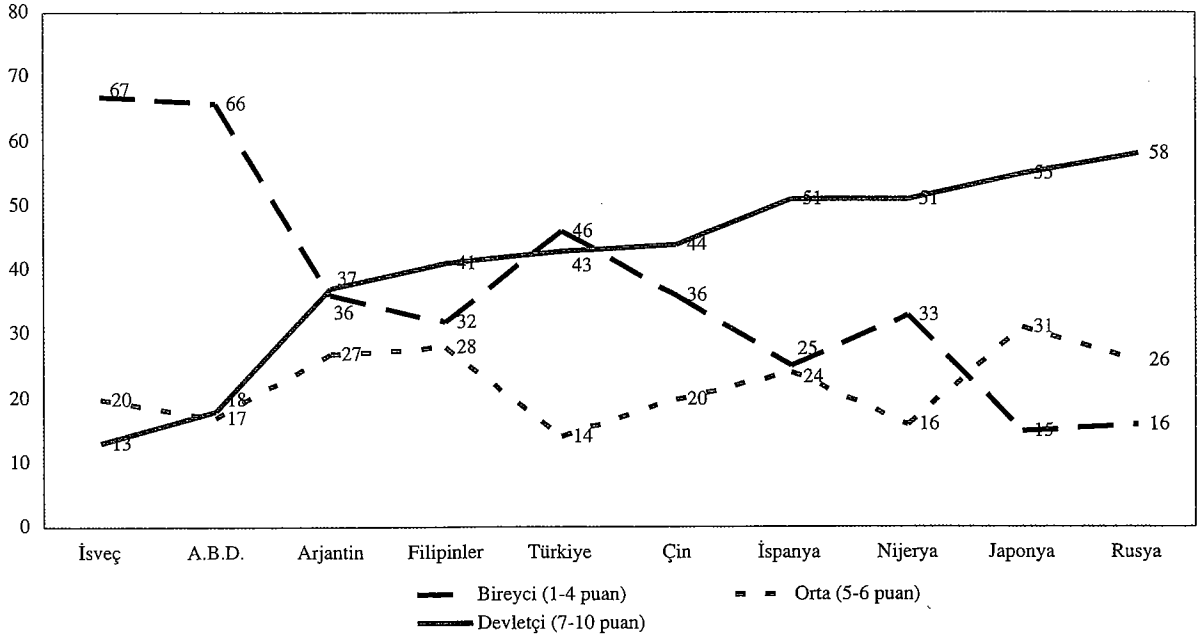
TDA'nda devletin sorumluluklarına ilişkin görüşler konusunda bize bir ipucu daha sağlayabilecek soru gene 10 puanlık bir cetveldir. Cetvelin bir ucunda "kişiler kendi geçimlerinden daha fazla kendileri sorumlu olmalıdır;" diğer ucunda ise "devlet tüm vatandaşların geçimlerini temin hususunda daha fazla sorumluluk almalıdır" ifadeleri bulunmaktadır. Bu cetvele 1990 ve 1997 yıllarında verilen cevaplar Şekil 5.6.'da gösterilmektedir. Aynı mülkiyet konusunda olduğu gibi, geçimden kimin sorumlu görüldüğü hususunda da cetvelin devletçilik ucunda 1990'dan 1997'ye pek az bir değişme; buna karşılık ortadan bireyciliğe doğru önemli sayılabilecek bir kayma gözölüyoruz.

Şekil 5.6.
Kişinin Geçiminde Başlıca Sorumluluk Kimin

Şekil 5.7.'ye bakıldığında, geçimden devleti sorumlu görenlerin oranı açısından Türkiye'nin mukayese ülkeleri grubumuzun ortasında ve İsveç, A.B.D., Arjantin, Filipinler'in üzerinde yer aldığını görüyoruz. Türkiye'nin bu alanda Çin, Rusya ve Nijerya kadar devletçi olmaması doğaldır. Ancak İspanya ve Japonya'da bu cetvelin devlet yanınının Türkiye'den daha ağır basmasını kayda değer buluyoruz.

Şekil 5.7.
Geçimde Birey ve Devlet Sorumluluğu

5.2.2. Ekonomik Faaliyet ve Bölüşüme İlişkin Değerler

Ekonomik sistemle ilgili değerleri, tam serbest piyasa ekonomisi-merkezden planlı ekonomi yelpazesinde ele alacağımızı bu bölümün başlangıcında belirtmiştik. Devletin ekonomideki rolünden sonra, ekonomik sistemin temel dayanağı sayılan değerleri DDA verileri çerçevesinde ele almak istiyoruz. Bu bağlamda; bölüşüm, rekabet ve risk alma konusundaki değerleri ele alacağız.

5.2.2.1. Gelirlerde Eşitlik

Bölüşüm adaleti ile ilgili değerlerin üç temel ilkedен kaynaklandığı kabul edilir: liyakat, eşitlik, ihtiyaç. Serbest piyasa ekonomisi ise bu ilkelerden birincisinin altını çizer ve diğer ikisini büyük ölçüde dışlar. Bu sistemin işleyişi, bir işyerinde ücretlerin eşit olarak ya da ihtiyaca göre değil, başarıya göre belirlenmesini öngörür.

DDA, toplumlarda değerlerin eşitlik-liyakat ekseninde dağılımını belirlemek amacına yönelik sorular içermektedir. Bu sorulardan birinde, deneklere şu ifade okunmuş ve görüşleri sorulmuştur:

Bir işyerinde, aynı yaşta ve aynı işi yapan iki sekreter var. Bunlardan bir tanesi, diğerinin kendisinden epeyce fazla maaş aldığını öğreniyor. Ancak, fazla maaş alan sekreter diğerinden daha hızlı, verimli ve güvenilirdir.

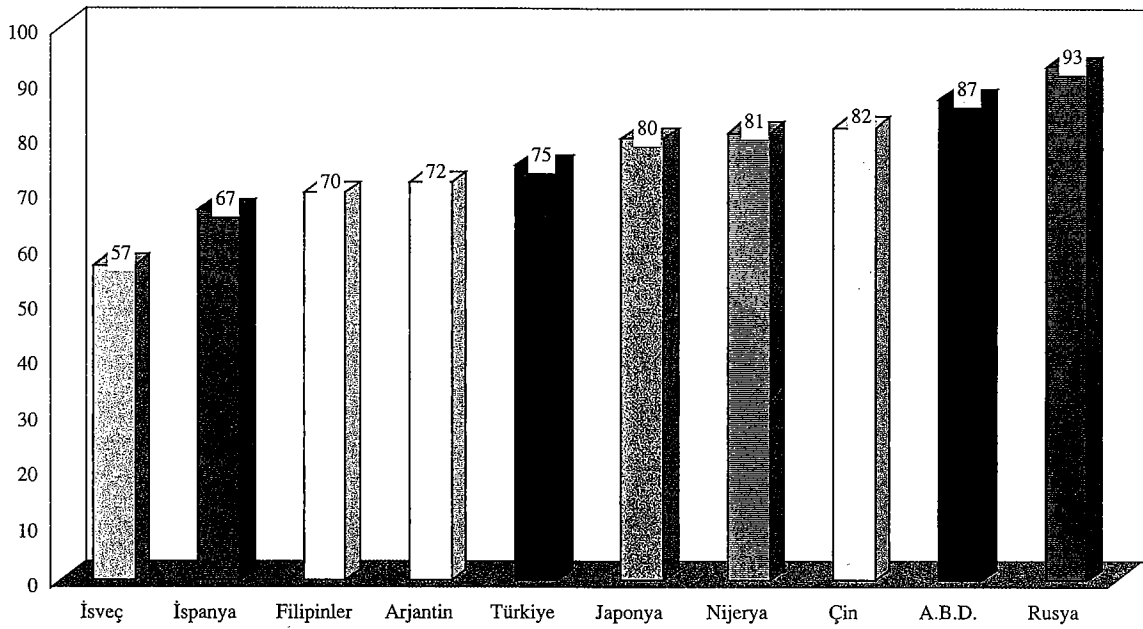
1990'da bu maaş farkının "haksız" olduğunu söyleyenlerin oranı %28'di. 1997 TDA'nda ise bu oran %25 olarak bulundu.

1990'da bu maaş farkının "haksız" olduğunu söyleyenlerin oranı %28'di. 1997 TDA'nda ise bu oran %25 olarak bulundu. Başka bir deyişle, toplumun yaklaşık dörtte üçü ücrette liyakat ilkesininin daha doğru olduğunu düşün-

mektedir. Mukayese grubu ülkelerinin bu soruya verdikleri cevaplar (Şekil 5.8) ise oldukça ilginçtir. Türkiye'nin ortada yer aldığı bu grupta, İsveç ve İspanya en eşitlikçi toplumlar olarak gözükmektedir. İsveç'teki oranın sadece bu topluma özgü olmadığı ve, deyim yerindeyse, bir "İskandinav olgusu" sayılabileceği anlaşılmaktadır (İsveç %57, Finlandiya %56, Norveç %54). Esas sürpriz bulgu ise herhalde Çin ve Rusya Federasyonu'nun eşitlikçilikten en uzak ülkeler olarak ortaya çıkmasıdır. Liyakat ilkesini doğru bulanların oranının Rusya'da A.B.D.'den bile daha yüksek olmasını ise belki de "bir dini yeni kabul edenlerin heyecanı" olarak yorumlamak gerekecektir.

Liyakat ilkesini doğru bulanların oranının Rusya'da A.B.D.'den bile daha yüksek olmasını ise belki de "bir dini yeni kabul edenlerin heyecanı" olarak yorumlamak gerekecektir.

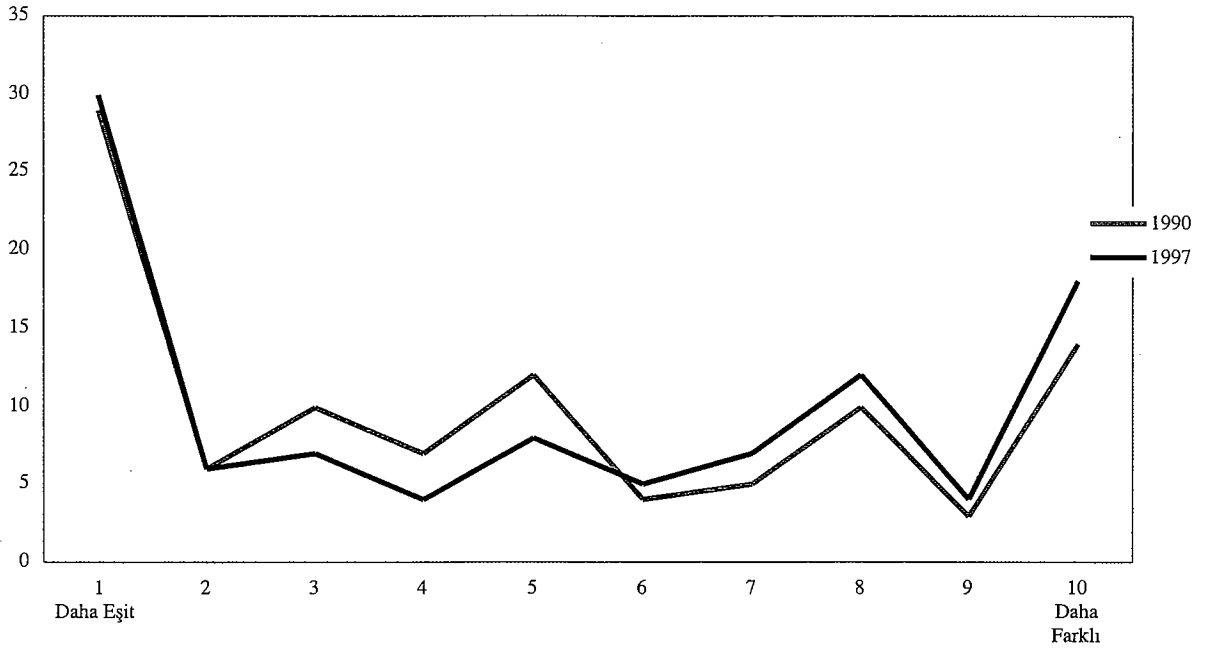
Şekil 5.8.
Verimli Çalışanın Fazla Ücret Almasını Haklı Bulanların Oranı

Mülâkatlarda bu yukarıya aldığımız türden soruların avantajı, durumu somutlaştırması ve soyut muhakemede güçlük çekenlerin soruyu anlamasını ve dolayısıyla da cevap vermesini kolaylaştırmasıdır. Öte yandan bu sorunun bir sakıncası, "evet" ile "hayır" arasında bir seçeneğe yer vermemesidir. DDA'da yer alan bir başka soru ise, liyakat-eşitlik değerini, daha soyut düzeyde, ancak derecelendirmeye imkân verecek bir formatta irdelemektedir. Gene 10 puanlık bir cetvel olarak düzenlenen bu soruda, cetvelin bir ucunda "gelirler daha eşit hâle getirilmelidir", diğer ucunda ise "kişisel çabaları teşvik edebilmek için gelirlerin daha da farklı olmasına ihtiyaç vardır" ifadeleri bulunmaktadır. Bu soruya ilişkin 1990 ve 1997 TDA bulguları Şekil 5.9.'da verilmektedir. Görüldüğü gibi, 1990 ve 1997 yıllarında cetvelin daha eşitlikçi tarafının en uç puanını seçenlerin oranı aynıdır (%30) ve esasen iki dağılım birbirine son derece benzemektedir. Öte yandan, gerek 1990, gerek 1997'de, dağılımın eşitlikçi yanı belirgin bir biçimde daha ağır basmaktadır. Somut örnekte liyakat, soyutta ise eşitlik yanlılığı... Bunun Türk toplumuna özgü mü, yoksa daha yaygın bir davranış mı olduğu sorusunu cevaplandır-

maya çalışalım. Şekil 5.10'da, çeşitli ülkelerde iyi çalışan sekretere fazla ücret ödenmesini haklı bulanlarla, sözünü ettiğimiz soyut cetvelde kişiyi teşvik için gelirlerin farklılaştırılması gerektiğini söyleyenlerin oranları karşılaştırılmaktadır.

Şekil 5.9.
Eşit/Farklı Gelir Tercihi Cetvelinin Dağılımı

Şekil 5.10'daki 10 ülkenin tamamında, somut örnekte farklı ücreti haklı görenlerin oranının genelde kişisel çabaları teşvik için gelirlerin farklılaşmasını doğru bulanların oranından yüksek olduğu gözlenmektedir. Yüzdeler arasındaki bu farkın en düşük olduğu ülke 12 puanla İsveç, en yüksek olduğu ülke ise tam 52 puanla Japonya'dır. Türkiye'deki fark ise 34 puandır. Öyle anlaşılmaktadır ki, insanlar her yerde bir yandan gelirlerde daha fazla eşitlik istemekte, öte yandan da daha çok ve verimli çalışanın daha fazla gelir elde etmesini doğru bulmaktadır. Bu iki tutumu çelişkili bulanlara ise, bireyin düşünce sisteminde bir dış kıstasa göre tutarlılık arayanların daima hayal kırıklığına uğradığını daha önce de söylemiştik

Sonuç olarak, liyakat-eşitlik boyutunda Türkiye'nin konumunun her iki yönde de fazla aykırılık göstermediğini ve birçok gelişmiş toplum ile aşağı yukarı aynı çizgilerde bulunduğunu söyleyebiliriz.

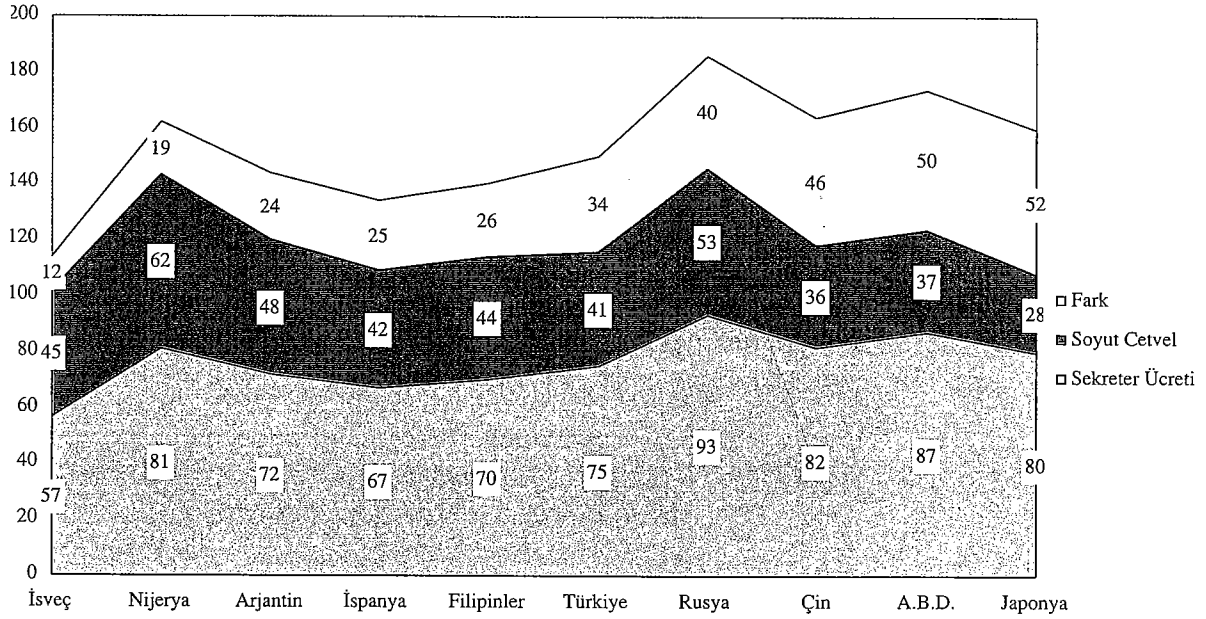
Sonuç olarak, liyakat-eşitlik boyutunda Türkiye'nin konumunun her iki yönde de fazla aykırılık göstermediğini ve birçok gelişmiş toplum ile aşağı yukarı aynı çizgilerde bulunduğunu söyleyebiliriz.

5.2.2.2. Rekabetle İlgili Değerler

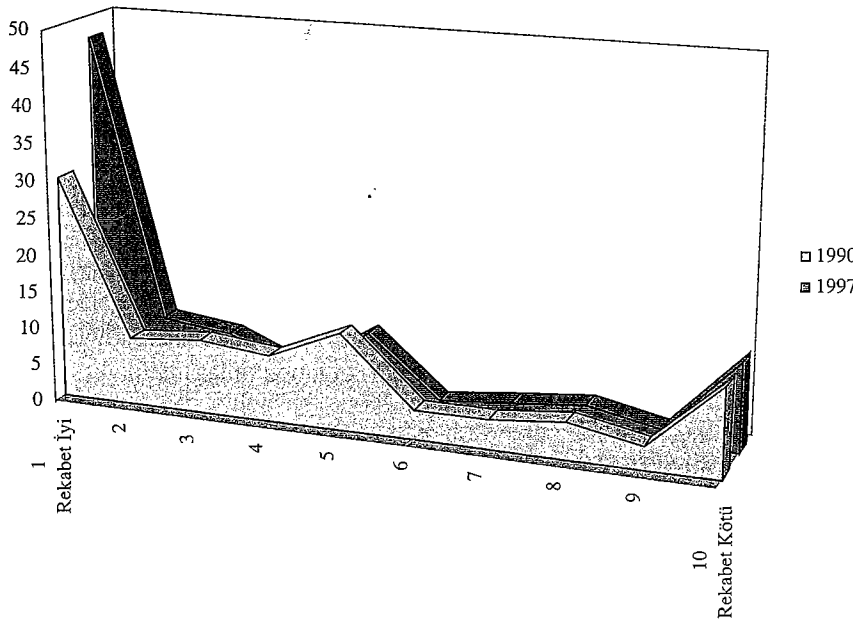
DDA'nın 10 puanlık cetvel sorularından biri de rekabet konusundaki değerlerle ilgiliydi ve bu cetvelin bir ucunda "rekabet iyi bir şeydir; insanların daha çok çalışmasını ve yeni fikirler üretmesini sağlar" diğer ucunda da "rekabet zararlıdır; insanların içindeki en kötü duyguları ortaya çıkarır" ifadeleri yer alıyordu. TDA 1990 ve TDA 1997 verilerini karşılaştırdığımızda (Şe-

Şekil 5.10.

Somut ve Soyut Düzeylerde (İyi çalışan sekreterin farklı ücret almasını onaylayanlar; gelir eşitliği cetvelinde eşitsizliği seçenler -7 ile 10 puan- ve bu iki oran arasındaki fark)

kil 5.11), mülkiyet konusundaki bulgularımızın tekrarlandığını görüyoruz: cetvelin rekabete karşı tarafında hemen hemen aynı oranlar; buna karşılık ortadan rekabetçi değerlere doğru bir kayma. Yalnız bu kez, cetvelin "rekabet iyidir" ucunda %30'dan %47'ye çok ciddi bir artış söz konusudur. Öte yandan, "rekabet kötüdür" ucunda 1990'dan 1997'ye herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir (%12).

Şekil 5.11.
Rekabetle İlgili Değerler

dokuz ülke arasında rekabete olumsuz bakanların toplam oranının Türkiye'ye yetiştiği tek toplum İspanya'dır.

Türkiye'nin diğer ülkelerle karşılaştırmalı durumu Tablo 5.3'de verilmiştir. Bu tablodaki rakamlar incelendiğinde, rekabete olumlu bakanların oranlarının (cetvelde 1-4 puan arası) Türkiye'de oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran 1990'da %58 iken, 1997 TDA'nda %68 yükselmiştir ve örneğin İspanya'nın ya da Japonya'nın hayli üzerindedir.⁷² Kısacası, cetvelin "rekabet iyidir" tarafına bakınca, Türk toplumunun değerlerinin rekabete açık olduğunu görüyoruz. Ancak cetvelin "rekabet kötüdür" tarafından görünen manzara biraz daha değişiktir ve dokuz ülke arasında rekabete olumsuz bakanların toplam oranının Türkiye'ye yetiştiği tek toplum İspanya'dır. Mukayese grubumuzdaki diğer sekiz ülkede ise Türkiye'nin altında ve bazan da hayli altındadır. Rekabetin iyi birşey olduğunu söylemekte hayli zorlanan Japonlann, bunun tersini de düşünmediklerini ve bu konuda "orta yolu" benimsediklerini görüyoruz. Oysa ekonomik sistemle ilgili değerleri ölçen cetvelde Türk toplumunun ortaları fazla tercih etmediği genellikle doğru bir gözlemdir.

Tablo 5.3
Çeşitli Ülkelerde Rekabete İlgili Değerler

	Rekabet İyidir (1-4 puan)	Orta (5-6 puan)	Rekabet Kötüdür (7-10 puan)
A.B.D.	74	16	10
Arjantin	61	22	18
Çin	77	15	8
Filipinler	55	32	13
İspanya	54	25	21
İsveç	78	17	6
Japonya	45	39	16
Nijerya	78	12	10
Rusya	59	27	15
Türkiye 1990	58	17	24
Türkiye 1997	68	12	21

Mülkiyete olduğu gibi rekabete yaklaşımda da kadın ve erkekler arasında önemli bir fark bulunduğunu ve erkeklerin daha rekabetçi değerlere sahip olduğunu görüyoruz.

Rekabet cetvelinin temel bağımsız değişkenlere göre sergilediği değişimler Tablo 5.4'de verilmektedir. Mülkiyete olduğu gibi rekabete yaklaşımda da kadın ve erkekler arasında önemli bir fark bulunduğunu ve erkeklerin daha rekabetçi değerlere sahip olduğunu görüyoruz. Aynı şekilde, ev kadınları da ücretliler, kendi işine sahip olanlar ve çalışmayanlara göre, rekabete en olumsuz bakan grup olarak ortaya çıkmaktadır. Refah düzeyi göstergeleri ile rekabetçi/karşı rekabetçi değer arasında belirgin bir doğrusal ilişki gözlenmemekte, buna karşılık üniversite mezunlarının daha az eğitimlilere kıyasla rekabeti faydalı bulma oranlarının hayli yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

5.2.2.3. Değişikliğe Açıklık ve Risk Alma

Ekonomik sistemle ilgili değerleri ele aldığımız bu bölümde son olarak yeniliğe açıklık ve risk alabilme eğilimleri üzerinde duracağız. DDA'nda, bu boyutların herbirini ölçmek için ayrı birer cetvel kullanılmıştır. Risk almaya ilişkin değerleri bulma amacını taşıyan cetvelin bir ucunda "insan, hayatında

Tablo 5.4
Temel Bağımsız Değişkenler ve Rekabetle İlgili Değerler.

	Cetvelde 7-10 arası puan ^a	Ortalama değer ^b
Demografik Özellikler		
Cinsiyet		
Erkek	16	3.08
Kadın	25	3.96
Yaş Grubu		
18-24	24	3.83
25-34	19	3.43
35-49	20	3.52
50 ve üstü	19	3.36
Eğitim Düzeyi		
Diplomasız	25	3.74
İlkokul	24	3.85
Ortaokul, lise	15	3.13
Üniversite	8	2.74
Yerleşim Yeri		
Kent	19	3.49
Kır	22	3.54
İstihdam Durumu		
Ücretli	16	3.17
Kendi işi	23	3.65
Çalışmıyor	12	2.79
Ev kadını	26	4.11
Refah Düzeyi		
Son Yılda		
Tasarruf yaptı	13	2.80
Ancak geçindi	22	3.73
Tasarrufu harcadı	19	3.37
Borçlandı	19	3.40
Gelir Grubu		
Üst	12	3.07
Üst orta	20	3.48
Orta	20	3.48
Alt orta	22	3.67
Alt	24	3.65
Harcama Grubu		
Üst	16	3.27
Üst orta	15	3.52
Orta	28	3.49
Alt orta	23	3.62
Alt	23	3.60

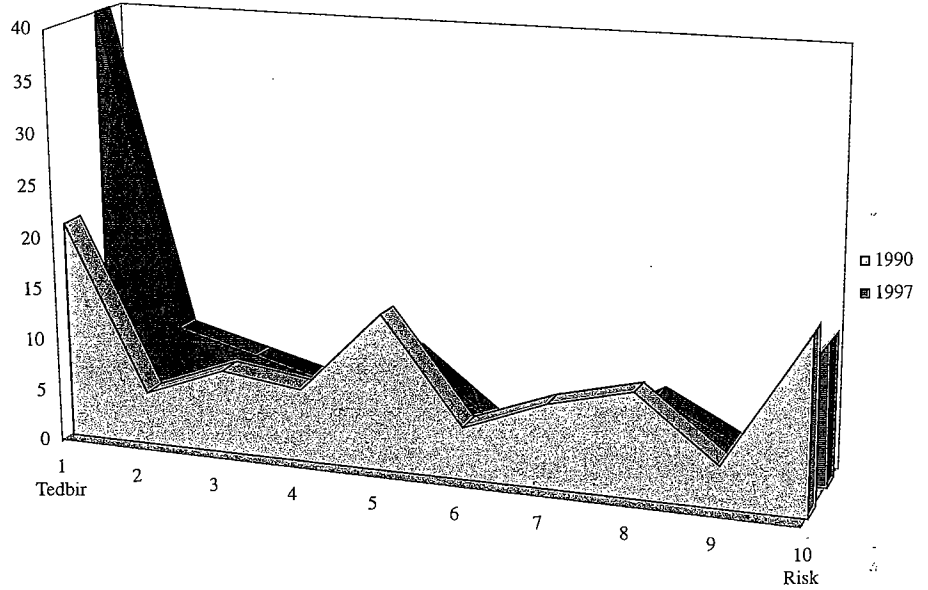
^a 7-10 arası puanlar cetvelin "rekabet zararlıdır" tarafını göstermektedir. Bu sütunda 7-10 arası puanların yüzdesi verilmektedir.

^b Cetvelin ortalaması; ortalamanın yükselmesi rekabete olumsuz bakıldığı anlamına gelmektedir.

önemli değişiklik yapmakta çok tedbirli davranmalıdır" diğer ucunda da "gözüküp davranmazsanız, hayatta fazla birşey elde edemezsiniz" ifadeleri bulunuyordu. 1990 ve 1997 bulgularını özetleyen Şekil 5.12.'de ilk göze çarpan husus, aradan geçen zamanda cetvelin riskten uzak ve tedbirli davranma ucunda büyük bir artış meydana gelmiş olmasıdır. Yalnız bu kez artış sadece ortadaki erimeden değil, cetvelin "gözüküp davranış" tarafındaki oranların da bir miktar (toplam 12 puan) düşmüş olmasından kaynaklanmakta-

dır. Eğer bu bulgu örneklem veya ölçüm hatâsından kaynaklanmıyorsa, 1990'lı yıllarda risk almaktan artan ölçüde çekinilmesinin üzerinde durmak gerekir. Zira bir yandan rekabetçi, özel mülkiyetçi, liyakatçi değerler yükselirken, bir yandan da riskli davranışlardan kaçınma eğiliminin artması anlamlı bir bütün oluşturmamaktadır.⁷³

Şekil 5.12.
*Tedbirli Davranış/
Risk Alma Cetveli*

Coelho'nun bu bölümün girişine aldığımız pasajındaki ifadeyle, kristal tablasını sokağa koyup satışı arttırmaktan yana olanlarla, kristallerin kırılma tehlikesini göze almak istemeyenlerin mukayese grubu ülkelerimizdeki dağılımları Tablo 5.5'de verilmiştir. 1997 DDA bulgularına göre, 10 ülke içinde cesaretle risk almak gerektiğini söyleyenlerin oranının en düşük olduğu toplum Türkiye'dir. Buna paralel biçimde, değişiklik yaparken çok tedbirli olmak gerektiğini söyleyenlerin oranı da gene Türkiye'de en yüksek olarak bulunmuştur. Tablo 5.5'de en aykırı olarak göze çarpan ülke ise İsveç'tir. O kadar ki, Türkiye'de "tedbirli olmak gerek" diyenlerin oranı, İsveç'in 10 katını aşmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1990 ve 1997 arasında Türkiye'deki hangi gelişme ya da değişmelerin bu soruya verilen cevaplarda böyle büyük farka neden olduğunu ve cetvelin "tedbir" tarafını 20 puan birden arttırdığını açıklayabilme imkânımız bulunmuyor.

1990-1997 arasında Türkiye'de yeni fikirleri kuşkuyla karşılamak ve "yılların deneyiminden geçmiş" fikirleri tercih etmek yönünde küçük çaplı bir değişme sözkonusudur.

Bir ucunda "en doğru ve iyi fikirler yılların deneyiminden geçmiş olanlardır", diğer ucunda ise "yeni fikirler genellikle eskilerinden daha iyi ve doğru olur" ifadeleri bulunan 10 puanlık cetvele Türkiye'de ve mukayese grubu ülkelerinde verilen cevaplar Tablo 5.6'da özetlenmektedir. Görüldüğü gibi, 1990-1997 arasında Türkiye'de yeni fikirleri kuşkuyla karşılamak ve "yılların deneyiminden geçmiş" fikirleri tercih etmek yönünde küçük çaplı bir değişme sözkonusudur. Türkiye bulguları diğer ülkelerle karşılaştırıldığında (diğer birçok cetvelde gözlemlendiği gibi) ortada yer alanların oranının diğerlerine göre oldukça düşük kaldığını görüyoruz. İlginç olan, Türkiye'de yeni fikirler-

Tablo 5.5
Çeşitli Ülkelerde Tedbirli/Gözüpek Davranmayı Tercih Edenler

	Tedbir Gerekir (1-4 puan)	Orta (5-6 puan)	Gözüpek Olmalı (7-10 puan)
A.B.D.	28	30	42
Arjantin	40	28	32
Çin	52	17	32
Filipinler	41	29	30
İspanya	35	33	32
İsveç	6	20	74
Japonya	26	45	29
Nijerya	42	14	44
Rusya	42	25	33
Türkiye 1990	41	20	39
Türkiye 1997	61	12	27

den yana olanların oranının diğer dokuz ülkenin hepsinden daha yüksek bulunmasıdır. Demek ki Türkiye'de yeni fikirlerden çekinen (ve son yıllarda sayısı biraz artmış görünen) önemli bir kitle bulunmakla birlikte, aynı büyüklükte bir grup da eskiyi değil, yeni fikirleri doğru bulmaktadır. Türkiye'nin bu değişkenle ilgili olarak diğer ülkelerden farkı, dağılımın iki tepeli (bimodal) olmasıdır. Örneğin Türkiye'de eski/yeni fikirler cetvelinin ortasını seçenlerin oranı %19 iken, bu oran İsveç'te %49, Japonya'da %46, A.B.D.'de %41 olarak bulunmuştur. Seçtiğimiz 10 ülke arasında yeni fikirlerden en fazla korkanın ise (açık farkla) Japon toplumu olduğunu görüyoruz.

Seçtiğimiz 10 ülke arasında yeni fikirlerden en fazla korkanın ise (açık farkla) Japon toplumu olduğunu görüyoruz.

Tablo 5.6
Çeşitli Ülkelerde Eski/Yeni Fikirleri Doğru Bulanlar

	Eski Fikirler (1-4 puan)	Orta (5-6 puan)	Yeni Fikirler (7-10 puan)
A.B.D.	36	41	23
Arjantin	31	40	29
Çin	45	18	37
Filipinler	31	36	34
İspanya	26	40	34
İsveç	22	49	29
Japonya	48	46	6
Nijerya	52	15	33
Rusya	54	30	17
Türkiye 1990	36	21	44
Türkiye 1997	42	19	40

5.3. Çalışma Hayatıyla İlgili Değerler

Gerçek zeki insan, kendi işinin başkası tarafından yapıldığı hissine kapılmak istemez..

B. F. Skinner, *Walden Two*

Bu bölümde son olarak, iş ve çalışma hayatına ilişkin tutum ve değerlere değineceğiz. DDA'nda, deneklere bir işte önem verilebilecek 11 husus sayılmış ve kendilerinin bunlardan hangilerini önemli bulduklarını belirtmeleri istenmişti. 1997 TDA bulgularına göre, işte önemli hususlar şöyle sıralanıyor:

Garantili bir iş	% 95
İyi ücret	91
Yeteneklerine uygun bir iş	90
Başarı hissi uyandıran bir iş	87
Saygı duyulan bir iş	86
İşte fazla baskı olmaması	84
İyi çalışma saatleri	84
Kendi kararlarını verebilme	83
Sorumlu bir iş	77
Bol izin ve tatil	35
İşin ilginç olması	34

Bu sıralamaya göre, bir işte en önemli olan maddi hususlar. İşin kişinin yeteneklerine uygun olması, çalışanda başarı hissi uyandırması ve saygın olması gibi "manevi" sayılabilecek hususlar ise iş garantisi ve ücretin hemen arkasından geliyor.

Yukarıda belirtilen 11 özelliğin faktör analizinden ise toplam değişkenliğin %55'ini açıklayan üç anlamlı boyut çıkmaktadır:

- Maddi hususlar (iş garantisi ve iyi ücret)
- Postmateryalist tatmin (bol tatil ve ilginç bir iş)
- Diğer hususlar (a ve b maddelerinde sayılan dört hususun dışında kalanlar)

Bu üç faktörün herbirini oluşturan değişkenlerden birer tanesinin mukayese grubumuza giren toplumlar tarafından ne ölçüde önemli bulunduğu Tablo 5.7'de görülmektedir.

Türk toplumunun maddi hususlara (gerek iş garantisi, gerek ücret) verdiği önemin, Tablo 5.7'de yer alan diğer bütün ülkelerden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Aslında, geleneksel toplum yapısının sağladığı destekler sayesinde işsizliğin etkisinin Batı toplumlarına göre çok daha yumuşak hissedildiği Türkiye için bu biraz beklenmedik bir bulgudur. Öte yandan yapılan işin ilginç olması Türkler için fazla önemli gözükmemektedir. Mukayese grubumuzdaki ülkeler içinde, işin ilginçliğini önemli bulanların oranının en düşük olduğu toplum Türkiye'dir. Buna karşılık, yapılan işin sorumluluk gerektirmesi Türkler için Batıların çok üzerinde öneme sahiptir.

Çalışma hayatı ile ilgili olarak DDA'nda yer alan iki ilginç sorudan bir ta-

Yapılan işin sorumluluk gerektirmesi Türkler için Batıların çok üzerinde öneme sahiptir.

Tablo 5.7
Çeşitli Ülkelerde İşte Önem Verilen Hususlar
("Önemli" diyenlerin yüzdesi)

	Garantili Bir İş	İşin İlginç Olması	Sorumluluk Gerektiren Bir İş
A.B.D.	73	73	50
Arjantin	60	44	46
Çin	68	42	26
Filipinler	74	42	59
İspanya	63	48	35
İsveç	53	71	53
Japonya	83	65	72
Nijerya	85	79	85
Rusya	66	72	25
Türkiye 1990	83	48	78
Türkiye 1997	95	34	77

nesi, işyerlerinin kim tarafından yönetilmesi gerektiği, diğeri de âmir-memur ilişkileri hakkındadır.

İşyerlerinin yönetimi ile ilgili düşüncelerin 1990-1997 arasında hiç değişmediğini ve en fazla tercih edilenin "işyeri sahipleri ve çalışanlar, yöneticilerin seçimini beraberce yapmalıdır" seçeneği olduğunu görüyoruz (Şekil 5.13). İşyerinin yönetimini tamamen sahibine bırakanlarla, tamamen çalışanlara bırakanların oranları ise eşit gibidir (dörtte bir). "Devlet işyerlerinin sahibi olmalı ve yöneticileri atamalıdır" görüşünde olanların oranı (%14) çok düşük gözükmekle birlikte, bu rakamın gelişmiş-gelişmemiş pek çok ülkenin de bir hayli üzerinde olduğunu hatırlatmalıyız. Nitekim, bazı ülkelerde bu sıklıkla seçenlerin yüzdeleri şöyle bulunmuştur:

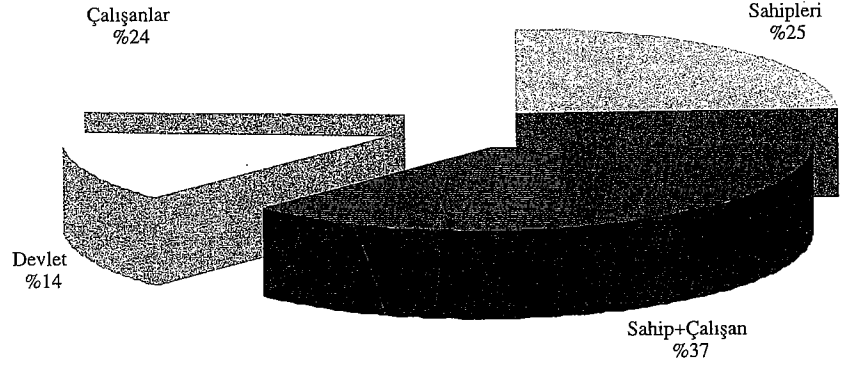
A.B.D.	1
Arjantin	5
Avustralya	2
Çin	13
Filipinler	7
Finlandiya	2
İspanya	5
İsveç	1
Japonya	1
Nijerya	14
Rusya	22
Şili	9
Slovenya	8
Tayvan	3

Görüldüğü gibi, tek başına oldukça düşük görünen %14 oranı, mukayeseli bir açıdan bakıldığında, biraz farklı bir yorum gerektirmektedir.

Çalışma hayatıyla ilgili bu bölümü, işyerinde talimatlara uyma konusundaki tutuma ilişkin soruyla bitirmek istiyoruz. "İnsan, âmirlerinin talimatını kendi görüşüne tam uygun olmasa da yerine getirmelidir" ve "âmirin emir-

İşyerlerinin yönetimi ile ilgili düşüncelerin 1990-1997 arasında hiç değişmediğini ve en fazla tercih edilenin "işyeri sahipleri ve çalışanlar, yöneticilerin seçimini beraberce yapmalıdır" seçeneği olduğunu görüyoruz.

Şekil 5.13.
İşyerlerini Kim Yönetmeli

“İnsan, âmirlerinin talimatını kendi görüşüne tam uygun olmasa da yerine getirmelidir” ve “âmirin emirlerini kişi ancak doğruluğundan eminse yerine getirmelidir” seçenekleriyle karşı karşıya kalan deneklerin %26’sı birinci, %68’i ikinci seçeneği seçmiş, %6’sı ise “duruma göre” demişlerdir.

lerini kişi ancak doğruluğundan eminse yerine getirmelidir” seçenekleriyle karşı karşıya kalan deneklerin %26’sı birinci, %68’i ikinci seçeneği seçmiş, %6’sı ise “duruma göre” demişlerdir. Diğer ülkelere bakıldığında, Türkiye’deki %26 oranının düşük olduğunu ve başka toplumlarda âmirin emirlerine “sorgu sualsiz” uyma eğiliminin daha ağır bastığını görüyoruz.

Âmirlerin talimatına uyma konusundaki tutumun kişinin genel demokratik değerleri ve yönelimleriyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Değerlerde genel bir tutarlılık sözkonusu ise –ki bunun her zaman doğru olmadığını örneklerini önceki bölümlerde gördük- emirleri aklın süzgecinden geçirmenin doğru olduğunu söyleyenlerin demokratik değerleri daha fazla benimsediğini varsayabiliriz. Bu hipotezin geçerliliği hakkında bir fikir sahibi olabilmek için, Bölüm 4’de ele aldığımız demokratik değerlerden birkaç tanesinin “âmir-memur ilişkisi” değişkeni ile korelasyonlarına bakabiliriz.

Seçimler ve parlamento ile uğraşmak zorunda olmayan güçlü bir lider fikrini “çok iyi” bulanların %34’ü işyerinde emirlere kesin uyma taraftan iken, böyle birşeyi “çok kötü” görenlerde oran %18’e düşmektedir. Öte yandan, demokratik yönetim için “çok iyi” diyenlerin %25’i, “çok kötü”⁷⁴ diyenlerin ise %38’i âmir talimatına ne olursa olsun uyma taraflısıdır.

Demokratik değerleri tartışırken geliştirdiğimiz hoşgörü ölçeği (bknz. 4.3.1.) ortalaması da, işyerindeki emirler karşısındaki tutuma göre bir miktar değişiklik göstermektedir. Kesin itatten yana olanların tolerans ölçeği ortalaması 2.32 (hatırlanacağı gibi, bu değişkenin en düşük değeri 0, en yüksek değeri ise 10’dur); emre doğruluğu tartıldıktan sonra uyulması yanlılanın ortalaması ise 2.71’dir.

Kısacası, üstünkörü bir analiz, işyerindeki tutumla demokratik değerler arasında bir ilişkinin bulunduğu işaret etmektedir. Ancak kuşkusuz, bu kadar hipotezin doğrulandığı sonucuna varmak için yeterli sayılamaz.

Sonsöz

Sonuç bölümünde yazardan sorduklarını, yaptıklarını, bulduklarını bir kez daha kısaca anlatması, kitabı özetlemesi beklenir. Biz bunları yapmayacağız. Bundan önceki bölümleri okuyan okuyucularımızın böyle bir tekrara ihtiyaçlarının bulunmadığını düşünüyoruz. Sadece “sonuçları” okuyup bir fikir edinmek isteyenleri ise hayal kırıklığına uğrattığımız için üzgünüz. Biz bu kitabın “sonsözü” olarak yaptıklarımızı değil, yapamadıklarımızı; ele aldıklarımızı değil, eksik bıraktıklarımızı sıralamak istiyoruz.

Her şeyden önce, DDA'nın kapsadığı konuların bir kısmını dışarda bıraktığımız için okuyucularımıza özür borçluyuz. Önsöz'de de belirttiğimiz gibi, hiç değinmediğimiz konulardan birisi aile ve kadın. Oysa DDA -ve dolayısıyla TDA- evlilikle ilgili fikirlerden, serbest cinselliğe; cinsiyetlerarası eşitlikten doğurganlığa; kadın-siyaset ilişkisinden kürtaja değin veriler içeriyordu. Bulguların bazıları ise pek çoğumuz için tam bir “sürpriz” niteliğindedi. Bir tek örnek vermek gerekirse, “insanlar cinsel ilişkilerinde hiçbir kısıtlamaya tâbi olmaksızın özgür olmalıdırlar” görüşüne katılanların oranı 1990'da %23, 1997'de ise %29 olarak bulunmuştu. Oysa bu oran İsveç'te bile %17 idi (A.B.D. %23, Japonya %28, Finlandiya %28). Türk toplumunu anlayabilmek, bizim gibi fâniler için, bazan gerçekten güç bir işti.

TDA'nın bizce en önemli bulgularından biri de, Türkiye'de 1990 ve 1997 yılları arasında dini değerlerde gözlenen yükselişti. Dine de, İslamiyet'in önemli bir boyutu olan kaderciliğe de bu çalışmada hiç değinmedik. Oysa kanımızca, bu kadar geniş değerler yelpazesi içinde, Türk toplumunun değerler açısından Batı'dan en fazla ayrıldığı iki nokta var: kişilerarası güven düzeyinin düşüklüğü ve kadercilik. Dini değerler konusunu, 1994 yılında yaptığımız ve şu sıralarda da yenilemekte olduğumuz bir çalışmanın verilerini de katarak ayrı bir çalışma hâlinde sunabilmeyi umuyoruz.

Sanayi-ötesi toplumların en önemli sorun alanlarından birinin çevre olduğuna kuşku yok. Hattâ çevre sorunlarına karşı alınan tutum, bazı toplumlarda siyasal yaşamda da belirleyici rol oynamaya başladı. Adını çevre sorunlarından alan “Yeşiller” partisi, koalisyon ortağı olarak da olsa, İtalya'da ve 1998 yılında da Almanya'da iktidara geldi. Türk toplumunun da çevreye ilişkin ilginç ve çoğu zaman Batı'dan fazla geride olmayan düşünceleri var. Ama elinizdeki çalışmada bu konu da bütünüyle dışlandı.

Betimleyici özellikteki bu “dışarıda kalma” örneklerini arttırabiliriz. Ancak yapılması gerektiğini düşündüğümüz fakat gerçekleştiremediklerimiz bunlarla da sınırlı kalmıyor. Bazı çok önemli süreçlere yeri geldikçe, kıyasından köşesinden değindik ama, bunların hiçbirine hakettikleri yeri ayıramadık. Örneğin modern öncesi-modern-postmodern değerler çerçevesinde Türkiye'nin yerini tartışmak gerekirdi. Benzer şekilde, artık neredeyse Değerler Araştırmaları ile özdeşleştirilen Inglehart'ın postmateryalizm teorisine eğilemedik. Bu bağlamda bireyselleşme sürecine de bir bölüm ayrılabilirdi. (Tilburg grubu, DDA verilerinden “Bireyselleşen Toplum” (Ester v.d., 1993) adlı koskoca bir kitap üretti.)

TDA'nın bizce en önemli bulgularından biri de, Türkiye'de 1990 ve 1997 yılları arasında dini değerlerde gözlenen yükselişti.

Hiç cevaplandıramadığımız bir soru da bağımsız bir değişken olarak yaşın oynadığı (daha doğrusu oynayamadığı) rol ile ilgili. Ele aldığımız değerlerin hemen hiçbiri üzerinde, dörde ayırdığımız yaş gruplarının bir etkisini bulamadık. Bu toplumda 18 ile 58 yaşındaki insanların değerleri gerçekten bu kadar birbirine benzer mi? Bu sorunun cevabının da ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Aklımıza takılı kalan –en az- iki husus daha var. Daha doğrusu, iki “harita” çıkarabilmeyi umuyoruz. Bunlardan birincisi, temel değerler açısından Türk toplumunun dünyadaki yerini gösteren bir harita. İkincisi ise, gene temel değerlere göre, Türkiye'deki siyasal partilerin konumlarını belirleyen bir harita.

Çalışmamızın “eksiklikler” hanesine kuşkusuz okurların da ekleyecekleri pek çok konu vardır.

Kısacası, 1997 TDA verileriyle yapılabilecek daha o kadar çok çalışma var ki... Ama öte yandan da, 2000 yılında yapılacak olan dördüncü Dünya ve üçüncü Türkiye Değerler Araştırmaları'na hazırlanmak gerekiyor.

Notlar

- 1 Bundan böyle, Dünya Değerler Araştırması "DDA" ve Türkiye Değerler Araştırması da "TDA" olarak anılacaktır.
- 2 Almanya (Doğu ve Batı ayrı ayrı), Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avusturya, Belarus, Belçika, Brezilya, Britanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Çin, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, G. Afrika, G. Kore, Hollanda, Hindistan, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, K. İrlanda, Latvia, Lituanya, Macaristan, Meksika, Nijerya, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya (Moskova metropolü ayrı bir örneklem), Slovenya, Şili, Türkiye.
- 3 Dünya Değerler Araştırmaları yürütme kurulu, Michigan Üniversitesi'nden Ronald Inglehart'ın koordinatörlüğünde şu üyelerden oluşuyor: Miguel Basanez (Meksika), Elena Bashkurova (Rusya), Hei-yuan Chiu (Tayvan), Juan Diez-Nicolas (İspanya), Yılmaz Esmer (Türkiye), Loek Halman (Hollanda), Elone Nwabuzor (Nijerya), Thorleif Pettersson (İsveç), Renata Siemienska (Polonya), Seiko Yamazaki (Japonya) ve Paul Pery (Yeni Zelanda).
- 4 1995-98 DDA verilerinin temizlenme ve kesinleştirilme süreci henüz tamamlanmış değildir.
- 5 Kâğıtçıbaşı'nın yukarıda zikredilen eserinde (1981:16-23), değer kavramının literatürdeki farklı kullanışlarının çok yararlı bir özeti verilmektedir.
- 6 "Survey" kavramının bizi tatmin eden bir Türkçe karşılığına maalesef rastlayamadık. Bazı yazarlar, "survey"nin çevirisi olarak "tarama" kelimesini kullanıyorlar. Bir meze türünden, saç taramaya, silahla adam taramaya kadar pek çok ve değişik anlamları olan bir kelimeye bir de böyle teknik bir anlam yüklemek bize doğru gelmiyor. "Anket" veya "kamuoyu yoklaması" gibi deyimler ise, teknik olarak "survey"den çok farklı anlamlar taşıyor.
- 7 "Hanelerde yaşayan yurttaşlar" tanımı, kurumlarda (kışla, yatılı okul, cezaevi, vb.) yaşayanları evren dışında bırakmaktadır.
- 8 1990 TDA örnekleminin ana hatları için bkz. Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu (1991: 13-14).
- 9 Batı'da, hemen her hanenin telefona sahip olmasıyla ve telefon mülakatlarının (kuşkusuz bu tekniğe uygun araştırmalar için) yaygınlaşmasıyla bu tür bir örneklem planı da imkânsız olmaktan çıkmaya başladı.
- 10 Kümeli örneklemin basit tesadüfi örnekleme oranla standard hatası şu formülle bulunur:
 $(s^2 \text{ kümeli}) / (s^2 \text{ basit tesadüfi}) = 1 + r(n-1)$. Burada r küme içi homejenliği, n ise ortalama küme büyüklüğünü ifade etmektedir.
- 11 Aslında burada hesaplama değil de bir tahmin (estimation) işlemi söz konusudur.
- 12 Burada varyansın varyansının hesaplanmasından söz etmekteyiz.
- 13 Amerikan örneklemcilerinin deyimiyle SMSA (standard metropolitan statistical area).
- 14 Bilindiği gibi tabakalandırmada (stratification) ana amaç, kümelendirmenin tersine, evreni mümkün olduğu kadar homojen birimlere (tabakalara) ayırmak ve her tabakadan ayrı örneklem seçimi yapmaktır. Doğru değişkenlerle yapıldığı takdirde tabakalandırma standard hatayı ciddi boyutlarda düşüren bir işlemdir. Bu nedenle, örneklem seçiminde mümkün olan her aşamada tabakalandırma yapılması önerilir. Büyüklüğe oranlı olasılıkla (PPS-probability proportional to size) seçim yapıldığında, tabakalandırmanın standard hatayı artırması mümkün değildir. Bu demektir ki, PPS'den ayrılınmadığı sürece, en ilgisiz değişkenler kıstas alınarak yapılsa bile, tabakalandırmanın örneklem hatası üzerinde olumsuz bir etkisi olmaz.

- 15 Örnekleme seçimi ve özellikle tabakalandırma konularına yakın olmayan okuyucularımız için hemen belirtelim ki, burada RP oylarını kıstas olarak almamızın nedeni, siyasal eğilimler bakımından en iyi ayırdedici (başka bir deyişle tabakaları bu açıdan en türdeş kılacak olan) kıstasın bu olduğunu düşünmemizdir.
- 16 İlçelere göre okullaşma oranları verileri mevcut olmadığından, il verileri esas olarak alınmış ve bir il için verilen toplam okullaşma oranlarının o ilin tüm ilçeleri için geçerli olduğu varsayılmıştır. Bu varsayımın itiraz edecek okuyucularımıza, yapılanın sadece bir tabakalandırma işlemi olduğunu ve varsayımın bütünüyle yanlış olması durumunda bile, sonucun nihayet tabakalandırmadan beklenen standard hatâ azalmasının gerçekleşmemesinden ibaret olacağını hatırlatmalıyız.
- 17 Son adımda olasılıksal yöntemden yaptığımız bu sapmanın istatistiksel maliyetini bilebilmemiz kuşkusuz mümkün değil. Kota örnekleminde, örneklem yanlılığına (bias) yol açan başlıca neden, tabakalar içinde mülakat için bulunabilme olasılıklarının değişmesidir –örneğin belli gün veya saatlerde çalışan erkeklere ulaşmanın, çalışmayanlara göre daha güç olması gibi. Ağırlıklandırma bu sorunu sadece bir ölçüde çözer ve standard hatâyı da artırır.
- 18 Bu karar, haklı olarak eleştirildi. Ancak saha araştırmasında anketör olarak çalışanların tamamı İstanbul'da eğitim gören üniversite öğrencileriydi ve araştırmanın yapıldığı sırada bu ilçelerde ve onların köylerinde elde soru kâğıdı dolaşmak önemlice bir risk içeriyordu. Teknik mükemmeliyet adına bu gençleri olası bir risk altına sokmayı göze alamadık.
- 19 600,000 nüfusa bir ilçe hesabına mümkün olduğu kadar sadık kalabilmek açısından, Sivas ili Doğu Anadolu tabakasına dahil edildi.
- 20 Çok değerli ama istatistiksel anlamda temsili olmayan antropolojik çalışmalarla, küçük gruplar üzerindeki çalışmaların bu ihtiyacı (tüm toplumun kültürel değerler haritası) karşılamayacağı açıktır.
- 21 1990 Türkiye Değerler Araştırması (TDA)'nın toplu özet sonuçları için bkz. Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu, 1991.
- 22 Önsözde de belirtildiği gibi, bu ülkelerin seçiminde belirleyici faktör, bu yazının yazıldığı tarihte o ülkenin 1996-98 Değerler Araştırması sonuçlarının belli olmasıdır. Bulgularına erişebildiğimiz toplumlar arasında ise mümkün olduğunca temsili (coğrafi, ekonomik, vs.) bir grup oluşturulmasına çalışılmıştır. Bundan sonraki karşılaştırmalı tablolara –veri bulunduğu sürece- hep aynı ülkeler dahil edilecektir.
- 23 Şekil 2.1'de Rusya'nın sergilediği ve benzer pek çok başka değişkende tekrarlanan manzarayı okurlarımızın takdirine bırakıyoruz.
- 24 Araştırmanın saha çalışması yapıldığı sıralarda, Uzakdoğu ekonomik krizinin değil kendisi, sözü bile yoktu. Acaba Japon halkı, ekonomistlerin, uluslararası kuruluşların, bankacıların, vb. görmedikleri bir şeyi mi seziniyordu? Michigan Üniversitesi (Institute for Social Research)'nde yapılan araştırmalar, ekonominin performansının, halkın ekonomi ile beklentilerine bakılarak oldukça doğru bir şekilde tahmin edilebileceğini göstermektedir.
- 25 Japonların, bireyin sağlık durumunu algılamasına ilişkin cevaplarıyla ülkenin durumu hakkındaki fikirleri arasındaki paralelliğe dikkat çekmek isteriz.
- 26 Bu arada, 1983 seçimlerinden başlayarak oy kullanmanın yasal bir zorunluluk hâline geldiğinin ve gene bu seçimlerle birlikte, 1969'dan itibaren hayli düşük olan oy verme oranlarının belirgin bir yükselme gösterdiğinin belirtilmesinde yarar bulunuyor.
- 27 Tablo 3.1'de yer alan bağımsız değişkenler grubunu, temel demografik ve ekonomik bağımsız değişkenlerimiz olarak bundan sonraki analizlerimizde de aynen kullanacağız.
- 28 TDA'nın saha çalışmasının yapıldığı sıralarda henüz DTP kurulmamış ve RP de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmamıştı. Ancak yorumlarda RP yerine FP'nin ikame edilmesi sanıyoruz önemli bir yanılgıya yol açmayacaktır.

- 29 Bazı denekler, hiç istemedikleri bir parti yerine, örneğin "aşırı sol" veya "aşırı sağ" gibi genel eğilimler belirtmişlerdir.
- 30 Soru formunun İngilizce aslında kişilerarası güven sözkonusu olduğunda "trust", kurumlara karşı duyulan güven için ise "confidence" kelimeleri kullanılmaktadır. Günümüz Türkçesinde her iki kavram için de "güven" kullanılıyor. "İtimad" ve "emniyet" kelimeleri de İngilizce'deki farklı anlamları karşılamıyor.
- 31 1990 TDA'sında, güven sorusunda ilk iki şık "çok güvenirim" ve "oldukça güvenirim" şeklinde ifade edilmişti. Daha sonraki metodolojik araştırmalarımızda "oldukça" kelimesinin yaygın bir şekilde yanlış anlaşılıp kullanıldığını ve pek çok kimsenin "oldukça"nın "çok"tan da "çok" anlamına geldiğini düşündüğünü gördük. İkiye ayrılmış örneklerle (split sample) yaptığımız deneyler de, "oldukça" kelimesinin kullanılmasının cevapların dağılımını ciddi bir şekilde etkilediğini ortaya koydu. Bu nedenle, 1997 TDA'sında "oldukça" yerine "biraz" kelimesi kullanıldı. Bu vesileyle, bu tür saha çalışmalarının ne kadar hassas olduğunu, ön denemeden (pretest) geçmeyen soruların ne kadar yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğini ve tek bir kelimenin bile sonuçlar üzerinde istenmeyen etkiler yaratabileceğini bir kez daha hatırlamakta yarar görüyoruz.
- 32 "Güvenenlerin toplam oranı", "çok güvenenler" ile "biraz (1990'da "oldukça") güvenenler" in oranlarının toplamını ifade etmektedir.
- 33 Türk kamuoyunun Avrupa Birliği ile ilgili tutumları için bkz. Esmer (1996; 1997).
- 34 Avrupa verileri Listhaug ve Wiberg (1995) Tablo 10.1'den alınmıştır. Ortalamaya dahil olan ülkeler şunlardır: Danimarka, Norveç, İsveç, Finlandiya, İzlanda, Belçika, Almanya, İrlanda, Hollanda, İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya ve Portekiz.
- 35 DDA soru formlarının İngilizce aslında geçen "kilise" kavramını Türkçeye çevirirken bir hayli zorlandık ve Türk deneklere "dini kuruluşlara" güvenip güvenmediklerini sorduk. Ancak bu sorunun tam olarak nasıl anlaşıldığının araştırılmaya muhtaç olduğunu düşünüyoruz. Örneğin, dini kuruluş kavramı bazılarına Diyanet İşleri Başkanlığı'nı hatırlatabilir. Diğerleri cevaplarında tarikatleri kastetmiş olabilirler. Hattâ bu sorunun din kurumlarına değil de, doğrudan doğruya dine güven şeklinde algılanmış olması bile mümkündür.
- 36 Başka deyişle, ortalamalar her topluma eşit ağırlık verilerek hesaplanmıştır. Ortalamalar nüfusa ağırlıklı olarak hesaplınsaydı, söylemeye bile gerek yok ki, Çin, Hindistan gibi yüksek nüfuslu ülkeler büyük ağırlık kazanır ve Şekil 3.8 neredeyse bu gibi birkaç büyük ülkenin ortalaması hâline gelirdi.
- 37 Bilindiği gibi, iki bağımsız örnekleme, varyansların eşitliği hipotezi, birinci varyansın ikincisine bölünmesiyle elde edilen F oranı aracılığıyla sınanabilir.
- 38 Gelir verilerinin toplanması konusundaki güçlükler konusunda bkz. Scott, de Andre ve Chander (1980) ve Esmer, Fişek ve Kalaycıoğlu (1986, cilt 2).
- 39 Yaş bağımsız, sağ-sol yönelim bağımlı değişken olarak alındığında, kuadratik, kübik, eksponensiyel, logaritmik eğrilerin hiçbiri anlamlı bir ilişki göstermemekte ve R² yüzde birleri aşmamaktadır.
- 40 Görelî yoksunluk (nisbi mahrumiyet) deyimini "relative deprivation" karşılığı olarak kullanıyoruz.
- 41 Ekonomik gelişme ile demokrasi arasındaki ilişkilerle ilgili tartışmaların bir özeti için bkz. Inglehart (1997).
- 42 Aynı düşüncüyü Attilâ İlhan (1998) "burjuvazisi klasik şemaya uygun olarak gelişmemiş bir ülkede, neresinden baksan bir burjuva ideolojisi olan demokrasinin, gerektiği gibi oluşması mümkün değil!" sözleriyle ifade etmektedir.
- 43 Rejimle kültürel değerler arasındaki ilişkiye önem verenleri sayarken (bundan önceki bölümde gördüğümüz gibi) Eflatun ve Aristo'dan başlayıp, Tocqueville'den geçip, Parsons'a, Lipset'e, Banfield'e, Inkeles'e, Almond'a, Verba'ya, Pye'a, Dahl'a, Barnes'a, Kaase'ye, Dieter-Klingemann'a, Putnam'a, Diamond'a ve Inglehart'a gelirken arada atladıklarımızdan da özür dilemeliyiz.

- 44 Bu konuda Marx'ı yorumlayan birçok yazar, "son tahlilde" belirlemek gibi bir ifadeyi tercih etmişlerdir. Biz bu "son tahlilde" deyimini muğlak buluyor ve bir değişkenin diğerini "ilk tahlilde" mi, "orta tahlilde" mi, yoksa "son tahlilde" mi "belirlediğinin" nasıl ayırdedilebileceğini bilemiyoruz. Bizim anlayışımıza göre, bir değişkenin diğerini belirlemesi gibi bir gerekircilik yerine olasılıksal bir yaklaşım benimsenmelidir. Eğer değişkenler arasında bir karşılıklı etkileşim söz konusuysa, o takdirde de birinin diğerini "belirlemesinden" bahsetmek yanlış olur.
- 45 İngilizce aslı "means of production, distribution and exchange."
- 46 Turan, kültürün bağımsız değişken olarak oynadığı rolü kabul etmekte ancak "Türk demokrasisinin karşılaştığı dönemsel bunalımlar, demokrasiyi destekleyen siyasal kültür öğelerinin eksikliğinden değil, seçimi kazanmamakla katlanamayacakları kayıplara uğrayacaklarını düşünen siyasal partilerin ve onları oluşturan kadroların izledikleri bilinçli siyasalardan kaynaklanmaktadır. Bu ise kültürden çok yapıyla ilgilidir" demektedir. (Turan, :465)
- 47 Finlandiya'da kendisini "alt sınıf"a yerleştirenlerin oranının %18.0 olduğunu gözönüne alarak bu duruma bir "İskandinav" kültürel olgusu diye baksak, bu kez de Norveç'in %7.6'lık oranı bir istisna teşkil etmektedir.
- 48 Burada sübjektif bir değerlendirmeden değil, doğrudan doğruya Türk lirası olarak gelir düzeyinden söz ediyoruz.
- 49 Inglehart'ın (1997:177) hesaplamasına göre, bir ülkenin sübjektif iyi hissetme puanı ile o ülkede demokrasinin sürekliliği arasındaki korelasyon katsayısı, 1990 DDA verileri ile (42 toplum) 0.82 gibi son derece güçlü bir ilişkiyi işaret etmektedir.
- 50 Devlet Planlama Teşkilâtı verileri.
- 51 Almond ve Powell (1978) siyasal kültürü üç boyutta ele almakta ve bu boyutlardan "sistem kültürü"nü en önemli ögesi olarak da meşruiyeti görmekte dirler.
- 52 Birçok durumda, dolaylı sorular tutumların ölçülmesinde daha başarılı olabilmektedir. Örneğin pazar araştırmalarında, "şöyle, şöyle bir ürün yapılıyorsa alırdınız?" şeklinde bir anket sorusunun fazla yararlı olmadığı, "evet" cevaplarını çok fazla abarttığı ve bu yüzden de üreticiyi/satıcıyı ciddi bir biçimde yanılttığı çok uzun zamandan beri bilinmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Inglehart (1990, 1997) da, meşruiyetin en geçerli göstergesinin kişisel mutluluk ve tatmin olduğu kanısındadır. Daha önce de söylediğimiz gibi biz ise, bu değişkenlerin meşruiyetten çok etkinliğin göstergeleri olduğu kanısındayız.
- 53 Sorunun İngilizcesi şu şekilde ifade edilmiştir: "Having a strong leader who does not have to bother with parliament and elections."
- 54 Türkiye'de ordu yönetimi ile demokrasi ilişkisinin farklı yorumlanması gerektiği konusunda bkz. Kongar (1998:687).
- 55 "Demokratik bir siyasal sistemle" yönetimin "çok iyi" ya da "iyi" olduğunu düşünenlerin toplam oranı.
- 56 Siyasal hayatla ilgili hemen bütün konularımızda tartışmayı Eflatun ve Aristo'dan başlatırken, Inkeles'in (1997:219) şu sözlerini tekrarlamadan geçemeyeceğiz: "Harold Laswell bir zamanlar, 2000 yıldan beri süren politika incelemelerimizde Eflatun ve Aristo'nun ötesinde hiçbir ilerleme kaydedemediğimizi söylemenin bir abartma olduğunu iddia etmişti. Bir abartma belki ama, pek büyük bir abartma da değil." Aynı görüşü paylaşan Almond (1980:4) da "19. yüzyıl sosyologları ile Aristo arasında kalan ikibin yılı aşkın zaman parçasında siyasal tarihçiler ve felsefeciler siyasal kültür ve toplumsallaşma temaları üzerinde gözlemler yapıp yazılar yazdılarsa da, bunların hiçbiri Aristo'nun sofistiksasyon ve kesinlik (rigor) düzeyine erişemediler. Gerçekten, nedensel oklarla çizilen birkaç diyagram, Aristo'nun anayasal hükümet teorisini ve bu teorisinin kültürel öğelerini, *American Political Science Review* dergisinin çağdaş standartlarına uygun hâle getirebilirdi. Ama herhalde büyük filozof, bu fikirlerin Atina'daki *Lyceum*'da verilen konferanslarda dile getirilmesini yeterli bir onur sayardı" demektedir.
- 57 Amerikalı araştırmacıların artık çok iyi bildikleri gibi, "mahallelerde beyaz-siyah

- kaşık yaşayabilir mi?" veya "okullar kaşık mı olmalıdır?" türü sorulara verilen cevaplarla, "yanınızdaki eve bir siyah ailenin taşınmasını ister miydiniz" ya da "okulda çocuğunuzla aynı sraya bir siyah çocuk otursun mu?" gibi sorulara verdikleri cevaplar oldukça farklıdır ve ikinci gruptaki sorular gerçek tutumu belirlemek açısından çok daha anlamlıdır.
- 58 "Ekonomik teoriye insanı dahil etmek..." Bu, öylesine aşikâr birşeymiş gibi geliyor ki bize... Oysa kültürel faktörleri de dikkate alan ekonomik açıklamaların, modellerin azlığı durumun pek de öyle olmadığını gösteriyor.
- 59 Neftçi (1988) bir köşe yazısında şöyle diyor: "Bir de arada bir karşımıza öyle sorular çıkıyor ki, kitaba göre **olmamaları** gerek. İktisat **öyle şey olmaz** diyor. Ama **oluyor**. En azından **ilk bakışta** öyle gözüküyor. Bir **örnek** mi? **Reel faizler** ve **büyüme** ilişkisini alın. [...] Kitap '**büyüme hızının giderek düşmesi gerekir**' diyor. [...] İyi de Türkiye'de reel faizler en az **iki yıldır** yüksek. Ama **büyüme düşmedi**. Aksine 1996 ve 1997 yılında yaşanan **hızlı büyümeyi** alın..." (italikler yazanın). Biz böyle bir konuda, "öyle şey olmaz" diyen bir iktisadın yeniden gözden geçirilmesi gerektiği kanısındayız.
- 60 Bu noktada insan ister istemez, ıssız adada "şimdi varsayalım ki bir konserve açacağımız var" diyen iktisatçıyı hicveden yaygın fıkrayı hatırlıyor.
- 61 Matematikçi Cahit Arf'in bu sözlerini Sayar (1998: 232), Yakup Kepenek'in "Arf ve Sonrası" (*Cumhuriyet*, 5.1.1998) başlıklı makalesinden aktarmaktadır. Arf'in, bu sözleri Marx'ın değerin fiyata dönüşümü teorisi hakkında söylediği bildiriliyor. Biz alıntıya Sayar'da (1998) rastladık.
- 62 Kuşkusuz bu tür çalışmalara her zaman bir "ölçme" eleştirisi getirmek ve modelin kavramlarının bu şekilde ölçülemeyeceğini ileri sürmek mümkündür. Ancak kültürel değerler konusunda, çok sayıda ülkeden (ideal olarak bütün ülkelerden) sistematik veri toplamanın alternatif bir yönteminin bulunduğunu da sanmıyoruz. Modellerin gerçeğe uygunluğunu hiçbir veriye dayanmaksızın tartışmak ise, bizim kabul edebileceğimiz bir yaklaşım değildir.
- 63 İlişkinin mutlaka bir nedenselliğe işaret etmeyeceği doğal olmakla birlikte, yeterli zaman serisi verilerine erişildiğinde bu yönde de önemli adımlar atılabilecektir.
- 64 A.B.D., Arjantin, Çin, Filipinler, İspanya, İsveç, Japonya, Nijerija, Rusya ve Türkiye.
- 65 Bir kez daha tekrarlamak gerekirse, bu korelasyon, azim ve sebatın yüksek GSMH'nin nedeni olduğu anlamına gelmez. Tersine, ekonomik gelişmişlik bu değeri teşvik ediyor olabilir. Ya da bu iki değişken arasındaki ilişki üçüncü bir faktöre bağlı olabilir. Biz burada sadece mukayese grubu olarak kullandığımız ülkeler için bir fikir vermek istedik.
- 66 Bundan önce de değindiğimiz gibi, tam geliri soran sorulara cevap vermeme veya eksik gelir bildirme olasılığı hayli artmaktadır. Geniş aralıklardan oluşan kategorilere dayalı sorular ise cevap vermeme oranlarını düşürmektedir.
- 67 Örneğin, gelirinin 100-150 milyon arasında olduğunu bildiren bir deneğin yeniden kodlanmış değışkendeki değeri 125 milyondur.
- 68 Bu şekilde, okula gitmemiş olanlar 0, ilkokuldan ayrılanlar 3, ilkokul mezunları 5, ortaokul mezunları 8, liseden ayrılanlar 9, lise mezunları 11, üniversiteden ayrılanlar 13 ve üniversite mezunları 15 olarak kodlanmıştır.
- 69 Karpat (1996:239)
- 70 Hatırlanacağı gibi, sol-sağ cetvelinde yüksek değerler sağ, mülkiyet cetvelinde ise yüksek değerler devlet mülkiyetini temsil ediyordu. Bu durumda, korelasyon katsayısının pozitif olması, kişi kendisini sağda tanımladığı ölçüde, devlet mülkiyetine yaklaşacaktır anlamına gelir! Ancak 0.14'lük bir korelasyonun böyle bir yoruma izin vermeyeceği de açıktır. Bu katsayının doğru yorumu, iki değışken arasında doğrusal bir ilişkinin bulunmadığı şeklinde olmalıdır.
- 71 Ancak bütün bu değışkenlerin bir arada mülkiyet cetvelindeki değışkenliğin onda birini bile açıklayamadığını ($R^2=0.087$) belirtmeliyiz.

- 72 Rekabete olumlu bakanların oranının Çin'de Amerika'dan bile yüksek olması ve Çin ile Japonya arasında bu konuda gözlenen büyük farkla ilgili bir açıklama –varsa- bizim bilimiz dışındadır.
- 73 Bunu herhalde bizim ifade ve itiraf etmememiz gerekir ama, insan tutum ve değerlerinin bu tür yöntemlerle ölçülemeyeceğini iddia edenler için bu bölümde bir hayli malzeme bulunabileceğini görebiliyoruz.
- 74 Bu tablodaki toplam 1716 denekten sadece 39'u demokratik yönetim için "çok kötü" nitelemesini yapmıştır.

Kaynaklar

- Abadan, Nermin. 1965. "Ankara şehir nüfusunun siyasi eğilimlerinden bazı örnekler." *S.B.F. Dergisi*. 20(1):199-223.
- Abadan, Nermin. 1966. *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*. Ankara: S.B.F. Yayınları.
- Abadan, Nermin ve A. Yücekök. 1966. "1961-1965 seçimlerinde büyük şehirlerin oy verme davranışlarıyla ilgili bazı yorumlar." *S.B.F. Dergisi*. 20(2):495-517.
- Almond, Gabriel A. 1980. "The intellectual history of the civic culture concept." Almond ve Verba (1980: 1-36).
- Almond, Gabriel A. 1994. "Foreword." Diamond (1994:ix-xii).
- Almond, Gabriel A. ve G. B. Powell. 1978. *Comparative Politics: System, Process and Policy*, 2. ed. Boston: Little, Brown and Company.
- Almond, Gabriel A. ve S. Verba. 1965. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston: Little, Brown and Company.
- Almond, Gabriel A. ve S. Verba (ed.). 1980. *The Civic Culture Revisited*. Boston: Little, Brown and Company.
- Aristotle. 1962a. *Nicomachean Ethics*. çev. Martin Ostwalt. New York: The Library of Liberal Arts.
- Aristotle. 1962b. *The Politics of Aristotle*. ed. ve çev. Ernest Barker. New York: Oxford University Press.
- Barnes, Samuel. 1988. *Politics and Culture*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Best, James J. 1973. *Public Opinion, Micro and Macro*. Homewood: The Dorsey Press.
- Birch, Anthony H. 1993. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. Londra ve New York: Routledge.
- Borre, Ole ve E. Scarbrough (ed.). 1995. *The Scope of Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Broek, van den Andries ve E. Heunks. 1993. "Political culture: patterns of political orientation and behaviour." Ester v.d. (1993:67-96).
- Broek, van den Andries ve R. de Moor. 1993. "Eastern Europe after 1989." Ester, Halman ve de Moor (1993: 197-228).
- Buğra, Ayşe. 1995. *İktisatçılar ve İnsanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Campbell, Angus, v.d. 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley and Sons.
- Campbell, Angus, v.d. 1966. *Elections and the Political Order*. New York: John Wiley and Sons.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. 1995. *Bülten*. 12 Kasım 1996. Ankara: Başbakanlık.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. 1998. *Türkiye İstatistik Yılı 1997*. Ankara: Başbakanlık.
- Diamond, Larry (ed.). 1994. *Political Culture and Democracy in Developing Countries*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Ergüder, Üstün, Y. Esmer ve E. Kalaycıoğlu. 1991. *Türk Toplumunun Değerleri*. İstanbul: Tüsiad.
- Esendal, Memduh Şevket 1983. *Ayaşlı ile Kiracıları*. 3. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Esmer, Yılmaz. 1993. "Piyasa ekonomisi, özelleştirme ve ekonominin 'kanunları.'" *Toplum ve Ekonomi*. 4: 5-12.
- Esmer, Yılmaz. 1996. "Turkish public opinion and Europe." *Cambridge Review of International Affairs*. X:1:79-87.

- Esmer, Yılmaz. 1997. "Türk kamuoyu ve Avrupa." *Gökay* (1997:123-135).
- Esmer, Yılmaz, H. Fişek ve E. Kalaycıoğlu. 1987. *Türk Hanesinde Sosyo-Ekonomik Beklentiler ve Değişme*. İstanbul: Tüsiad.
- Ester, Peter, L. Halman ve R. de Moor (ed.). 1993. *The Individualizing Society*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Finkle, Jason L. ve R. W. Gable (ed.). 1971. *Political Development and Social Change*. New York: John Wiley & sons.
- Fuchs, Dieter ve E. Roller. 1998. "Cultural conditions of the transition to liberal democracy." *Social Science Research Center, WZB* (1998: 251-304).
- Fukuyama, Francis. 1995. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Penguin Group.
- Gökay, Bülent (ed.). 1997. *Türkiye Avrupa'nın Neresinde*. Ankara: Ayraç.
- Gülmen, Yüksel. 1979. *Türk Seçmen Davranışı, 1960-1970*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi.
- Güvenç, Bozkurt. 1993. *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Heper, Metin. 1985. *The State Tradition in Turkey*. Beverly, North Humber-side: The Eothen Press.
- Hobbes, Thomas. 1962. *Leviathan*. New York: Collier Books.
- Hoselitz, Bert F. 1957. "Economic growth and development: noneconomic factors in economic development." Finkle ve Gable (1971:183-192).
- Huseby, Beate M. 1995. "Attitudes towards the size of government." Borre ve Scarbrough (1995: 87-118).
- IDEA. 1997a. *Voter Turnout from 1945 to 1997: A Global Report on Political Participation*. Stockholm: IDEA.
- IDEA. 1997b. *International IDEA, Institute for Democracy and Electoral Assistance Newsletter* (8).
- İlhan, Attilâ. 1998. "Krizin perde arkası." *Cumhuriyet*, 9.10.1998.
- Inglehart, Ronald. 1977. *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
- Inkeles, Alex. 1964. *What is Sociology?* Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Inkeles, Alex. 1997. *National Character: A psycho-social Perspective*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Kaase, Max ve K. Newton. 1995. *Beliefs in Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Kâğıtçıbaşı, Çiğdem. 1981. *Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Kalaycıoğlu, Ersin . 1983. *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma*. İstanbul: İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi.
- Kalaycıoğlu, Ersin ve A. Y. Sanbay (ed.). ———. *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*. İstanbul: Der Yayınları.
- Karpat, Kemal. 1996. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Kish, Leslie. 1965. *Survey Sampling*. New York: Wiley.
- Klingemann, Hans-Dieter. 1995. "Party positions and voter orientations." Klingemann ve Fuchs (1995:183-205).

- Klingemann, Hans-Dieter ve D. Fuchs (ed). 1995. *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Kongar, Emre. 1998. *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Lipset, Seymour M. 1960. *Political Man: The Social Bases of Politics*. London: Heinemann.
- Lipset, Seymour M. 1967. *The First New Nation*. Garden City: Anchor Books.
- Lipset, Seymour M. ve W. Schneider. 1973. "Political sociology." Smelser (1995: 399-492).
- Lipset, Seymour M. ve W. Schneider. 1983. *The Confidence Gap*. New York: Free Press.
- Listhaug, Ola. 1984. "Confidence in institutions: findings from the Norwegian values study." *Acta Sociologica*, 20(2):111-123.
- Listhaug, Ola ve M. Wiberg. 1995. "Confidence in political and private institutions." Klingemann ve Fuchs (1995: 298-322).
- McClelland, David C. 1961. *The Achieving Society*. Princeton: D. Van Nostrand Co.
- Merriam, C. E. ve H. F. Gosnell. 1924. *Non-Voting*. Chicago: University of Chicago Press.
- Milbrath, Lester W. ve M. L. Goel. 1977. *Political Participation*. Chicago: Rand McNally.
- Mill, John Stuart. 1957. *Utilitarianism*. New York: The Library of Liberal Art.
- Misztal, Barbara A. 1996. *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Moore, Barrington, Jr. 1967. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Boston: Beacon Press.
- Neftçi, Salih. 1998. "Sorular, cevaplar." *Hürriyet*, 18.10.1998.
- Oktay, Cemil ——— "Yargı açısından kuvvetler ayrılığı ve siyasal kültür." Kalaycıoğlu ve Sarıbay (tarihsiz:439-467).
- Özbudun, Ergun. 1976. *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*. Ankara: Hukuk Fakültesi.
- Plato. 1928. *The Republic*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Putnam, Robert. D. 1993. *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Roller, Edeltraud. 1998. "Ideological Bases of the Market Economy: Attitudes..." Social Science Research Center, WZB (1998:379-391).
- Rueschemeyer, Dietrich, v.d. 1992. *Capitalist Development and Democracy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sayar, Ahmed Güner. 1998. *Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Scott, Christopher, P.T.A. deAndre ve R. Chander. 1980. "Conducting surveys in developing countries." LSMS Working Paper (5). Washington, D.C.: The World Bank.
- Smelser, Neil J. (ed.). 1973. *Sociology: An Introduction*, 2nd ed. New York: Wiley.
- Social Science Research Center, WZB. 1998. *Studies of Democratic Government*. WZB: Berlin.
- Sunar, İlkay. 1995. "Siyasetçilere güvensizlik yaygın." *Milliyet*, 29.9.1995.
- Tachau, Frank. 1984. *Turkey: The Politics of Authority, Democracy and Development*. New York: Praeger.
- Tocqueville, Alexis de. 1945. *Democracy in America*, vol I. New York: Vintage Books.
- Turan, İlder. ——— "Türkiye'de siyasal kültürün oluşumu." Kalaycıoğlu ve Sarıbay (tarihsiz:439-467).
- UNDP. 1996. *Human Development Report 1996, Turkey*. Ankara: UNDP.
- Van Deth, Jan W. 1995. "Introduction: the impact of values." Van Deth ve Scarbrough (1995:1-18).
- Van Deth, Jan W. ve E. Scarbrough (ed.). 1995. *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press.

